

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

Г. П. Калантаєвська

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Курс лекцій

Суми
Сумський державний університет
2017

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Курс лекцій

із дисципліни «Зарубіжна література»
для студентів спеціальності 061 «Журналістика»
денної, заочної та дистанційної форм навчання

Затверджено
на засіданні кафедри
журналістики та філології
як курс лекцій
із дисципліни «Зарубіжна література».
Протокол № 4 від 26.10.2017

Суми
Сумський державний університет
2017

Зарубіжна література : курс лекцій / укладач
Г. П. Калантаєвська. – Суми : Сумський державний університет,
2017. – 234 с.

Кафедра журналістики та філології

ЗМІСТ

	С.
ПЕРЕДМОВА	6
Тема 1. Давньогрецька література	8
1.1. Поняття про античність. Архаїчний період давньогрецької літератури.....	8
1.2. Класичний період давньогрецької літератури.....	12
1.3. Література доби еллінізму.....	18
1.4. Давньогрецька література часів римського панування.....	21
Тема 2. Література Стародавнього Риму	29
2.1. Особливості та етапи розвитку римської літератури... ..	29
2.2. Долітературний (архаїчний) період розвитку літератури Риму.....	31
2.3. Рання римська література.....	33
2.4. Римська література періоду кризи республіки, її загибелі.....	37
2.5. Римська література доби імперії та її занепаду.....	40
Тема 3. Література епохи Середньовіччя	51
3.1. Умови виникнення та особливості середньовічної літератури.....	51
3.2. Література раннього Середньовіччя (церковна література й архаїчний епос).....	54
3.3. Західноєвропейський героїчний епос (французький, іспанський, німецький).....	57
3.4. Лицарська лірика і лицарський роман.....	64
3.5. Міська література.....	67
Тема 4. Література доби Відродження в Італії, Франції та Німеччині	73
4.1. Відродження як культурно-мистецька епоха (кінець XIV–XVI ст.).....	73
4.2. Доба Відродження в Італії.....	76
4.3. Література французького Відродження.....	81
4.4. Відродження у Німеччині і Нідерландах.....	85
Тема 5. Література доби Відродження в Іспанії,	

Португалії й Англії	96
5.1. Література Відродження в Іспанії й Португалії.....	96
5.2. Англійська література доби Відродження.....	104
5.3. Вільям Шекспір у контексті світової літератури доби Відродження.....	110
Тема 6. Класицизм у літературі XVII століття	118
6.1. Особливості літературного процесу XVII століття. Класицизм як провідний напрям літератури.....	118
6.2. Іспанська література XVII століття.....	122
6.3. Французька література доби класицизму.....	125
6.4. Література Англії XVII століття.....	129
Тема 7. Просвітництво у країнах Західної Європи	139
7.1. Характеристика суспільних настроїв і художньої літератури доби Просвітництва.....	139
7.2. Просвітництво в літературі Англії XVIII століття.....	142
7.3. Література французького Просвітництва XVIII століття.....	147
7.4. Література епохи Просвітництва у Німеччині.....	151
7.5. Італійська література XVIII століття.....	156
Тема 8. Романтизм у Німеччині й Франції	162
8.1. Романтизм як одна із основних художніх систем літературного процесу XIX століття.....	162
8.2. Німецький романтизм.....	164
8.3. Французька романтична література XIX століття.....	170
Тема 9. Романтична література Великобританії та США	183
9.1. Своєрідність літератури англійського романтизму, етапи його розвитку.....	183
9.2. Творчість англійських романтиків.....	186
9.3. Особливості розвитку та характеристика американського романтизму.....	192
Тема 10. Реалізм у світовій літературі	206
10.1. Реалізм як один із провідних напрямів у літературі XIX століття.....	206
10.2. Реалізм у французькій літературі XIX століття.....	208

10.3. Реалізм в англійській літературі XIX століття.....	215
10.4. Особливості розвитку літератури другої половини XIX – початку XX століття.....	223
Список рекомендованої літератури.....	232

ПЕРЕДМОВА

Курс зарубіжної літератури для студентів журналістських спеціальностей є одним із основних у процесі підготовки ерудованого, всебічно розвиненого фахівця, компетентного у царині європейської і світової історії і культури, здатного орієнтуватись у гуманітарному просторі сучасного цивілізаційного руху. Він охоплює найважливіші періоди становлення розвитку літератури Європи, починаючи від античності і закінчуючи белетристикою початку ХХ століття у Франції, Німеччині, Великобританії та інших країнах.

Подаючи найважливішу інформацію про певний літературний період у розвитку народів Європи, лекційні матеріали передбачають обов'язковий історичний екскурс, з'ясування релігійно-клерикального контексту, економічних умов зародження і розвитку певної національної белетристики, з'ясування конкретних специфічних рис письменства окремого європейського народу. Належна увага приділяється простеженню традиційних тем, біблійних рефлексій, жанрових особливостей літератур античного світу, епохи Середньовіччя, доби Відродження, періоду Просвітництва тощо. З'ясовуються також риси таких художніх систем літературного процесу, як класицизм, романтизм, реалізм та ін. Лекційні матеріали містять також головну інформацію про життя і творчі шукання знакових особистостей свого часу, про світогляд, морально-етичні й ідеологічні переконання письменників, подають стислі характеристики їхнього літературного доробку, зосереджують увагу на етичних і духовних цінностях, які пропонували своєму читачеві найвідоміші автори.

Метою курсу є допомогти студентам спеціальності «Журналістика» опанувати основи культурного тисячолітнього досвіду людства в галузі художнього слова, поглибити розуміння своєрідності національних літератур різних народів, сформувати у майбутніх журналістів цілісний погляд на світову белетристику як на важливе історико-культурне і передусім

духовне явище, яке не лише характеризує ментальність певної нації, а й зумовлює шляхи її подальшого розвитку в контексті економічної, політичної, гуманітарної еволюції.

Основним завданням курсу є спрямувати самоосвітні прагнення студентів до системного вивчення світового літературного процесу, навчити працювати над теоретичними джерелами, інтерпретувати художні тексти, розпізнавати індивідуальну манеру письма, давати власну оцінку творчості письменників.

Тема 1. Давньогрецька література

- 1.1. Поняття про античність. Архаїчний період давньогрецької літератури.
- 1.2. Класичний період давньогрецької літератури.
- 1.3. Література доби еллінізму.
- 1.4. Давньогрецька література часів римського панування.

1.1. Поняття про античність. Архаїчний період давньогрецької літератури

Античний – у перекладі з латинської мови означає давній, тобто такий, що виник у хронологічних межах приблизно з IX–VIII – до V ст. до н. е. Нині під античністю розуміють історію, матеріальну і духовну культуру, літературні пам'ятки Давньої Греції і Давнього Риму. Саме ці давні цивілізації збагатили людство багатьма відкриттями і винаходами, залишили по собі багато наукових понять і термінів, без яких важко уявити сучасне життя: академія, лицей, школа, демократія, тиранія, олігархія, імперія, культура, поезія, музика, епос, сцена, комедія, оркестр, діалектика, філософія, космос, логіка тощо.

Античний вплив позначився і на культурі України. Символами такого впливу стали міста Північного Причорномор'я – Феодосія, Пантікапей, Херсонес. І хоча, крім античних країн, існували ще давніші держави – Єгипет, Вавилон, Китай та інші, їх культура й література у західноєвропейських країнах була маловідомою, а популярність античної цивілізації вже з часів Середньовіччя зростала з кожним століттям. Здобутки античного світу стали перлинами для створення і розвитку багатьох національних європейських культур, ураховуючи й українську.

Давньогрецька культура багато в чому вплинула на світову культуру, перші пам'ятки давньогрецької літератури датовані VIII ст. до н. е. У ті часи Грецію називали Елладою, а її жителів – еллінами. У грецькій літературі існувала більшість відомих сьогодні родів, жанрів і форм літератури. Науковці

виділяють чотири головні етапи розвитку давньогрецької літератури, які відповідають основним періодам розвитку еллінського суспільства – архаїчний, класичний, доби еллінізму і часів римського панування.

Архаїчний період (до середини VII ст. до н. е.) – це часи становлення рабовласницької держави, коли розвивалась усна народна творчість, зокрема міфологія, епічна поезія, вершиною якої стали поеми Гомера і дидактичний епос Гесіода.

Міф (у перекладі «слово», «сказання») – це фантастична оповідь про виникнення світу, появу богів, людей, про зародження культури, уміння добувати і застосовувати вогонь, про стосунки людей та інших живих істот, про все надприродне і незрозуміле людині. Сукупність міфів і наука, яка їх вивчає, – все це міфологія, це образні уявлення людини про природу і суспільство. На ранньому етапі цивілізації міфологія поєднувала в собі філософію, історію, етику, але найближчою вона була до поезії. У міфах спостерігається поєднання реальності з абстракцією, з легендами, вони прив'язані до певної місцевості і мають багато варіантів, бо склалися впродовж тисячоліть. Міфи класифікуються відповідно до різних принципів, найтрадиційніша класифікація – тематична, за змістом: міфи про походження світу і богів; міфи ліванського циклу (історії про Едіпа); міфи троянського циклу (про причини і головні події Троянської війни); міфи про аргонавтів (похід Ясона та його друзів у Колхіду по золоте руно) та інші.

Науковці розподіляють міфи на такі групи:

– *етіологічні* (про походження чи виникнення чогось або когось у природі чи суспільстві: про Аполлона і Дафну, про Нарциса та ін.);

– *космогонічні* (про створення і будову всесвіту: про Гею, про сузір'я, про сонце, про появу людини тощо);

– *близнюкові* (про чудесних істот, яких уявляли в парі: бог сну Гіпнос і бог смерті Танатос, брати-близнята Полідевк і Кастор та ін.);

– *тотемічні* (міфи про близькість і спорідненість людей і звірів чи інших істот, плазунів, птахів тощо, про поєднання рис людини і тварини: коров'ячі очі у Гери, тіло птаха і голова жінки у сирени тощо);

– *календарні* (міфи про Деметру, Діоніса та ін.);

– *героїчні* (про Прометея, Геракла тощо).

На світанку історії європейської цивілізації виникла епічна поезія.

Епос (від давньогрецького «слово», «оповідання») різновид літературного роду, що оповідає про події, які нібито відбувались у минулому, оповіді про богів та героїв, які виконувались рапсодами чи аедами, тобто збирачами і виконавцями, або й творцями епосу. Вважалося, що їхня творчість була освячена богами. Саме із таких пісень, які спочатку побутували в усній формі, склалися великі, літературно оброблені твори – поеми.

Вершиною епічної поезії стали «Іліада» й «Одіссея» **Гомера** – найраніші відомі літературні пам'ятки. Їх автор – особа напівлегендарна, за право називатися його батьківщиною, як свідчать історики, змагалися сім грецьких міст. Антична традиція зображує Гомера незрячим. Поеми «Іліада» та «Одіссея» пов'язані з народним героїчним епосом, присвяченим Троянській війні, в якому поєдналися реальні події (похід греків-ахейців на Трою, яку вони називали Іліоном) та фантастичні сюжети (яблуко розбрату як причина війни, участь богів у конфлікті, троянський кінь тощо). Проте Гомер не переказував міфів, а створив художні образи, змалював внутрішній світ героїв, показав протистояння виняткових характерів.

В «*Іліаді*» було описане героїчне минуле давніх греків, в її основу було покладено міф про греко-троянську війну (про викрадення Парисом красуні Єлени, дружини царя Менелая, про допомогу Менелаєві хитромудрого Одиссея, який придумав троянського коня, про десятирічну війну, в результаті якої Троя загинула). Твір складається із 24 пісень, він присвячений епізоду

останнього року війни – гніву наймогутнішого і найхоробрішого грецького воїна Ахілла, який образився на ватажка греків царя Агамемнона через полонянку, котру не отримав у нагороду. Обурений Ахілл відмовляється битися з ворогом, але після загибелі свого друга Патрокла вступає у поєдинок із сином троянського царя Пріама Гектором і перемагає його. Поема закінчується сценою поховання загиблих героїв Патрокла і Гектора. Дія поеми охоплює приблизно 50 днів, але 40 із них заповнені описом подій, про які автор лише згадує.

«*Одіссея*» – інша за сюжетом і за композицією, але також складається із 24 пісень, вона створена пізніше за «*Іліаду*» і розповідає про мандри і складний шлях додому, до родини царя Ітаки Одіссея – одного із головних учасників Троянської війни, якого автор постійно називає хитромудрим і богорівним. Події твору відбуваються на десятий рік після закінчення Троянської війни, але вони показані не послідовно, а як спогади, переплетені з подіями зображуваного часу. Повні небезпек пригоди Одіссея, що поспішає до вірної дружини Пенелопи і сина Телемаха, зумовлені не пошуками слави чи прагненням перемог, а волею богів, одні з яких перешкоджають героєві повернутись додому, а інші (як Афіна) в усьому допомагають. Поеми написані гекзаметром. Гекзаметр – віршовий розмір, найдавніша форма вірша в античній поезії. Слово «одіссея» відтоді стало загальним поняттям на означення небезпечних пригод і мандрівок героїв епічних оповідей різних часів і народів. В українській літературі перекладами Гомерових поем займались С. Руданський, М. Гнєдич, О. Потебня, П. Куліш, І. Франко, Леся Українка та інші. Найдосконалішим вважається переклад Бориса Тена (Миколи Хомичевського).

У давній Греції художні тексти римувались, бо саме так вони краще запам'ятовувались і висловлена таким чином думка вважалась вагомішою і авторитетнішою. Віршами висловлювалися поради, правила поведінки, моральні настанови, передався життєвий і трудовий досвід.

До архаїчного періоду давньогрецької літератури належить і дидактичний, тобто повчальний, епос. Найвидатнішим його представником був Гесіод, діяльність якого припадає на час між 725 і 650 роками до н. е. Ставши поетом-професіоналом, рапсодом, він відійшов від тематики й традицій гомерівського епосу і працював у напрямі релігійного і морально-практичного повчання. Одним із найвідоміших творів Гесіода є дидактична поема «Роботи й дні», складена із порад щодо хліборобських і господарських робіт та викладу хліборобського календаря. В іншому творі «Теогонія» автор здійснив спробу звести до певної системи міфологію про походження і генеалогію богів, звертаючи увагу на такі абстракції, як Кохання, Темрява, Ніч тощо, розповідаючи про олімпійських богів і про неоліпійські божества та про напівбогів-нащадків від шлюбів між безсмертними і смертними. Продовженням космологічної і генеалогічної «Теогонії» стала поема «Каталог жінок», де називались жінки, які у шлюбі з богами народжували майбутніх родоначальників племен і народів.

1.2. Класичний період давньогрецької літератури

Зазначений період охоплює VII–IV ст. до н. е. Він характеризувався глибокими соціальними змінами в суспільстві, коли людей почало більше цікавити власне життя, ніж подвиги легендарних героїв. Епос у цей час поступається ліриці, яка відображає внутрішній світ особистості. На класичний період припадає розквіт лірики, яка була невіддільною від музики. Саме слово «музика» походить від «Музи» – служниці бога мистецтва Аполлона, а термін «лірика» пов'язаний із назвою «ліра» – музичним інструментом. Твори, написані гекзаметром, називались епосом, а твори, написані іншими віршовими розмірами, – лірикою. До ліричних жанрів належали послання (дружнє чи любовне), епіграма (іронічний вірш), еклога (вірш про сільське життя), епітафія (вірш із приводу смерті), елегія (скарга, сумний вірш) та інші. Серед видів давньогрецької

лірики поширеними були епіталами (весільні пісні), френи (поховальні пісні), скомії (застільні пісні), гімни (урочисті пісні), оди (пісні на честь переможців) тощо.

Серед найвідоміших поетів класичного періоду були Тіртеї, Архілох, Сафо, Анакреонт. Про Тіртея відомо, що він був учителем в Афінах, що його пісні належали до декламаційної лірики, були зразком патріотичних текстів і підіймали бойовий дух воїнів.

Поет *Архілох* був творцем елегій та ямбів. Ямб – жартівлива пісня на честь хліборобської богині Деметри, а також віршовий розмір. Архілох писав переважно сатиричні твори, а також складав байки, гімни, елегії, епіграми. У своїх ямбах він кепкував над людськими вадами, іронізував над військовими подвигами, пропонував філософське ставлення до життя.

Значно відоміше у світі ім'я *Сафо* (або Сапфо), яка прославила свій рідний острів Лесбос. Філософ Платон називав її десятою Музою. Відомо, що вона створила 9 поетичних книжок, але до нашого часу дійшли лише фрагменти її творів. Основною темою лірики Сафо стало кохання і муки, пов'язані з ним. Вона писала особливим віршованим розміром, який сьогодні називають сапфічною строфою.

Символом грайливого, веселого і витонченого еротизму стала творчість *Анакреонта*, який, проводячи час в утіхах і бенкетах, вшановуючи лише трьох богів – кохання, вроди і вина, – залишився співцем чуттєвих насолод і безтурботності. У пізній античності існував навіть напрямок, у якому використовувались мотиви любовної і застільної лірики Анакреонта. Такі настрої і теми присутні у творчості багатьох світових поетів подальших часів.

Особливим досягненням класичного періоду давньогрецької літератури стали драма і театр, народження яких було тісно пов'язане з обрядовими іграми на честь Деметри, Діоніса та інших хліборобських богів. З обрядових ігор і пісень на честь бога виноградарства Діоніса утворилися три жанри

давньогрецької драми – трагедія, комедія і сатирівська комедія (названа так по хору, що складався із сатирів). У буквальному перекладі слово «трагедія» означає «козлина пісня», а «комедія» – це пісня підхмеленого натовпу, який глузує і жартує на святі Діоніса. Грецька трагедія здебільшого брала сюжети із міфології, першим афінським трагічним поетом вважається Феспід.

Найвищого розквіту давньогрецький театр досяг у творчості трьох великих трагіків V ст. до н. е. Есхіла, Софокла, Еврипіда і комедіографа Аристофана. Творчість Есхіла, Софокла і Еврипіда стала свідченням найвищого розквіту трагедії в еллінській літературі. Кожний із них відобразив у своїх драматичних творах певний період розвитку афінської рабовласницької демократії і водночас являв собою новий етап в еволюції жанру. І хоч їхні трагедії мали багато спільних рис, що пояснюється вимогами й особливостями трагедійного жанру, але кожен з цих поетів мав своє неповторне творче обличчя.

Есхіл був автором 80 трагедій і сатирівських драм. До нас дійшло лише сім його творів, саме він вважається батьком грецької трагедії. Основною темою його творів є моральна відповідальність людини за свої вчинки. Наприклад, у трагедії «Перси» прославляється перемога греків над персами у морському бою; у трагедії «Прометей закутий» розповідається про подвиг титана Прометея, який викрав у богів вогонь, щоб віддати його людям, і про покарання, яке він прийняв мужньо і без каюття. Відомо, що це була частина трилогії, бо збереглися фрагменти двох інших трагедій – «Прометей-вогненосець» і «Звільнений Прометей». Образ Прометея, який колись допоміг Зевсові завоювати владу, вражає монументальністю, могутніми пристрастями й думками, на які здатна лише титанічна натура. Він стає уособленням поступальної ходи суспільства. Програма діяльності Прометея, підказана, очевидно, розвитком афінської культури, протистояла дикому варварству минулих епох. Якщо у міфах про Прометея втілені творчі зусилля людини в її боротьбі зі сліпими силами природи, то в трагедії Есхіла

Прометей протистоїть тиранові Зевсу, страждає за свою допомогу людям. У своїх трагедіях Есхіл уперше використав прийоми, які стали надбанням драматургії нових часів. Зокрема він першим використав формулу трагічного мовчання, пісні хору в його трагедіях часто створюють атмосферу жаху на сцені, тобто очікування чогось страшного і неминучого. Вважається, що Есхіл уперше запровадив у театрі декорації, мальовані маски з виразом трагічних настроїв людини, а також котурни.

Понад 120 трагедій написав **Софокл**, але збереглось із них лише сім. Його твори були кроком уперед порівняно із творами Есхіла, бо головними героями у них були вже не боги чи герої, а люди, хоч і дещо відірвані від реального життя. Основну увагу Софокл приділив людині, її переживанням, хоча вона так само, як і в Есхіла, перебуває у повній владі нещадних богів. Найвідоміші трагедії Софокла – «Антигона», «Аякс», «Електра», «Цар Едіп», «Едіп у Колоні» та ін. В їх основі лежить міф про фіванського царя Едіпа і про нещастя, які переслідували його рід і самого Едіпа. Наприклад, у трагедії «Цар Едіп» Софокл торкається того найдраматичнішого епізоду, коли Едіп, бажаючи врятувати рідні Фіви від чуми, шукає «скверну, що в землі Фіванській виросла», тобто убивцю царя Лая, і врешті приходить до самовикриття, що робить його образ особливо драматичним: герой, виходячи з найблагородніших почуттів, хоче безкорисливо допомогти своїм співгромадянам, а внаслідок власних дій сам стає найнещаснішою людиною, бо убивцею виявляється він сам. Едіп – вольовий і високоморальний, він хоче змінити свою долю, бореться за це і програє. Автор підводить глядачів до думки про те, що людина все одно залежить від вищих сил і якщо вони того захочуть, не здатна їм протидіяти.

Від **Евруніда** дійшло донині 18 трагедій. За визначенням Аристотеля, він показував людей такими, якими вони і були, тобто наблизив своїх героїв до дійсності. Найвідоміші його твори – сатирівська драма «Кіклоп», трагедії «Медея», «Геракл», «Андромаха», «Благальниці», «Іфігенія в Тавриді», «Вакханки»

та інші. Поет не брав участі в громадсько-політичному житті Афін, проте бачив і розумів процес занепаду демократії у своєму суспільстві. Основну увагу Еврипід звертав на родинно-побутові конфлікти своїх героїв, майже не торкався проблем соціально-політичного характеру. Живучи в умовах рабовласництва, поет торкався питання становища раба в суспільстві і відстоював думку, що раб – також людина. Неодноразово у своїх творах Еврипід говорив про необхідність надати жінці більше прав. Він створив такі жіночі образи, яких трагедія до нього не знала. У них Еврипід підкреслював шляхетність, ніжність душі, жіночу гідність, його тихі й покірні героїні можуть ставати сильними, вольовими і відданими натурами. Еврипід чи не першим показав внутрішній конфлікт персонажа: боротьба між обов'язком і пристрастю, між двома протилежними почуттями вже стали в його творах тим явищем, яке в нові часи називатиметься психологічним конфліктом. Не випадково Аристотель назвав Еврипіда найтрагічнішим з поетів.

Найталановитішим комедіографом класичного періоду вважається *Аристофан*, автор 45 комедій, з яких до нас дійшло лише 11. Основною у його творчості була тема засудження воєн, які ставали причиною руйнувань, загибелі людей, знищення полів з урожаєм і виноградниками. Найвідоміші твори Аристофана – «Оси», «Хмари», «Птахи», «Жаби», «Плутос», «Лісістрата» та інші. Твори комедіографа були зразком громадянського патріотизму, віри в можливість народу, любові до селянина-хлібороба. Він висміював егоїзм керівників держави, політиканів, які штовхали народи до війни тощо.

У класичний період активно розвивалися проза, ораторське мистецтво, філософія. У давній Греції художня проза, що постала пізніше, ніж епос, лірика і драма, була спочатку тісно пов'язана з творами істориків, філософів та ораторів. За класичної доби це були три основні напрями розвитку давньогрецької прози, яка не була белетристикою в сучасному значенні цього слова. Прозові твори були складні за формою і містили паростки новітніх жанрів художньої прози.

Авторів-прозаїків давні греки називали логографами (від грецьких слів *логос* – слово і *графо* – пишу). У записках логографів містились різні описи чужих країн і народів, героями текстів були історичні особи і прості люди, а не міфічні персонажі. Давньогрецька проза представлена іменами історика Геродота (автора «Історії» в 9 книгах, де йдеться про добу греко-перських воєн), автора незакінченої історії Пелопонеської війни Фукідіда, автора «Історії Греції» в 7 книгах Ксенофонта та інших. Важливу частину грецької прози цього часу становлять записані промови ораторів, зокрема Лісія, Ісократ, Демосфена та ін. Особливо відомим був Демосфен – борець за афінську самостійність проти загрози македонського поневолення (його промови проти македонського царя Філіппа («філіппіки»)) стали зразком викривального красномовства.

Батьком світової літературної байки вважається **Езоп** – особа напівлегендарна, він був сучасником лідійського царя Креза, тирана Пісістрата, філософа Ксанфа. Існує версія, що Езоп був рабом, чийі знання, досвід і мудрість перевершували інтелектуальний рівень багатьох грецьких аристократів. Постать Езопа оповита історіями про його дотепність, винахідливість, парадоксальність його мислення, про дивовижні випадки із його життя, зокрема про звільнення із рабства за заслуги перед містом Самоса і про його службу радником у царя Кіра, про його загибель.

Вважають, що Езопові належить понад півтисячі байок, у яких фігурують представники тваринного світу, люди, птахи, речі і навіть боги. Вони мають повчальний характер, є надзвичайно простими, стислими і зрозумілими. Твори байкаря – це розмірковування над життєвими ситуаціями, випадками, де задіяні для аналізу спостережливість, розум, дотепність, почуття гумору. Байки Езопа відбивають напружену боротьбу, що точилась у грецьких полісах. Байкар кепкує над діячами, які не знають проблем власного народу, ганьбить зрадників і грабіжників своєї держави, викриває жадібних до влади і багатства політиків. Він вважає особисту свободу людини її

найвищою цінністю, шанує працьовитого і чесного бідняка. Його цікавить тема дружби, відповідальності за свої вчинки, тема спадковості вдачі й характеру, вірності і зради тощо. Сюжети байок Езопа використав римський байкар Федр, який написав п'ять книг «Езопових байок». З того часу мова алегорична, сповнена недомовок, натяків, замаскованих думок, називається «езоповою мовою». Найвідоміші байки Езопа – «Лисиця і виноград», «Вівчар і вовчєнята», «Осел і лев'яча шкура», «Сурмач», «Хлібороб та його діти», «Гуси і журавлі» тощо.

Під впливом культу художнього слова перебувала й філософія. Зразком літературних діалогів стали твори Платона («Федон», «Протагор», «Держава», «Критій» та ін.). Для викладення філософських думок Платон використовував різні художні форми діалогу, він винайшов прийом обрамлення, часто змальовував побутові картини, пов'язані із життям міста чи його жителів, давав тонкі характеристики дійовим особам, застосовував іронію тощо. У творах Платона часто згадуються філософські думки Сократа, який, як відомо, творів не писав, бо своє вчення поширював усно.

Енциклопедистом своєї доби був Аристотель, який власні погляди на мистецтво виклав у «Поетиці». Донині збереглося близько 50 книг Аристотеля, серед них – «Метафізика», «Політика», «Фізика», «Нікомахова етика», «Риторика», «Про тварин», «Про душу» та інші. На відміну від Платона, він розглядав світ як природознавець-матеріаліст, який доводив можливість пізнання дійсності.

1.3. Література доби еллінізму

Доба еллінізму пов'язана із розпадом імперії, яку створив Александр Македонський і з прагненням еллінських держав звільнитися від македонського панування. Грецькі поліси, еллінські монархії почали колонізувати східні території, відправляли на Схід колоністів – у міста і країни із чужорідним і часто ворожим населенням, де перебували військові греко-

македонські гарнізони. Прибулі елліни несли на чужі території свою мову, релігію, традиції мистецтва і літератури. Тому період переселення еллінів і поширення їх культури в країни Азії, Близького Сходу, навіть Середньої Азії й Північної Африки, що тривав до середини II ст. до н. е., і називається добою еллінізму. У цей час наукове і мистецьке життя зосередилось в Александрії – новій столиці Єгипту, тому поезію цього періоду називають «александрійською». Александрія славилася своїм «музеєм», який поєднував відому бібліотеку, науково-дослідницькі заклади і вищу школу. Еллінські монархи (один із них – Птоломей) були честолюбними і прагнули залишити по собі пам'ятні символи своєї величі і могутності, серед яких відомі сьогодні Фароський маяк, Колос Родоський, усипальня царя Мавзола та ін. Гонитва царів за славою була позначена не лише марнотратством, бенкетами, гігантськими спорудами-чудесами світу, а й позитивними справами, бо поширювалося шкільне навчання, споруджували навчальні заклади, поліпшилася бібліотечна справа, розвивалася архітектура, скульптура. Саме в бібліотеці Александрії народилася така галузь науки, як філологія, саме в цей час з'явилася спільна для всієї Греції літературна мова.

Грецький театр класичної доби в епоху еллінізму зазнав істотних змін, які стосувались і драматургії, і акторської гри, і архітектури театральної будівлі – все це було пов'язано з новими історичними умовами. Найвідомішим комедіографом цього часу був Менандр – автор творів «Третейський суд», «Відлюдник», «Герой», «Саміанка» та ін. Його комедії не торкались ні політичних, ні значних історичних подій, вони показували і по-новому тлумачили проблеми шлюбу, створення сім'ї, виховання. У приниженому рабові Менандр намагався показати людину, яка ні в чому не поступається перед вільним громадянином, а часом і перевершує його своїми моральними якостями.

У добу еллінізму лірика стала привілеєм заможних людей. Елліністичні поети істотно змінили традиційну лірику,

зосередивши увагу на вивченні окремої особистості, її тривоги і надій, її почуттів, великого значення вони надавали поетичному шліфуванню вірша, прагнули поєднати оригінальність з аполітичністю та індивідуалізмом. Більшість поетів надавали перевагу малим формам ліричної поезії. Найвідомішими з них були Каллімах і Феокрит, зокрема Каллімах був керівником Александрійської бібліотеки, створив працю «Таблиці» – своєрідну бібліографію відомих авторів, яка налічувала 120 книг. Його книга «Записки» містила розповіді про різні визначні події, географічні описи, критичні виступи, літературні спостереження.

Поет Феокрит був засновником і представником буколічної поезії – пастушої поезії, головними героями якої ставали прості люди – рибалки, пастухи, жінці, господині тощо. Описуючи своїх персонажів з народу, Феокрит мальовничо описував і природу, комах, пташок, передавав запахи, звуки, кольори.

Історіографію доби еллінізму представляли праці Птолемея, Аристокла та інших. Здебільшого вони були присвячені постаті і подвигам Александра Македонського, ідеалізували його, розповідали про реальні події, бо Птолемей і Аристокла самі були учасниками походів Македонського. Пізніше ця тема була продовжена в лицарських романах. Філософія доби еллінізму була представлена іменами Феофраста, Зенона (засновника нового вчення – стоїцизму), Піррона (з його іменем пов'язаний такий філософський напрям, як скептицизм), Діогена та інших. Найбільшого поширення набула філософія Епікура (засновника епікурейства), який передусім цінував душевний спокій, значно цінніший, на його переконання, за фізичні насолоди (тому він і був одним із улюблених філософів Григорія Сковороди). На цей період припадають наукові дослідження геніального математика Евкліда, винахідника Архімеда, найвидатнішого астронома античності Гіппарха.

1.4. Давньогрецька література часів римського панування

Особливо потужне завоювання Греції Римською державою почалось у III–II ст. до н. е., тобто коли територіальні апетити римлян вийшли за межі Аппенінського півострова. Зруйнування Карфагена супроводжувалось приєднанням до Риму великих територій Африки. Римляни підкорили майже всі східні землі балканських народів, повністю знищили колись могутню імперію Александра Македонського, виступили проти свого колишнього союзника – Ахейського об'єднання грецьких держав. Був знищений центр Ахейського союзу – місто Коринф. Так Еллада перетворилася на римську колонію, хоча і не зовсім звичайного типу.

Заможні грецькі родини, втікаючи від економічного краху й розрухи вдома, переселялися до Риму, молодь здобувала там освіту. Проте грецька культура виявилася набагато вищою, досконалішою за культуру завойовників, тому римляни виявляли великий інтерес до грецького мистецтва і літератури. Розуміючи свою культурну відсталість, римляни прагнули засвоїти, перейняти найцінніші здобутки грецької філософії, науки і мистецтва. Тому Еллада, особливо Афіни, стала для римлян велетенським історико-культурним музеєм, де можна було багато чому навчитись. Внаслідок цього почався процес синтезу, часткового злиття грецької та римської культур, на їх основі виникла нова своєрідна культура, в якій мовні й національні ознаки відігравали вже другорядну роль. Ця нова культура сприйняла вагомі елементи культури Єгипту й Малої Азії. Освічена частина римлян добре володіла давньогрецькою мовою, освічені греки добре знали латину. Однак панування Риму, жорстокість і свавілля його намісників морально гнітили греків, які добре пам'ятали вільні часи. Вони навіть чинили опір, але повстання нещадно придушувались, а окупація посилювалась. Це супроводжувалося духовно-моральною кризою в грецькому суспільстві. Населення Еллади зменшувалося, культура занепадала. Про цю ситуацію з

духовним поневоленням греків розповіла у своїй драматичній поемі «Оргія» Леся Українка, герой цього твору Антей не бажає продавати свій мистецький талант римському Меценатові.

Частина видатних греків продовжувала творити в таких важких умовах свою, грецьку культуру. У цей період були відомими праці й думки філософа Кратера, стоїка Діогена, історика Полібія, який активно популяризував рідну культуру в римському суспільстві, твори вченого і мандрівника Посідонія. Еллінська наука цього часу була представлена іменами Плутарха, Лукіана та інших.

Плутарх був філософом, добре знав природничі науки, філософію, мав впливових друзів серед багатих римлян. Йому належать близько 200 творів. Найвідоміша його праця – історичне дослідження «Паралельні життєписи», тобто біографії видатних греків і римлян, згруповані попарно відповідно до характерів і доль, політичних вчинків та поглядів діячів двох держав. У висновках Плутарх робив зіставлення описуваних осіб. Збереглося 46 біографій (23 пари) і окремі чотири біографії. Серед них – життєписи засновників Афін і Рима (Тесея і Ромула), полководців Александра і Цезаря, ораторів Демосфена й Цицерона та інших. Найчастіше персонажі історика є втіленням певних рис добродетності або моральних вад. Своїх улюбленців він ідеалізував, не згадуючи про риси, які могли б зіпсувати репутацію героя. Плутарх є автором праці «Моральні твори», що мають найрізноманітнішу тематику, стосуються питань політики, релігії, мистецтва, літератури, етики, педагогіки тощо («Про любов до дітей», «Про музику», «Про забобони», «Про монархів, демократію та олігархію», «Про шлюбні постанови» тощо).

Славу «богохульника і злостивця» мав автор сатиричних діалогів *Лукіан*, який висміював свою сучасність, в'їдливо полемізував зі своїми ідейними ворогами. Спочатку Лукіан захоплювався риторикою («Тираноббивця», «Позбавлений спадщини»), але згодом почав відверто й талановито пародіювати зразки риторичного мистецтва. Прикладом є сатира

«Похвала мусі» – пародія на промову, в якій автор, використовуючи правила риторики, вихваляє надокучливу муху. Лукіанові належать праці «Розмова богів», «Морські розмови», «Розмови гетер», «Правдива історія» та інші. У «Розмовах богів» автор кепкує над міфічними уявленнями про богів, показує небожителів у грубо олюдненому вигляді, адже вони дріб'язкові, брехливі, заздрісні, мстиві тощо. Лукіан заперечував думку про те, що боги визначають людську долю і керують нею. Іншою улюбленою темою Лукіана було викриття псевдонауковців, псевдовчених, проповідників-шарлатанів, брехливих пророків. Їм Лукіан протиставляв образи чесних простих трудівників, скромних і порядних людей, відданих у дружбі і коханні («Токсарид, або Дружба», «Два кохання»). Навіть у творі «Розмова гетер» він співчуває гетерам, які, незважаючи на професію, за своїми духовними і моральними якостями значно вищі за богів, набагато шляхетніші й добріші за них. Майже всім творам Лукіана були властиві гумор, дошкульна іронія, сатира у найрізноманітніших формах.

Останнім спалахом еллінської культури періоду римського панування був роман, хоча його автори і вчені античного часу називали такі твори інакше – оповіддю, книгою, діянням, повістю та ін. До нашого часу дійшли здебільшого уривки творів або згадки про них. Були відомі такі твори, як «Держава сонця» Ямбула, «Меропіди» Феопомпа, в яких розповідалось про ідеальні країни та їхніх щасливих мешканців. У «Меропідах» автор показував, що щасливі люди живуть у гармонії з природою, яка забезпечує їхній добробут і достаток. Був відомий роман Аристіда «Мілетські розповіді» про кохання.

Автори, які розробляли такий жанр, відмовлялися від міфологічних сюжетів і будували оповідь на фактах реальної дійсності, які становили основу для драматичних історій кохання. Закохані у таких розповідях були надзвичайно вродливими, долали великі труднощі, проходили дивовижні випробування на шляху до одруження. Були відомі також такі твори, як «Ефеська повість» Ксенофонта із Ефеса, «Повість про

Левкіппа та Клітофонта» Ахілла Татія, «Дафніс і Хлоя» Лонга, «Повість про кохання Херея і Каллірої» Харитона тощо.

Висновки. Античні грецькі філософи, драматурги, поети, вчені були першопрохідцями і першовідкривачами багатьох культурно-мистецьких явищ у світовому вимірі, створивши художні і мистецькі речі такої якості, що вони й сьогодні залишаються зразками досконалості як за змістом, так і за формою. Твори й імена давньогрецьких мудреців Гомера, Гесіода, Езопа, Есхіла, Софокла, Аристофана, Платона, Аристотеля, Демосфена, Сократа та багатьох інших відомі кожній освіченій людині сучасності, бо саме вони вже два чи три тисячоліття тому порушили у своїх працях соціально-політичні та морально-етичні питання, пропонували ставитись із повагою до кожної людини, засуджували війну, насильство і жорстокість, пропагували ідеї гуманізму, оспівували найкращі здобутки людського духу – патріотизм, вірність ідеалам добра, справедливості, кохання, любов до краси і праці. Вплив культури античної Греції на сучасну цивілізацію неоціненний, адже важко назвати будь-яку галузь науки чи культури, музики і мистецтва, політики, філософії, побуту чи виробництва, медицини чи природничої сфери, де б давні елліни не залишили свого благодатного сліду, віддавши свої винаходи, ідеї, назви, морально-етичні принципи, ставлення до людини і суспільства. Мистецтво і духовна культура греків полонили на все життя кожного, хто доторкнувся до них, вони вплинули на розвиток європейських культур і впливають на них і сьогодні.

Список літератури

1. Пащенко В. І. Антична література : підручник / В. І. Пащенко, Н. І. Пащенко. – Київ : Либідь, 2001. – 718 с.
2. Підлісна Г. Н. Антична література : навч. посібник / Г. Н. Підлісна. – Київ : Вища школа, 1992. – 255 с.
3. Кун М. А. Легенди і міфи Стародавньої Греції / М. А. Кун. – Тернопіль, 1993. – 416 с.

4. Словник античної міфології. – Київ : Наук. думка, 1989. – 240 с.
5. Антична література. Греція. Рим : хрестоматія. – Київ : ЦНЛ, 2006. – 952 с.
6. Антична література : навч. посібник. – Київ : Либідь, 2005. – 488 с.
7. Белаш Г. О. Історія античної літератури : навч. посібник / Г. О. Белаш. – Київ : ЦНЛ, 2012. – 236 с.
8. Султанов Ю. І. У світі античної літератури. Давньогрецька література, література стародавнього Риму : посібник для вчителя / Ю. І. Султанов. – Харків : ТОВ «Веста» ; Вид-во «Ранок», 2002. – 112 с.

Тести

1. Хто є автором дидактичної поеми «Роботи і дні», яка належить до архаїчного періоду:
 - а) Гомер;
 - б) Гесіод;
 - в) Есхіл;
 - г) Тіртей?

2. Який давньогрецький філософ назвав поетесу Сафо десятою Музою за її рідкісний талант:
 - а) Аристотель;
 - б) Сократ;
 - в) Платон;
 - г) Епікур?

3. Які із названих трагедій належать драматургу Софоклу:
 - а) «Прометей закутий»;
 - б) «Звільнений Прометей»;
 - в) «Цар Едіп»;
 - г) «Медея»?

4. Хто автор давньогрецьких комедій «Оси», «Жаби», «Хмари»:

- а) Аристофан;
- б) Софокл;
- в) Еврипід;
- г) Аристотель?

5. Хто із давньогрецьких філософів понад усе цінував душевний спокій і був улюбленим філософом Г. Сковороди:

- а) Платон;
- б) Діоген;
- в) Епікур;
- г) Піррон?

6. Кому належить історична праця «Паралельні життєписи», в якій автор подав попарно біографії видатних греків і римлян, згрупувавши їх у відповідності з характерами і переконаннями:

- а) Плутарху;
- б) Кратеру;
- в) Полібію;
- г) Аристофану?

7. Хто серед давньогрецьких сатириків мав славу «богохульника і злостивця»:

- а) Феофраст;
- б) Лукіан;
- в) Каллімах;
- г) Софокл?

8. Яка галузь науки народилася в Александрійський бібліотеці у час появи спільної для Греції літературної мови:

- а) математика;
- б) геометрія;
- в) астрономія;
- г) філологія?

9. Хто із названих поетів давньої Греції був засновником і представником буколічної (пастушої) поезії:

- а) Феокрит;
- б) Гомер;
- в) Гесіод;
- г) Есхіл?

10. Головний герой якого твору був царем острова Итаки, мав дружину Пенелопу і сина Телемаха:

- а) «Іліада»;
- б) «Одіссея»;
- в) «Цар Едіп»;
- г) «Антигона»?

Практичне завдання до теми

Прочитайте байку Езопа «Лисиця і виноград»:

Молода Лисиця побачила, що з виноградної лози звисають грона, і захотіла їх дістати, але не змогла. Відходячи, вона сказала сама до себе: «Виноград ще зелений!» Так і в людей буває. Коли хто неспроможний досягти чогось, посилається на обставини.

Дайте відповідь на запитання:

- Яка головна думка твору?
- Який вихід із не вигідної для себе ситуації знайшла Лисиця і чому?

Запитання для самоконтролю

1. Які твори давньогрецької літератури архаїчного періоду стали вершиною світової епічної поезії і чому?
2. З іменами яких давньогрецьких богів були пов'язані обрядові ігри, що згодом зумовили появу драми і театру?

3. Які художні прийоми використав трагик Есхіл у своїх драмах і які загальновідомі нині театральні винаходи запровадив на сцені?

4. Які символи своєї могутності залишили по собі видатні постаті давньої Греції доби еллінізму?

5. Хто із давньогрецьких авторів прихильно ставився до рабів і пропонував сучасникам побачити в них людей?

Тема 2. Література Стародавнього Риму

2.1. Особливості та етапи розвитку римської літератури.

2.2. Долітературний (архаїчний) період розвитку літератури Риму.

2.3. Рання римська література.

2.4. Римська література періоду кризи республіки, її загибелі.

2.5. Римська література доби імперії та її занепаду.

2.1. Особливості та етапи розвитку римської літератури

Римська цивілізація була другою за значенням у часи античності і органічним продовженням розвитку античного світу. Вона з'явилась і розвинулася тоді, коли Еллада вже пройшла етап бурхливого розквіту і вступила в період кризи, після чого стала, втративши самостійність, колонією Риму. Заможні й освічені римляни розуміли значення еллінської культури для власного розвитку, тому ефективно і якнайшвидше скористались досягненнями греків у сфері поезії, драми тощо. Проте, зрозуміло, це не було механічним запозиченням чи сліпим наслідуванням, адже більшість римських письменників, філософів, культурних діячів прагнули зберегти власну індивідуальність, внести у свої твори національний колорит. Римляни продовжили розробляти теми, порушені їх грецькими попередниками, зуміли знайти не лише власні шляхи розвитку і вдосконалення багатьох літературних жанрів, а й випередити своїх вчителів, зробити життєвішими і захопливішими традиційні сюжети. Творами славетних римських ораторів послуговувались згодом проповідники християнства, а поети наступних епох запозичували сюжети, образи, називали римлян своїми вчителями.

Хибною є думка, нібито римська література є похідною від грецької, наслідувальною чи вторинною тому, що вона об'єктивно з'явилась пізніше. Не потрібно забувати, що за своїм характером та ідейним наповненням література Риму була іншою, бо поняття «республіка» передбачало передусім владу

аристократії, тому демократичні свободи, властиві Афінам періоду розквіту, в Римі були повністю відсутні, а отже, вільнодумства в римській літературі не було. Республіка (від лат. справа громади) – форма державного правління, за якої верховні органи влади обираються на певний період, термін зустрічається у працях Аристотеля.

Докорінна відмінність між давньогрецькою і римською літературами полягала в тому, що розквіт грецької літератури збігається з розквітом полісної системи, а розквіт римської літератури починається з доби занепаду цієї системи, в епоху кризи республіки і досягає апогею під час існування імперії. До того ж влада в Греції належала демократії, а в Римі – сенату, який представляв привілейовану верхівку. Сенат – найвища державна рада у Давньому Римі, виник із ради старійшин патриціанських родів у VI ст. до н. е. Не лише при імператорах, а й за часів римської республіки письменники не могли виступати так, як це робили в класичну добу поети вільної Греції.

Заслуга римської літератури полягала в тому, що вона повному розкрила внутрішній світ людини і гостріше показала драматизм її існування. Отже, римська література має такі характерні особливості:

- римські митці, скориставшись здобутками грецької літератури, створили на цій основі самобутню, більш зрілу і розвинену літературу;

- римська література розвивалася стрімко, швидко, їй був властивий універсалізм, тобто всеохопність, величність, крайній індивідуалізм, з яким були пов'язані практицизм, прозаїчність у підходах до життя, нищівна тверезість оцінок;

- римська література відтворювала еллінізм у масштабніших і значно драматичніших формах, ніж грецька. Еллінізм – етап в історії країн Східного Середземномор'я з часу походів Александра Македонського (334–323 рр. до н. е.) до завоювання цих країн Римом, що завершився 30 року до н. е.

Римська література мала кілька етапів свого розвитку. Це *долітературний* (архаїчний) період, який тривав до середини III ст. до н. е., у перехідну добу від первісного ладу до рабовласницького і в період заснування Риму та утворення Римської республіки. Наступним був перший період розвитку писемної літератури, *період ранньої римської літератури*, який тривав від середини III до середини II ст. до н. е., ще він називався періодом республіки. За ним наступив час *римської літератури періоду кризи республіки та громадянських воєн* (середина II ст. – 31 р. до н. е.). Останній період – завершальний етап, *римська література доби ранньої Імперії та література пізньої Імперії* (до кінця V ст. н. е.).

2.2. Долітературний (архаїчний) період розвитку літератури Риму

У період утворення рабовласницької Римської республіки було закладено підвалини самобутньої римської літератури. Загальнодержавна міфологія Риму базувалась на пантеоні римських богів, які за своїм значенням і роллю були не такими всемогутніми, як грецькі, а часом і зовсім абстрактними постатями без певних індивідуальних рис. Дехто з богів уподібнювався до тварин (Артеміда зображувалась у вигляді корови). Найголовнішими богами були Юпітер (Зевс у греків), Сатурн (Крон) і Марс (Арес). Характерною ознакою римських релігійних вірувань була конкретність мислення. Найпоширенішими були боги-покровителі, які опікувались усіма видами господарської діяльності і родинного життя, суспільних відносин і політики тощо. Відомо, що суспільство Риму законодавчо поділялося на патрициїв, плебеїв і рабів, мешканці окремих полісів мали права й пільги римських громадян без права голосувати. Особливо шанувались у Римі культи богів пологів, перших кроків дитини, страху, радості, жіночої доброчесності, скромності, богів хліборобської праці тощо.

Римляни вірили, що кожен день був пов'язаний із певним божеством, наприклад, понеділок вважався днем Місяця, вівторок – днем Марса, середа – днем Меркурія тощо, що кожна людина має свою Фортуну – власну богиню долі, що дім і родину в ньому захищають боги-пенати, душі померлих родичів – мари. Шанування померлих родичів було дуже важливим культом, адже давні римляни були переконані, що після смерті родичі ставали добрими духами або злими (якщо їх не вшановували). Саме від римлян пішла традиція знімати з обличчя померлого воскову маску і зберігати її у родині. У разі смерті когось із родини ці маски одягали живі і йшли за труною: це символізувало, що померлі предки шанують і супроводжують своїх родичів.

На відміну від греків римляни не дали своїм богам яскравих біографій, виразних постатей, тому ці боги не стали джерелом для творчого натхнення поетів. Так само римляни не мали і культу героїв, тому вони не створили і епічної поезії, яка б їх прославляла, бо для цього не було необхідних умов.

Невідомим для греків новоствореним римським жанром стала історична легенда, яких у Римі виникло дуже багато, і найпопулярнішою із них була легенда про заснування Риму і долю його численних царів.

Популярною і старовинною була легенда про грецького героя Геракла, якого в Італії почали називати Геркулесом. Довгий час ці легенди вважалися вимислом, проте археологічні дослідження довели, що, незважаючи на фантастичні епізоди, ці легенди ґрунтуються на достовірних історичних фактах.

У римській дописемній літературі була поширена народна поезія. Довгий час її не записували, бо впливові жерці й патриції вважали за краще не записувати навіть закони. Виняток становили лише важливі угоди, історичні події, економічні записи тощо, які здійснювалися на спеціальних табличках-анналах. Вважається, що найстаріші записи були прозовими і це були так звані «Закони XII таблиць» – перша пам'ятка римського законодавства.

Великий вплив на розвиток римської літератури мали народні обряди, зокрема пов'язані із сільськогосподарським календарем. Найдавнішими вважаються культові гімни, трудові й обрядові пісні. Вагоме місце займали пісні поховальні, побутові, весільні. Популярними були жартівливо-пародійні і тріумфальні пісні, яких не знала еллінська поезія. Більшість поетичних творів написана старовинним фольклорним розміром – сатурнічним віршем. Жартівливо-пародійні вірші були об'єднані загальною назвою *фесценіни*, вони, ймовірно, були засобом осуду певних вчинків людини, окремих її недоліків. Напевно, вони були дошкульними, адже в Римі було прийнято спеціальний закон, за яким карали виконавців за особливу brutalність образливих пісень, які Горацій називав «чорними».

2.3. Рання римська література

Перший період розвитку писемної римської літератури ще називається періодом республіки, коли, здобувши низку перемог і здійснивши багато успішних завоювань (війни з Карфагеном, Македонією, Сирією та ін.), Рим заволодів величезними територіями на узбережжі Середземного моря. Внаслідок воєн у державі була сконцентрована величезна кількість рабів, багатств, земель, виник торгівельно-лихварський капітал, інтенсивно розвивалась юриспруденція. Незліченні багатства спричинили падіння моралі у римському суспільстві, найпоширенішим гаслом якого стала вимога «Хліба і видовищ!», адже тваринних насолод прагнули не лише патриції, а й плебеї, із задоволенням спостерігаючи, як на аренах цирків вмирили раби – бестіарії і гладіатори.

Проте найосвіченіші представники римської інтелігенції, які добре знали еллінську культуру і відчували відсталість римлян, проводили активну творчу і просвітницьку роботу в своєму оточенні. Рим дедалі більше почав культурно прилучатися до елліністичного світу. Першим римським письменником вважається *Анній Клавдій Сліний* – автор промови царя Пірра і книги «Сентенції». Він визначив шлях

розвитку римської літератури – перекладів творів грецьких авторів і наслідування їх. Першим поетом Риму вважається **Лівій Андронік** – грек за походженням, який мовою римлян переклав Гомерову «Одіссею», переробляв латинською мовою трагедії і комедії на святкові ігри, взявши за зразок твори грецьких письменників.

Вплив грецької літератури позначився і на творчості **Гней Невія**, який прагнув грецькі комедії пристосувати до римської сцени. Його твори відзначалися сміливістю, сатиричним характером, були спрямовані проти найвпливовіших патриціїв Риму. Саме театр Гней Невій вважав місцем і засобом для критики і викриття недоліків суспільства, така позиція відповідала переконанням грецького комедіографа Аристофана.

Працюючи над комедіями, Невій виробив прийом контамінації (зіткнення). *Контамінація* (в літературі) – змішування двох або кількох подій під час розповіді, вкраплювання подробиць однієї події до іншої, одного літературного твору до іншого. Суть прийому Невія полягала в тому, що з двох комедій грецького автора він створював одну римську, яка завжди мала відбиток римської дійсності. Він також уперше створив у комедії образ суворого батька, який сварить свого раба, образи легковажних синів, які розтринькують батьківське майно, образ гетери тощо. Гней Невій був автором драм «Троянський кінь», «Даная», «Андромаха», «Виховання Ромула» та ін. У жанрі епосу він написав твір «Пунічна війна» про конфлікт Риму з Карфагеном. Він першим почав записувати події історії Риму латинською мовою, заклав основу для всіх жанрів римської літератури.

Обробляв грецькі трагедії для римської сцени і **Квінт Енній**, який, до речі, не визнавав і не шанував свого попередника Невія. Наслідуючи прийом контамінації, він писав трагедії, запозичуючи сюжети в Еврипіда й інших грецьких поетів. Він був майстром відображувати сильні пристрасті, божевілля, самопожертву, відчайдушність, створив свій власний стиль трагедії, яка була наповнена вільнодумством і пафосом,

одним із перших розробив жанр *сатури* (суміш, зіткнення), тобто жанр твору на життєво-філософську тему. Найвідоміші трагедії Квінта Еннія – «Медея», «Александр», «Іфігенія», «Полонена Андромаха», «Фіест» та інші. Особливої слави зажив поет, написавши величезну епічну поему «Анналі» (або «Літопис»), яка була літописом подій від міфологічних часів аж до кінця життя самого поета, перекonanого в тому, що він покликаний продовжити справу Гомера. До речі, у цьому творі Квінт Енній блискуче наслідував Гомера і, відмовившись від недосконалого сатурнічного вірша, вперше увів у римську поетику латинський дактилічний гекзаметр, яким відтоді почали писати всі епічні поети Риму.

Як і в Греції, театральні вистави в Римі також влаштовувались спочатку з нагоди урочистих подій чи релігійних свят, а згодом, приблизно з IV ст. до н. е., вони набули світського характеру. Римський театр був дещо відмінним від грецького, а найпопулярнішими серед плебеїв були комедії, бо серйозних трагедій римський глядач такого типу просто не сприймав, приваблений грубим комізмом, не завжди цензурними висловами, навіть виконанням на сцені смертних вироків.

Майже зовсім непопулярними були трагедії класичних грецьких авторів і римська історична трагедія.

Найвідомішими представниками римської побутової комедії періоду ранньої літератури були Тіт Макцій Плавт і Публій Тернецій Афр. Прийнято вважати, що **Плавт** мав плебейське походження і писав комедії, орієнтуючись на смаки й очікування нижчих верств суспільства, намагаючись будь-що розвеселити римських глядачів. Для цього він не цурався використовувати комізм слів і ситуацій, балаганні прийоми і ляпаса, гострі репліки, комічні сварки на сцені тощо. П'єси Плавта рясніли каламбурами, брутальними висловами, які подобалися невибагливій публіці і забезпечували авторові славу одного з найдотепніших римських поетів. Залюбки використовував комедіограф прийом пародіювання,

традиційним для його творчості було звернення актора безпосередньо до глядачів як до безпристрасних, а часом і зацікавлених свідків. Зі змісту деяких творів можна зрозуміти, що керівник трупи акторів міг навіть карати їх за погану гру чи винагороджувати за старанність і успіх. Використовуючи форму грецької комедії, Плавт порушував проблеми, які були характерними для життя римлян, тому в його комедіях розповідалось про конфлікти між батьками і дітьми, там діяли спритні раби, які визволяли від звідників чи лихварів для своїх безпорадних господарів коханих дівчат, підтримувалися позиції впливових патриціїв-консерваторів щодо необхідності боротися проти впливу еллінізму на Римську державу. Найвідоміші комедії Плавта – «Хвалькуватий воїн», «Шкатулка», «Куркуліон», «Амфітрон», «Близнята», «Скарб» та інші. Улюбленцями Плавта були раби – мудрі й нерозважливі, легковажні й язикаті, які ставилися до своїх господарів не завжди чемно і були з ними не завжди чесні, але їх репліки і вчинки були дотепними й оригінальними, тому глядачі були від них у захопленні. Постійно кепкував Плавт і над пихатими і чванливими вояками, які любили хвалитися вигаданими подвигами і перемогами над жінками.

Публій Тернецій Афр дитиною був привезений як раб із Карфагена до Рима, але за неабиякий розум отримав хорошу освіту від господаря-сенатора, а потім і свободу. Своєю творчістю Афр був дуже несхожий на Плавта і особливо популярним не був. Він вважав, що за своїм культурним рівнем патриції значно вищі за масу плебеїв, тому орієнтувався на вищі кола суспільства, яким простим сміхом сподобатись було неможливо. Тернецій Афр писав комедії серйозні, проблемні, позбавлені комедійно-балаганних засобів. Напевно, саме через це твори його часто не мали успіху. Він написав комедії «Свекруха», «Андріянка», «Брати» та інші. Дослідники вважають, що комедіограф свідомо відмовився від суто римського колориту в своїх творах, а вчинки і погляди його героїв не завжди збігались із мораллю римського суспільства.

Тернецій Афр одягав своїх героїв у грецький одяг, не ставив якихось актуальних для Риму проблем, які могли б викликати критику чи невдоволення публіки, не звертався до глядачів, як це любив робити Плавт. Комедії Тернеція Афра були розраховані на те, щоб показати внутрішній світ і почуття персонажа, викликати у глядача співчуття до нього, показати характери героїв, пояснити причини їхніх вчинків, переважно добрих і шляхетних. Комедіограф був схильний проголошувати афоризми, частина з яких відома і сьогодні, як, наприклад, «я людина і ніщо людське не чуже мені» тощо. Особливо цікавила письменника проблема вибору молодою людиною свого життєвого шляху, адже в суспільстві саме молодь найбільше калічилася морально, ведучи розбещене, марнотратне життя, хоча автор був досить обережний, аби розглядати ці питання гостро і відверто.

Комедії Тернеція Афра мали невелику, але освічену аудиторію. Розроблювані ним теми були продовжені іншими авторами. Вже античні вчені вважали його першим римським класиком, видатним стилістом, причетним до створення літературної латинської мови. Згодом його твори привертали вдячну увагу Шекспіра, Мольєра, Лессінга та інших письменників.

2.4. Римська література періоду кризи республіки, її загибелі

Римська республіка в період із середини II ст. – до 31 р. до н. е. переживала глибоку кризу, яка супроводжувалася повстанням рабів (зокрема під проводом Спартака), число яких постійно збільшувалося, внутрішньою боротьбою можновладців, загрозою нападів германських племен, проведенням реформ тощо. Це були видимі ознаки послаблення держави, яку, як розуміла суспільна верхівка, необхідно було радикально зміцнювати, рятуючи від краху. Після жорстокої політичної і військової боротьби до влади в Римі прийшов Юлій Цезар, який встановив військову диктатуру,

проте невдовзі він був убитий змовниками (Юній Брут і Гай Кассій), які прагнули поновити Республіку. Саме боротьба за владу стала причиною загибелі трьохсот senatorів, серед них і Цицерона. Цей період дав науковцям драматичні історії про Марка Антонія, Клеопатру – царицю Єгипту, про інших видатних людей цього часу.

Війни, повстання, страти, битви не сприяли розвиткові літератури, тому в цей період занепали деякі художні жанри, зате швидко розвивалась історіографія. Криза торкнулася жанру трагедії, істотних змін зазнала комедія, яка все більше набирала власне римських рис – персонажі мали латинські імена, одяг, дія відбувалась в італійських містах чи селищах побіля ремісничих майстерень, шинків (звідси вона й мала назву – комедія таверни), а героями були селяни, злодії, ремісники, жінки тощо.

По закінченні Союзницьких воєн у Римі посилювався інтерес до поезії, написаної під впливом еллінізму. У 70–60-х роках до н. е. у Римі виникла *школа нових поетів – неотериків*, тодішніх модерністів, лідером яких став Публій Валерій Катон. У їхній творчості центральною стала тема кохання, мотиви вияву найрізноманітніших почуттів, вони захоплювались також «фігурними» віршами, вдосконалюючи зовнішню форму творів. Найвідомішими представниками школи неотериків були Гай Валерій Катулл, Квінт Корніфацій, Ліціній Кальв, Гай Гельвій Цінна та інші.

Дуже популярним у Римі цього часу було філософське вчення грецького мислителя *Епікура*, яке відповідало настроям і світогляду багатьох знатних римлян, бо пропагувало своєрідне відсторонення від жорстокої реальності. Римляни – послідовники вчення Епікура прагнули відійти від політики, знайти затишне місце, щоб спочити від бурхливих подій. Найталановитішим послідовником вчення Епікура був Тіт Лукрецій Кар – знаменитий автор філософської поеми «Про природу речей». Відомими у римській літературі були імена Цицерона, Юлія Цезаря, Вергілія, Горация, Саллюстія, Гая Луцілія, Гая Валерія Катулла та інших. Так, історик Гай

Саллюстій Крисп залишив критичні твори, спрямовані проти римської знаті, яку автор звинувачував у продажності, розбещеності, зраді інтересів батьківщини. До нас дійшли дві книги «Про зраду Катіліни» і «Про Югуртинську війну», які свідчать про величезний таланти і ерудицію письменника. Ім'я Цицерона стало символом неперевершеного майстра ораторського мистецтва. Юлій Цезар був автором двох творів – «Записки про Галльську війну» (в 7 книгах) і «Записки про громадянську війну» (у 3 книгах).

Першим сатириком Риму вважають *Гая Луцилія*, автора багатьох сатур, тобто віршів, зміст яких полягав у поєднанні, суміші різних тем. Провівши певний період свого життя у війнах, Гай Луцилій оселився в Римі і відмовився від високих посад. Своїми дошкульними сатиричними творами він критикував не абстрактних політичних противників, а конкретних осіб з іменами, високими посадами, він викривав не лише загальні суспільні недоліки та вади можновладців, а й надмірне, на його думку, захоплення грецькою культурою, надмірне використання еллінських імен, слів, сюжетів, що принижувало римське самолюбство. Науковці наголошують, що Луцилій написав 30 книг сатиричних текстів, до нас дійшла двадцята частина його творчої спадщини.

Тім Лукрецій Кар був палким прихильником і популяризатором філософії Епікура, намагався, сприймаючи вчення грецького мудреця, подолати страх людини перед смертю. Він вважав, що смертна не лише людина, а й її душа, тому загробних страждань не існує. У відомій поемі «Про природу речей» Лукрецій поставив перед собою завдання розповісти читачеві про матеріальний світ, довести вічність і незнищенність матерії. Він навіть передбачив існування атомів, найдрібніших часточок, з яких складається матерія, називаючи їх елементами, насінням речей, літерами тощо. У шести книгах Лукрецій по черзі розповідає про зв'язок життя і смерті, про уповільнення світового руху і виснаження землі, про взаємозв'язок тіла, духу (розуму) і душі, про функції різних

органів людського тіла, про природу різних атмосферних явищ і причини виникнення землетрусів, епідемій, вивержень вулканів тощо.

Марк Тулій Цицерон був найвидатнішим представником римського красномовства, як Демосфен – грецького. Він прославився промовами й трактатами з історії й теорії красномовства: «Про оратора», «Брут», «Оратор» та ін., у яких давав практичні поради стосовно використання всіх засобів, зокрема лексичних, емоційних, акторських тощо у промовах.

2.5. Римська література доби імперії та її занепаду

Цей період ще називають добою Августа (до 30–40-х років н. е.), золотим віком, бо саме тоді римська література досягла апогею свого розвитку. Це був час, коли творили найвидатніші римські поети Вергілій, Гораций, Овідій та інші. Республіка на ту історичну добу поступилася місцем монархії, а на чолі імперії став освічений і далекоглядний Октавіан Август, котрий запровадив систему правління, яка називалася «принципат», а себе проголосив принцепсом, тобто першим громадянином Республіки, яку він, мовляв, відновив. Забезпечивши собі майже необмежену владу, Октавіан став повновладним володарем Римської держави. Добре знаючи літературу і розуміючи її могутній вплив на суспільство, він прагнув прихилити до себе освічених громадян, підтримуючи і заохочуючи всіх, хто мав хист до літературної творчості. Октавіан вживав заходів для зміцнення римських родин, карав за аморальні вчинки, підтримував будівництво храмів, театрів, Пантеону (храму всіх богів), роздавав їжу, гроші, влаштовував видовища, гладіаторські бої тощо.

Часи імператора Октавіана Августа ознаменувалися приходом довгоочікуваного миру, припиненням тривалої громадянської війни, що й зумовило розвиток літератури і появу багатьох відомих поетів. Близькою до імператора особою був *Гай Цільній Меценат* – один із найбагатших і найщедріших римських можновладців, чиє ім'я стало символом

благодійництва. Саме Меценат помітив і взяв під своє покровительство найвидатніших поетів – Горація, Варія, Вергілія, Проперція та інших, хто згодом став прихильником імператора і прославляв його особу. Частина письменників ставилась до Августа Октавіана стримано і уникала його вихваляти (Валгій Руф, Овідій, Тібулл, Сульпіцій). Стримано ставився до імператора його колишній друг Асіній Поллілон, який виявляв навіть певну опозиційність. Після значного піднесення в добу Августа спостерігався поступовий занепад літератури, колишне значення втрачали політичні промови, судові промови ставали ледь не розважальними, бо почали набувати рис своєрідного змагання в ораторській майстерності.

Публій Вергілій Марон був одним із прихильників учення Епікура, чудово знав грецьку культуру, цінував трагедії Еврипіда. Першим твором Вергілія була поема «Буколіки», де розповідалося про життя і розмови пастухів на лоні мальовничої природи. Вона сприяла початкові визнання Вергілія як великого поета і наближенню його до імператора Октавіана Августа. У другій поемі «Георгіки», яка була присвячена Меценатові, докладно розповідалось про селянську працю, особливості землеробської роботи, оспівувалась краса рідної землі та її щедроти. У цій поемі Вергілій пообіцяв імператорові написати твір, який прославить його у віках. Так виник задум поеми «Енеїда», головним завданням якої було звеличення особи Октавіана Августа і його влади, з'ясування божественного походження імператора. Вергілій мав намір здійснити в римській літературі Гомерову справу, тому він частково наслідував художню манеру грецького поета. Для цього він вирішив особисто пройти шлях свого героя Енея і побувати на тих островах, де той колись мандрував. На жаль, хвороба не дала можливості Вергілію здійснити такий намір, у результаті чого поет помер, не закінчивши задуманого твору.

Композиційно «Енеїда» була дуже оригінальною і специфічною, бо автор поділив її на дванадцять книг. Спочатку поет склав план розповіді і написав епопею прозою, а потім став

надавати віршової форми тим частинам, які сподобалися йому найбільше. Уже після смерті Вергілія «Енеїда» почала вважатися неперевершеним зразком героїчного епосу, класичним твором уже для самих римлян: її вивчали у школах, писали твори-наслідування. Героєм поеми був троянець Еней, за легендою, син земного царя Анхіза і богині кохання Венери, який утік із зруйнованої Трої, довго блукав, мандруючи зі своїми воїнами, і нарешті прибув в Італію, де й заснував Рим. Розповідь про Енея була використана Вергілієм для уславлення імператора Августа і його політики, автор задумав твір як римську паралель до «Іліади» й «Одіссеї» Гомера, бо вважалось добрим тоном продовжувати давньогрецькі традиції.

Одним із найславетніших римських поетів був *Квінт Горацій Флакк*, син відпущеного на волю раба, здібний до освіти, закоханий у давньогрецьку лірику, у твори Гомера, Архілоха, Сафо та інших. Життя Горація було сповнене драматичних сторінок: військова служба, командування легіоном, втеча після розгрому республіканського війська армією триумвірів, втрата всього майна, злидні у добровільному вигнанні – а потім захоплення поезією, щедрість Мецената, представлення імператорові, багатство. Проте, як наголошують дослідники, вірний республіканським ідеям, Горацій не поспішав оспівувати імператора Октавіана Августа, не погоджувався на його заманливі пропозиції наблизитись до трону, бо дуже високо цінував особисту свободу. Звеличував Августа він переважно у замовлених одах, висловлюючи йому вдячність за припинення громадянської війни і за реформи, добре розуміючи, що політичний устрій, встановлений Августом, критикувати було неможливо і небезпечно.

Горацій писав твори, сповнені громадянських мотивів, пробував сили в жанрі сатири, орієнтуючись на римського сатирика Луцілія. Особливо позначилась на долі Горація його дружба із впливовим Меценатом, якому поет згодом присвятив свою книгу «Сатири» (або бесіди). Творами цієї книги були бесіди на різні філософські й морально-етичні теми чи на теми

мистецтва. Шануючи дотепного Луцілія, Горацій все ж був переконаний, що буденна і просторічна («низькоросла») мова вже застаріла, тому вважав необхідним для поета мати «глибокий розум і хист, і високість натхненного слова». У своїх сатирах поет не торкався загальних, типових суспільних недоліків, а висміював переважно конкретних людей, яких можна було впізнати навіть під вигаданими іменами. Темі його сатир були різноманітними, а проте серйозних суспільних проблем автор не торкався, впливових можновладців не згадував і не чіпав, обмежувався критикою нахаб, невігласів і людей із поганою репутацією тощо.

Горацієві належать також збірки «Еподи», «Оди» та інші. Відомим на весь світ став вислів поета «золота середина», що означає: дотримуватись у всьому міри, задовольнитись середнім достатком, не вдаватись у небезпечні крайнощі. Мудро розмірковує поет про залежність людини від звичок, пристрастей, низьких бажань, внаслідок чого вільна людина добровільно стає рабом. Оди Горація не мають традиційних ознак урочисто-піднесеного твору, це ліричні пісні, далекі від високого стилю. Кожна пісня містить звернення, має форму монологу чи діалогу, пораду чи настанову («До Мецената», «До корабля», «До римлян» тощо). Останнім твором поета стало «Послання до Пісонів» (або «Мистецтво поезії»), де Горацій викладає свої погляди на зміст і значення поезії, на її мову, сюжети й образи, на вплив поезії на читача, на поетичну славу.

Славетна поезія Риму й творами *Альбія Тібулла* та *Секста Проперція*, але ще більше славна вона доробком *Публія Овідія Назона*, який поступився своїм впливом на всю подальшу західноєвропейську літературу лише Гомерові. Певний період поет перебував на державній службі, яка його відчутно обтяжувала. Овідій був знайомий із Тібуллом і Проперцієм, вважав їх своїми вчителями. Овідій, як говорять перекази, був дуже вимогливий до своїх творів, тому постійно їх вдосконалював, переробляв і навіть знищував ті, які здавалися

йому невдалими. Багато його творів втрачено, зокрема «Медея» і «Гігантомахія».

Найвідомішими книгами Овідія були «Любовні елегії», дидактична поема «Наука кохання» та її логічне продовження «Ліки від кохання», твір «Героїні», книги «Фасти» («Римський календар») та «Метаморфози» («Перетворення»), а також твори, написані у вигнанні, – п'ять книг «Скорботних елегій», чотири книги «Послань з Понта», поеми «Ібіс», «Риболовля». Найвідомішими частинами книги «Метаморфози» є «Створення світу», «Чотири покоління людські», «Гіганти», «Лікаон», «Потоп», «Девкаліон та Пірра», «Смерть Фаетона», «Філемон і Бавкіда», «Апофеоз Цезаря» та ін. Зокрема у частині «Життя поета», що входить до «Скорботних елегій», Овідій згадує про своє життя, батька і брата, про свої одруження і творчу славу, а також про покарання імператора – вигнання у ті краї, «де чорноморський бурун в західні б'є береги». Поет не лише висловлює жаль із приводу своєї самотності на чужині, а й говорить про власну мужність:

Тільки ж мій дух не схитнувся, не скорився лихий я негоді,
Скупчив всі сили свої – перетерпіти біду.
Бід же на мене звалилося стільки на суші й на морі,
Скільки зірок золотих в небі високім горить.
Давне дозвілля, солодке життя довелося забути
І в непривичній руці зброю належну піднять...

За книги дотепних та іронічних любовно-еротичних віршів Овідія називали пустотливим співцем кохання, бо нерідко такі вірші не відповідали «моральним» реформам Августа і вважались легковажними. У книзі «Фасти» автор намагався описати історію Римської держави, у «Метаморфозах» пояснював численні зміни у світі природи, розповів про потоп, людей, які його пережили, про природні катаклізми тощо. Справжньою трагедією стало для поета вигнання – імператор вислав його з Риму у віддалену холодну,

варварську провінцію, де й закінчив Овідій своє життя. Причина й донині точно невідома, можливо, це було пов'язано з тим, що Овідій міг знати якусь таємницю, що компрометувала родину Августа. Навіть мертвого Овідія Рим не прийняв.

Характерною постаттю епохи Римської імперії був *Луцій Анней Сенека* – палкий прихильник піфагорійського вчення, філософії Епікура і Платона. Певний час до нього був прихильний Нерон, який наділяв Сенеку величезними багатствами. Сенека був також учасником багатьох придворних інтриг, мало не сприяв, як вважали сучасники, деморалізації імператора. Згодом Сенека втратив прихильність Нерона, був звинувачений ним у зраді і змушений був добровільно піти з життя.

Як мислитель Сенека розвивав ідею про необхідність примирення з долею, закликав занурюватись у сферу особистого життя, внутрішньо вдосконалюватись. Проте такі теоретичні вимоги він і сам не завжди міг втілити в життя. Наприклад, він засуджував прагнення людини до влади, але сам відмовився від неї тільки в умовах смертельної небезпеки; він засуджував любов до багатства, а сам його накопичував. Як зазначають науковці, він був прихильником компромісів і сам діяв відповідно до обставин. Цікавим був стиль Сенеки: він писав короткими фразами, висловлювався афористично, уривчасто, парадоксально й метафорично. Серед його художніх творів найвідомішими є дев'ять трагедій, зокрема «Медея», «Федра», «Едіп», «Аганемнон» та інші. Здебільшого ці твори містять криваві сцени, їхні герої – пристрасні та жорстокі, а дії героїв не мають тонких психологічних мотивувань. Філософські погляди Сенеки інтерпретували найкращі європейські митці – В. Шекспір, М. Монтень, Г. Сковорода та інші.

Якщо греки презентували жанр байки творами Езопа, то римляни – творами *Федра*, який був засновником байки у Римі. Федр був відпущений із рабства на свободу імператором Августом, написав п'ять книг «Езопових байок». За основу своїх творів він частково брав байки грецького автора і менш відомих

байкарів, іноді придумував власні сюжети. Змінивши композицію байки, Федр частково переносив мораль байки на її початок. Він писав про суспільну несправедливість, симпатизував рабам і знедоленим. За свої байки Федр зазнав переслідувань від прихильників імператора Тіберія, тому намагався уникати політичних тем, імена впливових державних діячів згадував без насмішок і зосереджувався на критиці багатих людей («Вовк та Ягня», «Віл та Жаба» тощо), він висміював також недоліки окремих людей і негативні моральні риси («Вдовиця та Воїн», «Юнак та Повія», «Брехун, Правдолюбець і Мавпи» тощо). У певній частині байок Федра фігурують відомі історичні особи і згадуються реальні події («Сократ і Раб», «Про Тіберія Цезаря і його прислужника», «Езоп і злочинець» тощо).

На жаль, у часи Федра жанр байки вважався напівплебейським, тому прості й зрозумілі його байки популярними серед римлян не стали, однак були гідно оцінені в епоху Середньовіччя і особливо в добу Відродження.

Висновки. Незважаючи на те, що література Давнього Риму виросла на багатому ґрунті еллінської творчості і великою мірою увібрала її основні жанри, художні прийоми і засоби, теми і міфологію, однак суто римська специфіка історичного й суспільно-політичного розвитку, національна самобутність і видатні таланти доби республіки та доби імперії зумовили її високий мистецький рівень, неповторний синтез римських реалій із грецькими традиціями, глибоке проникнення у внутрішній світ людини. Література Риму набула рис всеохопності, більш раціонально відображала світ і людину в ньому, передавала світогляд і спосіб мислення як пересічного римлянина, так і освіченого та багатого можновладця, вміло підкреслюючи шляхетно-героїчні і мізерно-комічні їхні вчинки та характери. Окрасою літератури Риму стали твори Плавта, Лукреція, Вергілія, Горація, Овідія, Сенеки, Федра та інших поетів.

Список літератури

1. Пашенко В. І. Антична література : підручник / В. І. Пашенко, Н. І. Пашенко. – Київ : Либідь, 2001. – 718 с.
2. Підлісна Г. Н. Антична література : навч. посібник / Г. Н. Підлісна. – Київ : Вища школа, 1992. – 255 с.
3. Давньоримська література : у 2 кн. – Київ : Грамота, 2005. – Кн. 1. – 472 с.
4. Давньоримська література : у 2 кн. – Київ : Грамота, 2005. – Кн. 1. – 576 с.
5. Підлісна Г. Н. Антична література для всіх і кожного / Г. Н. Підлісна. – Київ : Техніка, 2004. – 384 с.
6. Антична література. Греція. Рим : хрестоматія. – Київ : ЦНЛ, 2006. – 952 с.
7. Антична література : навч. посібник. – Київ : Либідь, 2005. – 488 с.
8. Белаш Г. О. Історія античної літератури : навч. посібник / Г. О. Белаш. – Київ : ЦНЛ, 2012. – 236 с.
9. Султанов Ю. І. У світі античної літератури. Давньогрецька література, література стародавнього Риму : посібник для вчителя / Ю. І. Султанов. – Харків : ТОВ «Веста» ; Вид-во «Ранок», 2002. – 112 с.

Тести

1. Хто із давньоримських авторів уперше застосував прийом контамінації (зіткнення):
 - а) Лівій Андронік;
 - б) Гней Невій;
 - в) Публій Тернецій Афр;
 - г) Тіт Макцій Плавт?
2. Хто є автором побутових римських комедій «Шкатулка», «Хвалькуватий воїн», «Близнята»:
 - а) Плавт;
 - б) Тернецій Афр;
 - в) Квінт Енній;

г) Гней Невій?

3. Кому із римських поетів належить філософська поема «Про природу речей»:

- а) Публію Вергілію Катону;
- б) Гаю Луцілію;
- в) Тіту Лукрецію Кару;
- г) Тіту Макцію Плавту?

4. Хто залишив по собі такі твори, як «Записки про Галльську війну» (в семи книгах) і «Записки про громадянську війну» (у трьох книгах):

- а) Юлій Цезар;
- б) Юній Брут;
- в) Марк Тулій Цицерон;
- г) Епікур?

5. Хто із видатних римлян прославився красномовством і написав трактати з теорії ораторського мистецтва «Про оратора», «Оратор» та інші:

- а) Марк Тулій Цицерон;
- б) Публій Вергілій Марон;
- в) Тіт Лукрецій Кар;
- г) Публій Валерій Катон?

6. Ім'я якого римського можновладця стало символом благодійності і щедрості:

- а) Октавіана Августа;
- б) Калігули;
- в) Гая Цільнія Мецената;
- г) Публія Верлія Марона?

7. Хто автор поем «Буколіки» і «Георгіки»:

- а) Цицерон;
- б) Вергілій;

- в) Плавт;
- г) Тіт Лукрецій Кар?

8. Хто автор поетичних книг «Сатири», «Еподи»:

- а) Гомер;
- б) Горацій;
- в) Меценат;
- г) Вергілій?

9. Які із названих книг належать Публію Овідію Назону:

- а) «Сатири»;
- б) «Буколіки»;
- в) «Про природу речей»;
- г) «Скорботні елегії»?

10. Хто із римських поетів написав п'ять книг «Езопових байок»:

- а) Овідій;
- б) Вергілій;
- в) Федр;
- г) Горацій?

Практичне завдання до теми

Прочитайте оду давньоримського поета Горація «До прислужника» у перекладі М. Зерова:

Не люблю я, хлопче, розкошів перських,
Не кохаюсь я в тих вінках квітчастих, –
Не шукай по саду; де ще лишились
Пізні троянди?

Досить, хлопче, з нас і простого мирту:
Миртовий вінок тобі личить, слуго,
Личить і мені, коли п'ю в садочку
Кубок веселий.

Дайте відповіді на запитання:

- Які цінності в житті визнає поет?
- Чи приваблюють Горація багатство і влада?

Запитання для самоконтролю

1. Які характерні особливості і яку художню своєрідність мала давньоримська література?
2. Якими рисами і новаціями римська література відрізнялась від давньогрецької, незважаючи на впливи і запозичення?
3. Як може характеризувати римську публіку її знамените гасло «хліба і видовищ»? Що воно означало колись в прямому і означає сьогодні в переносному значенні?
4. Як позначились на літературному житті Риму і долях окремих поетів часи імператора Октавіана Августа?
5. Хто із давньогрецьких і давньоримських поетів мав найбільший вплив на подальшу західноєвропейську літературу і чому?

Тема 3. Література епохи Середньовіччя

3.1. Умови виникнення та особливості середньовічної літератури.

3.2. Література раннього Середньовіччя (церковна література й архаїчний епос).

3.3. Західноєвропейський героїчний епос (французький, іспанський, німецький).

3.4. Лицарська лірика і лицарський роман.

3.5. Міська література.

3.1. Умови виникнення та особливості середньовічної літератури

Доба Середньовіччя тривала від V до XVII століття, тобто понад тисячу років і запам'яталася людству як похмура доба хрестових походів, свавілля інквізиції, феодальних воєн, спустошливих епідемій та інших жорстоких подій і явищ. Руїни Римської імперії стали ареною, на якій почали народжуватись нові нації і нові держави – кельтські, романські, германські, слов'янські, ірландські та інші. Науковці умовно поділяють добу Середньовіччя на три періоди – раннє Середньовіччя (V–X ст.), класичне (зріле) Середньовіччя (XI–XIV ст.) і пізнє Середньовіччя (XV – перша чверть XVII ст., перехід у добу Відродження).

Історичні і націєтворчі процеси призвели до виникнення феодалізму, коли справжніми господарями будь-якої країни стали феодалі. Феодал – монопольний власник феоду, тобто земельного наділу, отриманого у вигляді нагороди за службу. Феодалі були володарями величких замків-фортець, власного війська, земель, сіл, містечок і багатств. Зароджена в катакомбах давнього Риму християнська церква стала могутньою і панівною, почала вибудовувати свої ідеологічні, організаційні й каральні інституції (влада Папи, інквізиція, монастирі та ін.), які контролювали освіту, науку, мистецтво, духовне життя, розправлялись із вільнодумцями (Джордано Бруно, Галілей, Ян Гус та інші), пропагували думку Аврелія Августина (церковний

діяч V ст.) про гріховність людини, життя якій дається на те, щоб постійно каятись і спокутувати. Ідеологія християнства заперечувала захоплення людиною, її розумом, тілом, як це робило античне мистецтво, не підтримувала особистість у її прагненні до знань, істини, як заохочувала до цього філософія Греції і Риму. Наука Середньовіччя була схоластичною. Схоластика – тип релігійної філософії, для якої характерне принципове панування теології (вчення про Бога) над усіма іншими формами і пізнання, і знання. Істину знала, пропонувала і контролювала тільки церква, тому непокірні вчені, митці, письменники переслідувались і нерідко страчувались. Проте ні мислити, ні любити, ні сміятись церква заборонити людям, на щастя, не могла, тому в ранній період Середньовіччя активно розвивалася народна творчість, яка випромінювала радість життя, вільнодумство, кепкувала над лицемірним чернечим аскетизмом, висловлювала опозиційні і критичні думки. Протягом століть були популярними виступи мімів, жонглерів, блазнів, карликів, святкування календарних дат, влаштування ярмарків, карнавалів, процесій тощо. Саме в період класичного Середньовіччя в Європі виникли найвідоміші і на сьогодні університети – Болонський (Італія), Паризький (Франція), Оксфордський і Кембриджський (Англія) та інші, де вивчалась латинь (як офіційна мова науки, медицини, мистецтва), так звані «вільні мистецтва». Швидкими темпами розвивались міста, торгівля, мореплавство, культового значення набуває явище лицарства, що виникло у Франції у VII–VIII ст., основними атрибутами якого стали відважні та шляхетні воїни-вершники, які пишалися гербами, об'єднувались в ордени, служили своєму сеньйорові і проводили вільний від війни час у лицарських турнірах та в поклонінні своїй дамі. Лицар – середньовічний шляхетський титул в Європі, походить від слова (у різних мовах «вершник»). Саме лицарство сформувало шляхетські ідеали у поведінці, ставленні до товариства, до жінки, до свободи, до мистецтва.

Особливістю середньовічної літератури було те, що більшість творів цього часу мали в своїй основі християнську ідеологію (або висміювали її за певні репресивні якості), такі ж риси були властиві й середньовічній драмі (містерія, міраклъ, мораліте). Поряд із церковною (клерикальною) літературою (життя святих, патерики, легенди, проповіді, гімни, повчальні поеми тощо) розвивався героїчний народний епос, в основу якого були покладені національні міфи й перекази про могутніх героїв та про їхні перемоги над чудовиськами, драконами, чаклунами та ін. Такі архаїчні твори називались піснями, еддами, сагами тощо. У них ішлося також про творення світу, землі, про створення людини. У класичному Середньовіччі були створені зразки героїчного епосу про боротьбу із чужинцями-поневолювачами, про реальні події, які міфологізувалися та ідеалізувалися, про героїв-напівлюдей, непідвладних часові, які присвятили своє життя служінню батьківщині й своєму сюзеренові-панові. Навіть їхні коні, мечі, обладунки та ін. були особливими, часто мали імена, були наділені чудодійними властивостями. У класичному Середньовіччі кожна національна література (усна та писемна) сформувала ідеальний образ жінки, окреслила її чесноти. Тоді ж постала й розвинулася любовна лірика трубадурів, розкривши на повну силу своє жанрове багатство. Трубадур – середньовічний поет і співак, виконавець власних пісень, інша його назва – менестрель. Любовна література ще називалась куртуазною (від французького – люб’язний, ввічливий). Особливо популярними були куртуазні лицарські романи, що з’явилися у Франції та Німеччині в XII–XIII століттях. Вони розповідали майстерно вигадані історії про лицарів та їх пригоди, подвиги і перемоги, про їх високе благочестя і шляхетні вчинки, осяяні високим коханням і прагненням покарати зло. Іноді сюжет міг бути запозиченим, наприклад, із візантійських текстів, тоді роман називався візантійським.

Окреме місце в літературі Середньовіччя посідала міська література, яка з’явилася поряд із лицарською поезією

трубадурів, але мала більш раціональні, реалістичні риси і відбивала спосіб мислення і буденне життя міського та сільського простолюду. Переважно вона мала жартівливий характер, а також була сатиричною і навіть публіцистичною. До міської літератури належали короткі віршовані побутові розповіді, великі сатиричні й алегоричні романи, повчальні твори. Найулюбленішими жанрами міської літератури були фаблію і шванки – комічні й сатиричні вірші, які мали народне походження. Активно розвивалася міська лірика, популярності набувала драма, але не така, як в античні часи, а суто релігійного змісту, яка згодом змінювалась і поступово набувала світських рис. Показовим явищем був середньовічний комічний театр із його жанрами (соті, фарс тощо).

3.2. Література раннього Середньовіччя (церковна література і архаїчний епос)

Головну ідеологічну роль у середньовічному суспільстві відігравала церква, тому й церковна (клерикальна) література посідала панівне становище. Найпоширенішими її жанрами були житія святих (агіографічні тексти), патерики – повчання отців церкви (згадайте Києво-Печерський патерик), релігійні легенди і притчі, сповіді, проповідницька література, молитви, повчальні поеми тощо. Джерелами церковної літератури були книги Старого і Нового Заповітів, сказання про перших християнських мучеників, переслідуваних і страчених у Римській імперії. Ці історії мали спільну схему, відповідно до якої майбутній мученик-святий походив із шанованої родини, де йому нічого не бракувало, але, добровільно відмовившись від усіх принад, кохання, влади і безжурного товариства, він ступив на тернистий шлях служіння Богові, через що мусив витерпіти переслідування й тортури. Смерть від гонителів мученик приймав як апогей своєї вірності Христу і за таку фанатичну віру по смерті сам міг творити чудеса. Всі житія святих були схожі, а відрізнялись, як правило, лише іменами святих. Збірки житій на цілий рік називались мінеями (в українській історії –

«Четъї-мінеї» Данила Гуптала – Дмитрія Ростовського), а збірки стислих викладів у календарному порядку – синаксарами. Різновидами розповідей про життя і подвиги святих були патерики (отечники) – повчання отців церкви, в яких описувались епізоди із життя мучеників, де зверталась увага на аскетизм, самозречення ченців, розповідалось про пекельні муки грішників, про дивовижні зцілення, про протистояння святих диявольським спокусам тощо. Були відомі Єгипетський, Ієрусалимський, Римський та інші патерики.

Популярними були легенди, сповіді, проповіді, молитви та інші твори, мета яких полягала у вихованні в людей християнських чеснот, пропагуванні морального способу життя та психологічній підготовці до покаяння, очищення і до зустрічі зі смертю як кроком до вічного життя. Церковна література творилась тільки латиною, вона успішно використовувала філософські вчення античності, пристосовуючи їх до своїх ідей, перейняла, дбаючи про успішний вплив на читача, секрети римського красномовства. Тому вплив еллінської та римської культури на літературу Середньовіччя незаперечний.

Література раннього Середньовіччя створювалася також мовами місцевих народностей, зокрема відомі такі усні героїчні епоси, як кельтський (із культурним центром в Ірландії), германський (германці заселяли тоді території між Рейном і Ельбою), давньоскандинавський епос (території сучасних Швеції, Данії, Норвегії). Маючи власні суто національні риси, давній (архаїчний) героїчний епос мав багато спільних рис, зокрема поєднував історичні події з міфами і казками, показував боротьбу людини із силами природи як битви із чудовиськами, драконами і велетнями, наділяв своїх улюбленців-витязів надлюдськими уміннями тощо. З композиційної та художньої точки зору всі епоси різних народів подавали мальовничі описи і портрети, діалоги й характеристики, мали зачини і кінцівки у вигляді певних формул, населяли тексти міфологічними істотами, натхненно прославляли свого героя, який самим небом

був покликаний захищати рідну землю, її людей, мстився ворогові і якщо гине, то залишає по собі своє безсмертне ім'я.

Західноєвропейський героїчний епос представлений зразками *англосаксонського, кельтського, скандинавського* епосів. Найбільш ранньою пам'яткою старогерманського епосу є англосаксонська «Поема про Беовульфа», в основу якої покладено міф про перемогу божества Беове над морським велетнем Гренделем і про загибель його у битві з вогняним драконом. «Поема про Беовульфа» розповідає про одного із нащадків родоначальника данських королів, короля Данії Хротгара, народ якого потерпав від нападів чудовиська-потвори Гренделя, що нападав на королівських воїнів і пожирав їх. Хоробрый воїн Беовульф прийшов на допомогу королеві і подолав Гренделя, проте не вбив, а смертельно поранив. Уночі за свого сина прийшла помститись королю мати Гренделя – ще страшніше чудовисько, але Беовульф, спустившись у болотяну глибину, розправився з обома потворами і щасливо повернувся на батьківщину. У другій частині твору йдеться про його подвиг уже наприкінці життя, коли він подолав вогняного дракона, але зазнав смертельного поранення, від якого помер. Детально описаний у творі пишний похорон Беовульфа і вшанування його вірними воїнами та дружиною-вдовою. Твір має певні запозичення з Біблії. Науковці вважають, що історичний матеріал поеми пов'язаний зі скандинавськими племенами – данами, шведами, геатами, що джерела твору сягають загальногерманських язичницьких часів, що прототип Беовульфа встановити сьогодні вже неможливо.

Однією із найдавніших етнографічних груп Європи були кельти, які були частково знищені, частково витіснені племенами англів і саксів, що робили набіги на Британські острови. Кельти створили *скелі* (кельтські саги), які поділяють на дві групи – твори *уладського* циклу і цикл Фінна. Героями кельтських скел уладського циклу (Улад – частина Ірландії) стали король Конхобар, а пізніше – його небіж Кухулін. Скелі розповідають про їх родовід, неймовірну фізичну силу, вроду,

описують епізоди з особистого життя, неймовірні пригоди і героїчні перемоги (твори «Сватання Емер», «Хвороба Кухуліна» та інші).

Кельтський епос відрізнявся від англосаксонського тим, що був поділений на цикли, мав своїм героєм не лише чоловіка, а й жінку – мудру, рішучу, непокірну, сильну, яка ні в чому не поступалась чоловікові, що було нетиповим як для звичаїв того часу, так і для літературних творів.

Зразками давньоісландського скандинавського епосу є пісні «Едди», поезія скальдів та прозові саги. «Еддами» називались збірки пісень героїчно-міфологічного та повчального змісту, які поділялись на «Старшу Едду» і «Малу Едду», в яких фігурують постаті батька всіх богів Одіна, його сина Бальдра, бога вогню, злого підступного Локі, бога грому Тора та інших богів і героїв.

3.3. Західноєвропейський героїчний епос (французький, іспанський, німецький)

Наприкінці XI століття у країнах Західної Європи вже були утворені феодальні держави зі своєю ієрархією, із привілейованим прошарком знаті, із більш досконалою, різноманітною за жанрами і змістом літературою. На території сучасної Франції жили кельтські племена, галли, які зазнали впливу римської культури в мові, шкільництві, державно-адміністративній системі. У добу зрілого Середньовіччя значно розвинувся класичний готичний епос, який розповідав про славні події і національних звитяжців. Класичний епос перш за все підкреслював національність свого героя, звертав увагу на захист ним рідної землі, міфологізував реальних осіб, ідеалізував лицарські якості свого богатиря, надавав ваги його гідному противникові, детально описував зброю і обладунки, давав свою оцінку подіям і особам. На відміну від архаїчного епосу, героїчний епос чітко підкреслював патріотизм, опоетизовував не вигадані битви з чудовиськами, а реальні події і реальних героїв, які протистоять іноземним завойовникам.

У давній Франції старофранцузькі героїчні поеми виконували жонглери – завсідники ярмарків, королівських бенкетів, майданів, людних місць тощо, які могли виконувати твір навіть кілька днів підряд, якщо він був великий за обсягом. До XII століття епічні твори виконувались із пам'яті, вони створювалися кількома поколіннями авторів. Французький епос переважно торкався таких тем, як захист батьківщини від ворогів, служба королю і міжусобні війни між можновладцями. Як правило, у творах ішлося про короля Карла Великого (королівський цикл), де король поставав як ідеальний володар, мудрий і справедливий, який стоїть на сторожі свободи, держави і справедливості (до цього циклу належить найвідоміший твір «Пісня про Роланда»). Інший цикл – про Гільйома д'Оранж, де розповідається про вірного васала, який служив далеко не ідеальному королю і, незважаючи на невдячність сюзерена-володаря, завжди йому допомагав – поспішав виручити з біди, захистити батьківщину. Третій цикл епічних старофранцузьких поем – феодальний цикл «Доона де Майанс» про міжусобиці між вельможами та про їхню непокору королівській волі. В основу найславетнішого твору «Пісня про Роланда» лягли реальні події, пов'язані із невдалим походом Карла Великого в Іспанію, під час якого король, здобувши низку перемог, змушений був відступити перед рішучою відсіччю маврів, втративши свого небожа графа Роланда. У поемі події викладаються дещо по-іншому. Центральними подіями твору стають: війна Карла Великого із маврами; намагання короля маврів Марсілія хитрощами зберегти свою державу і обманути Карла; вороже ставлення графа Ганелона до свого пасинка лицаря Роланда і дії Ганелона, спрямовані на помсту Роландові; загибель ар'егарду (загін війська, що йде позаду, останнім) Роланда і його самого.

У поемі протиставляються два аспекти, втіленням яких є ідеальний лицар Роланд, який віддав життя за честь і славу рідної Франції, за Бога і короля, і його антипод Ганелон – лицар, але і зрадник, інтриган, який, зневаживши інтереси батьківщини

і короля, вирішив вдатись до особистої помсти Роландові, влаштувавши королівському війську пастку, змовившись із ворогами. В образі Роланда розкривається ідея патріотизму і відданості батьківщині, бо найнебезпечніше завдання (прикрити відступ армії короля) Роланд сприймає як почесне доручення в інтересах своєї країни. Лицарська честь не дозволяє йому навіть під час нерівної битви із ворогом, що зненацька напав на французькі загони, покликати на допомогу. Тричі просить Роланда його друг Олів'єр засурмити в чудодійний ріг Оліфант, і тричі лицар відмовляється це зробити, бо воліє краще загинути, ніж зазнати безчестя. Так у нерівній битві гине Роланд, дванадцять перів Франції і увесь загін. Духовна краса, звитяга Роланда розкривається у сцені його прощання із товаришами, своїм мечем, у його словах про долю Франції. «Пісня про Роланда» містить цінну інформацію про етичні звичаї про дворі короля, про ставлення християнських воїнів до нехристиянського світу, про озброєння лицаря XI–XII століть, про уявлення давніх французів про жіночу вірність коханому лицарю тощо.

Приблизно в II–IV століттях Іспанія була християнізована після панування там римлян. На початку VIII століття вона зазнала вторгнення африканських маврів і арабів, яким вдалося захопити майже всю територію за винятком гірського королівства на півночі (Астурія), яке мужньо протистояло завойовникам. Із XI ст. у цій визвольній боротьбі значну роль відіграла нова іспанська держава Кастилія. Відвоювання іспанцями своєї власної території називалося реконкістою, особливо успішною вона була в XI–XIII століттях і хоча нею керувала знать, проте головною силою у боротьбі було дрібне лицарство, міщани і селяни. Завдяки патріотизмові іспанців їх держава під кінець XV ст. була повністю звільнена від ворога.

Щодо літератури середньовічної Іспанії, то народна поезія цього періоду не збереглася, бо іспанське духівництво не вважало її вартою записування. Серед збережених пам'яток героїчного епосу, в якому розповідалося про боротьбу із

маврами, міжусобиці між іспанськими можновладцями та про війну за незалежність Кастилії, найвідомішою є «Пісня про Сіда» («Пісня про мого Сіда») та її продовження «Родриго». Головним персонажем іспанського героїчного епосу є Сід – реальна історична особа на ім'я Родриго Діас де Бівар, якого маври називали Сідом, що арабською мовою перекладається як «пан». Цей хоробрий іспанець керував військами короля Кастилії і мав величезну повагу серед друзів і навіть ворогів. У добу реконквісти він звільнив значну частину Іспанії, зокрема Валенсію, вирізнявся з-поміж сучасників мудрістю, державницьким ставленням до подій, суворим характером, величезним авторитетом. Саме вказані твори і є близькими до історичних подій, зразками героїчного епосу про життя і подвиги Родриго Діаса де Бівара.

«Пісня про Сіда» була створена у XII столітті, ймовірно в Кастилії, яка тоді вважалася центром народної поетичної творчості. Дія твору розпочинається з розповіді про вигнання Сіда з рідної землі, яку він змушений покинути після конфлікту з королем Альфонсом. Король дав йому дев'ять днів на те, аби він виїхав за межі країни і під страхом смерті заборонив будь-кому давати харчі і притулок його загонові. Попрощавшись із родиною, Сід виконує несправедливу вимогу. До його війська приєднуються люди – бідні лицарі, міщани, селяни, готові боротись із ворогами. Здобуваючи перемоги, Сід відсилає частину здобичі королю, прагнучи помиритись із ним заради спільної боротьби із маврами-загарбниками. Цьому присвячена перша частина епосу – «Вигнання». У другій частині («Пісня про весілля» або інша назва «Заміжжя доньок Сіда») йдеться про здобуття Сідом міста Валенсії і про його подарунок королеві – 100 найкращих коней, у результаті чого Альфонс згоден на примирення і на повернення родини Сіда, крім того він підтримує знатних вельмож як женихів для дочок Сіда. З поваги до монарха, але з важким серцем і поганим передчуттям герой епосу погоджується на шлюб, тому що вибір Альфонса йому не до душі. Ця частина твору розповідає і про розкішне

весілля інфантів короля з дочками Сіда. У третій частині («Пісня про Корпес» або «Безчестя в дубовому лісі Корпес») розповідається про велику кривду і безчестя, якого завдали дочкам Сіда, а отже, і йому самому зяті, помстившись беззахисним жінкам за насмішки і глузування Сідових васалів (бо обидва інфанти були нікчеми і боягузи). Коли, на вимогу Сіда, король викликає до себе зятів-кривдників, герой епосу вимагає від молодиків повернути мечі, ним подаровані, посаг дочок, який уже витрачений, і викликає наостанок молодих негідників на поєдинок, в якому їх перемагає і прилюдно називає зрадниками. Зрештою своїм дочкам Сід знаходить гідних чоловіків – королів Наварри і Арагона.

У «Пісні про Сіда» подано не лише героїчний фон подій, а й розповідається про побут і особисте життя, при чому переважає оптимістичне сприйняття, перемога справедливості і героїзму над підлістю і безчестям. У творі немає характерної для героїчного епосу гіперболізації, фантастичних епізодів, у ньому відсутній мотив національно-релігійної нетерпимості чи фанатизму. Герой епосу Сід був шляхетний і милосердний до ворогів, адже війна для нього – спосіб захистити свою честь, свободу і повернути ласку короля. Крім цього, він справедливий і турботливий батько, який не пробачить зневаги своїх дітей. З часом «Пісня про Сіда» завоювала неабиякий успіх серед поетів-поціновувачів, які ставили її на один рівень із творами Гомера, а драматург Корнель написав за її мотивами знамениту трагедію «Сід».

Героїчний німецький епос постав у XII–XIII ст. і не мав таких виразно національних рис, як французький та іспанський. Його герої не були яскравими захисниками рідної землі, а подвиги їхні здебільшого полягали у відстоюванні родових інтересів та особистих амбіцій. Основним персонажем племінних епічних німецьких пісень був Етцель (Аттіла) – вождь гуннів, який здійснював завойовницькі походи проти інших народів. Найпоширенішими жанрами німецького фольклору були байки, епічні пісні, шванки (розповіді з

комічним та повчальним змістом). У XII–XIII століттях великого розквіту зазнала поезія вагантів (мандрівних співців-акторів), німецька лицарська лірика (міннезанг), лицарський роман. На основі героїчних пісень згодом розвинулась епічна поема, яку використовували шпільмани (у середньовічній Німеччині блазні, мандрівні співці-музиканти).

Найвизначнішою пам'яткою німецького середньовічного епосу є **«Пісня про Нібелунгів»**, створення якої датоване початком XIII ст., а поява у друкованому вигляді – серединою XVIII ст., добою Просвітництва. Твір починався уславленням дивовижної вроди дівчини Кримхільди – королівни, якою опікуються брати-королевичі. Вона живе у Бургундії. У неї закохався богатир, королевич Зігфрід, який уславився численними перемогами над драконом, чаклуном та ін. Прибувши до двору короля Гунтера (брата Кримхільди), він провів там рік, беручи участь у розвагах і сподіваючись посвататись до красуні, а також разом зі своїми відважними лицарями і військом допоміг королю Гунтеру подолати ворогів. Король згодився віддати сестру за Зігфріда, але попросив його про лицарську послугу – допомогти здобути ісландську королеву – богатирку Брунхільду, бо вона ставила перед женихами умову: подолати її у змаганні або накласти головою. Зігфрід допоміг Гунтеру і, обманувши Брунхільду, переміг її у поєдинку. Він приборкав її, і в шлюбну ніч недотораканою передав королю Гунтеру. Отримавши за це кохану Кримхільду, він повернувся додому. Але через десять років під час сварки між королевами Кримхільдою і Брунхільдою таємниця була розкрита й ображена богатирка знищила Зігфріда за його хитрощі.

Друга частина пісні розповідає про події через 13 років, коли Кримхільда, в якій було відібрано скарби Нібелунгів, виходить заміж за могутнього Етцеля і, умовивши чоловіка запросити в гості її родину з васалами (серед яких були і її кривдники), влаштовує прямо на бенкеті жахливу різанину, під час якої у вогні пожежі було знищено тисячі людей. Кримхільда

віддає наказ убити свого брата Гунтера. Старий лицар Хільдебрант, вражений її жорстокістю, убиває Кримхільду. Так у міжусобицях загинув рід бургундських монархів-нібелунгів.

Постать Кримхільди у творі зазнає різючих змін, адже спочатку вона була ніжною, вірною, добродесною і готовою на самопожертву заради кохання до ідеального лицаря Зігфріда. Але підступність брата і його васалів, помста Брунхільди її коханому чоловікові зробили її безжальною, нещадною: вона не вибачила зрадникові і вбивці Хагену, якому спочатку довіряла таємницю невразливості Зігфріда, його віроломного убивства коханого чоловіка, і власноруч відтяла йому голову мечем. Таке змалювання жінки, здатної на вчинки неймовірно мужні і жорстокі, було для німецького епосу традиційним (згадаймо валькірій). Наприклад, Брунхільда була готова помірятися силою із будь-яким чоловіком і стати дружиною тільки сильнішому за себе. Ідеальним і трагічним є образ Зігфріда, з іменем якого пов'язане уявлення про шляхетність, фізичну силу, красу почуттів і радість життя. Вірного, великодушного і мужнього, його зраджують носії варварської поведінки, підступності і низьких душ. Навіть частини його імені перекладаються як «перемога» і «мир», так само, як і Ахілл Гомера, він мав єдине вразливе місце (у Зігфріда – на спині між лопатками), куди його поцілила списом зрадник.

«Пісня про Нібелунгів» не має високого патріотичного пафосу «Пісні про Роланда», не має почуття національної єдності «Пісні про Сіда». Головна тема у ній – помста, кривава ворожнеча між родичами, жадоба багатства. Науковці пояснюють відсутність патріотичних чи визвольних мотивів тим, що в основі твору лежать пісні, які виникли ще в далекому архаїчному періоді, а не в епоху усталеної державності.

Принагідно необхідно зауважити, що героїчний епос був широко представлений і у слов'янських народів: болгарські та сербські національні пісні, сербохорватські докосовські і косовські пісні (про боротьбу з турецькими загарбниками, про битву на Косовому полі) тощо. Поряд із героїчним епосом

Франції, Іспанії та Німеччини вони були яскравою сторінкою культури південних слов'ян.

3.4. Лицарська лірика і лицарський роман

Популярною в Європі у XII – XIII ст. була поезія вагантів – мандрівних музикантів, нерідко священників, які не мали своїх парафій з різних причин і заробляли на шматок хліба складанням віршів і пісень (здаймо українських мандрованих дяків). Вони не відзначались суворим утриманням від світських розваг і часто були завсідниками в тавернах. Відомою є збірка «Кембріджські пісні» (поч. XI ст.), зібрання лірики «Буранські пісні» (XIII ст.), які свідчили про те, що, як наголошують науковці, похмуре Середньовіччя вміло не лише молитись, а й радіти життю і веселитись не лише рідними мовами, а й вченою латиною. Ця поезія спиралася на античну традицію і на народну творчість, мала найрізноманітнішу тематику: свобода, земні радощі, плотські втіхи, мотиви самотності та безпритульності, неприхильної долі. У ліриці вагантів домінувала любовна тема і викривальна сатира, часом траплялись численні пародії на біблійні сюжети. Вагантів переслідувала церква, тому їхня творчість наприкінці XIII ст. занепала.

Унікальним явищем середньовічної культури було лицарство і лицарська література, яка супроводжувала статути, звичаї, етико-моральні норми, ідеали військової знаті, яка належала до сану лицарів. Лицарська література постала у XII – XIII ст., вона презентувала ідеологію лицарства як культурного феномену, бо в Європі це був час піднесення міст, економічного поступу, розвитку освіти, науки, посиленого інтересу до світських цінностей, античної спадщини, час поступового послаблення впливу церкви на суспільне і духовне життя. При монарших дворах і в замках був удосконалений лицарський кодекс честі, відповідно до якого лицар мав бути втіленням шляхетних манер, благородних думок і вчинків, вишуканого поведіння з жіноцтвом, щедрим, хоробрим, зразком поваги до честі і товариства. Всі ці риси були ознаками куртуазії (від

французького – двір і чемний, галантний). Любов лицаря була платонічною, він мав носити кольори дами свого серця та її герб (стрічка, наприклад), а сама дама, відповідно до лірики того часу, уявлялась тендітною, витонченою, золотоволосою і сором'язливою, вона мусила надихати лицаря на подвиги заради кохання, удосконалювати його душу і ранити та зціляти серце.

Найбільшого розквіту лицарська література досягла у французькій провінції Прованс, а поетів, які виконували куртуазно-лицарські вірші, називали трубадурами. Це були люди різні за суспільним станом: від королів до ремісників і ченців, були серед них і жінки. Головним у їх творчості було кохання до панни свого серця. Серед найголовніших жанрів любовної лірики були канцони (від італійського – пісня), альби (від провансальського – світанок), пасторалі (від латинського – пастуший), балади тощо. Ця поезія свідчила про любов до життя, до радощів кохання, про здатність авторів висловлювати високі почуття вишукано й емоційно, про ставлення до кохання як високої нагороди від долі. Видатними трубадурами (а в Німеччині міннезінгерами) були Джуафре Рюдель де Блат (князь), барон Бертран де Борн, Фрідріх фон Гаузен, Гартман фон Ауе, австрійський шляхтич Вальтер фон дер Фогельвейде та інші. Співцем «низького кохання» був міннезінгер Тангейзер.

Чи не найулюбленішим і найпоширенішим жанром куртуазної літератури у Середньовіччі був *лицарський роман*, сюжет якого запозичувався або з античної літератури, або з народних переказів чи легенд. Герої таких романів – мандрівні лицарі здійснювали подвиги, прославляли даму свого серця, недосягну панну, захищали скривджених. Батьківщиною лицарських романів була Північна Франція. У таких творах було багато екзотики, пригод, казкових елементів, алегорії, таємниць, чаклунів тощо, але головною ознакою лицарських романів стало поглиблення психологічного аспекту, розкриття внутрішнього світу людини, душевні пристрасті, переживання. Це давало можливість створювати індивідуальні характери, пейзажні замальовки, звертати увагу на портрети персонажів. Із Франції

лицарський роман поширився в інші країни. Сам же французький лицарський роман можна поділити на три цикли: античний, бретонський і візантійський.

Сюжети романів античного циклу присвячувались античним подіям і героям, тому що не відчувалась історична відстань між Середньовіччям і античністю, а події життя Давньої Греції чи Риму подавалися крізь призму феодално-лицарської ідеології та буття. Найвідоміші твори античного циклу – «Роман про Олександра», «Роман про Брута», «Роман про Фіви», «Роман про Енея» та інші.

В основу романів бретонського циклу лягли фольклорні тексти бретонців (кельтів). Серед них – бретонські *ле* (віршовані новели любовного змісту; романи *про Триста та Ізольду*); *артурівські* романи (їхнім творцем був французький епік Кретьєн де Труа), події в яких відбуваються в королівстві Артура («Ерек та Еніда», «Ланселот, або Лицар Воза», «Івейн, або Лицар Лева» та інші); романи *про Святий Грааль* («Персеваль, або Повість про Грааль» та інші).

Значну групу творів становлять романи візантійського циклу. На перший план у них виходила не лицарська доблесть, а наполегливість, прагнення, терпіння і навіть хитрість. У них здебільшого розповідалось про випробування долі, через які проходять закохані, що вже з дитинства полюбили одне одного. Ці твори ще називались «ідилічними» романами. Серед найпопулярніших – «Флуар і Бланшефлор», «Окассен і Ніколет» та інші).

У Німеччині лицарські романи писали поети кінця XII – початку XIII століття Готфрід Страсбурзький, Гартман фон Ауе, Вольфрам фон Ешенбах. Найвідоміші їхні твори – «Бідний Генріх», «Парцифаль» тощо.

У лицарському середовищі Англії особливо популярними були романи «Артур», «Артур і Мерлін», «Ланселот Озерний» та інші. Найулюбленишим був роман «Смерть Артура» (автора Томаса Мелорі), який вважається систематизованою обробкою французьких та англійських переказів про Артура.

3.5. Міська література

Приблизно в XIII ст. поряд із лицарською поезією виникла і поширилася нова література, якою цікавились ремісники і торгова буржуазія – міська література, схильна до показу колоритних картин буденного життя міського і сільського простолюду. Опанувавши лицарську лірику, міська література трансформувала її в публіцистику, сатиричну, жартівливу лірику, породила сатиричні й алегоричні романи тощо. Провідна роль у розвитку міської поезії належала Франції, а найулюбленишим жанром були невеликі віршовані розповіді про дотепні та смішні ситуації і випадки – *фабльо*, у яких відбилася мораль, етика, цінності середньовічного міщанина чи селянина. Героями *фабльо* були чернець і селянин, лікар і лихвар, торгівець і лицар тощо, а сюжетами – дотепні побутові чи родинні сценки. Відомим зразком міської літератури був «Роман про Троянду» (як твердив його автор, своєрідна наука про кохання), який навіть вплинув на творчість Ф. Петрарки і Дж. Боккаччо.

Міська лірика найраніше з'явилась у Франції, відомим поетом був парижанин Рютбеф, який найбільше насміхався над духівництвом («Заповіт осла», «Сказання про брата Денізу» та ін.). На поетичному ґрунті, створеному Рютбефом, зріс талант видатного лірика XV ст. Франсуа Війона. Ще в Англії були дуже популярними балади про Робіна Гуда – ватажка шляхетних розбійників-вигнанців, захисника справедливості і скривджених людей. Англійська міська література представлена алегоричною і морально-дидактичною поемою Вільяма Ленгледа «Видіння про Петра Орача», яка являла собою картину англійського життя XIV ст., де діяли Правда, Совість, Кохання, але й Підступність, Обман, Обжерливість тощо. У Німеччині такі твори називались *шванками*, а неперевершеним їх автором – поет Штрикер, якому належить збірка «Піп Аміс». У ній головний герой – жартівник Аміс протистоїть пихатим можновладцям, демонструє кмітливість, дотепність, шляхетність простої людини. Виконавці

шванків називались вагантами. У Середньовіччі розвивалася також духовна драма.

Висновки. Доба Середньовіччя була позначена величезним впливом церкви і духівництва не тільки на приватне людське і суспільне життя, а й на літературні процеси і культуру загалом. Проте це не заважало бурхливому розвитку науки, появі низки найвідоміших і сьогодні європейських університетів, формуванню лицарських морально-етичних ідеалів, інтересові поетів до героїчних сторінок в історичному минулому своїх народів, народженню життєрадісної та іронічної міської літератури. Якщо в період раннього Середньовіччя спостерігався розквіт церковної літератури (патерики, мінеї, життя святих) і з'явилися пам'ятки англосаксонського, кельтського і скандинавського героїчних епосів, то пізніше, з утворенням окремих держав у часи зрілого Середньовіччя, були створені перлини французького («Пісня про Роланда»), іспанського («Пісні про Сіда»), та німецького («Пісня про Нібелунгів») героїчного епосу з виразними національними рисами. Унікальним явищем культури і літератури Середньовіччя було лицарство і лицарські романи, які презентували високі морально-етичні чесноти шляхетного лицаря і розповідали захопливі історії про його подвиги. Середньовіччя таким чином підготувало ґрунт для світлої і радісної епохи Відродження.

Список літератури

1. Давиденко Г. Й. Історія зарубіжної літератури середніх віків та доби Відродження : навч. посібник / Г. Й. Давиденко, В. Л. Акуленко. – Київ : Центр навчальної літератури, 2007. – 248 с.
2. Шаповалова М. С. Історія зарубіжної літератури / М. С. Шаповалова, Г. Л. Рубанова, В. А. Моторний. – Львів : Світ, 1993. – 311 с.

3. Давиденко Г. Й. Історія західноєвропейської літератури раннього та зрілого Середньовіччя : навч. посібник / Г. Й. Давиденко. – Суми, 2006.

4. Шаповалова М. С. Історія зарубіжної літератури: Середні віки та Відродження : підручник / М. С. Шаповалова. – Київ : Знання, 2011. – 476 с.

5. Мізін К. І. Історія німецької літератури: від початків до сьогодення : навч. посібник для студентів-германістів / К. І. Мізін. – Вінниця : Нова книга, 2006. – 336 с.

6. Кирилюк З. В. Література Середньовіччя : посібник для вчителя / З. В. Кирилюк. – Харків : Ранок, 2008. – 175 с.

Тести

1. Який із названих творів є зразком найвідомішого французького героїчного епосу:

- а) «Пісня про Роланда»;
- б) «Пісня про Сіда»;
- в) «Старша Едда»;
- г) Ієрусалимський патерик?

2. Як називався чудодійний військовий ріг Роланда із твору «Пісня про Роланда»:

- а) Оліфант;
- б) Росінант;
- в) Тісон;
- г) Коляда?

3. Як називалося відвоювання іспанцями своєї території, яке було особливо успішним у XI–XIII століттях:

- а) реконструкція;
- б) реформація;
- в) реконкіста;
- г) реакція?

4. Яка історична особа стала прототипом «мого Сіда» в іспанському героїчному епосі:

- а) Родріго Діас де Бівар;
- б) Родріго Борджіа;
- в) Родріго Роа Дутере;
- г) Хоакін Родріго?

5. Хто із відомих французьких драматургів є автором трагедії «Сід»:

- а) Мольєр;
- б) Корнель;
- в) Расін;
- г) Бомарше?

6. Як називали середньовічні німецькі усні розповіді з комічним та повчальним змістом:

- а) романи;
- б) едди;
- в) шванки;
- г) мінеї?

7. Який твір є найвизначнішою пам'яткою німецького середньовічного героїчного епосу:

- а) «Пісня про Сіда»;
- б) «Пісня про Нібелунгів»;
- в) «Пісня про Роланда»;
- г) «Мала Едда»?

8. Як називалися мандрівні поети-священики, які складали вірші та пісні і не цуралися земних радощів:

- а) блазні;
- б) ваганти;
- в) жонглери;
- г) лицарі?

9. Балади про якого шляхетного розбійника були найпопулярнішими у середньовічній Англії:

- а) про Гійома де ля Марка;
- б) про Тристана;
- в) про Мерліна;
- г) про Робіна Гуда?

10. Яке ім'я мав один із головних героїв епосу про Нібелунгів, королевич, який допоміг королю Гунтеру здобути наречену:

- а) Зігфрід;
- б) Ганелон;
- в) Альфонсо;
- г) Родріго?

Практичне завдання до теми

Прочитайте уривок із французького героїчного епосу «Пісня про Роланда»:

По-молодецьки б'ється граф Роланд!
Піт облива його гаряче тіло,
А в голові важкий, пекучий біль:
Виски в нім трісли, ще коли сурмив.
Він рад би знати, чи надійде Карл;
Взяв Оліфанта й слабо-слабо грає.
І став володар, чує тихі звуки
І каже: «Горе нам, панове, горе!
Не стане нині в нас Роланда графа.
По грі цій бачу, що йому не жити.
Хто рад поспіти, хай же шпарко іде.
Заграйте в сурми, скільки їх знайдеться».
Гей, як заграють в сорок тисяч сурм,
Загнали гори і яри озвались.
Невірні вчули, закричали враз:
«О, горе нам! Це Карл іде на нас!»

Дайте відповідь на запитання:

- Про який епізод у битві із маврами розповідається в уривку?
- Яке ставлення до Роланда демонструє король Карл?
- Як ставиться до Роланда автор твору?

Завдання для дискусій і обговорень

Стисло переказуючи сюжет найпопулярнішої легенди Середньовіччя про Тристана та Ізольду, Лесі Українка у передмові до своєї поеми «Ізольда Білорука» зазначила: «Зміст його (переказу) – фатальне та нещасливе кохання лицаря-васала Тристана і його королеви Ізольди Золотокосої. Се кохання постало з чарівного дання, любовного напою, випитого через помилку».

Ознайомтесь зі змістом цієї середньовічної легенди і дайте відповідь на запитання:

- Чи справді, на вашу думку, кохання Тристана та Ізольди було і фатальним, і нещасливим, і гріховним?

Запитання для самоконтролю

1. Якими основними якостями у ставленні до людини відрізнялась ідеологія середньовічної церкви від культурної ідеології античності?

2. Які події, постаті та героїчні вчинки оспівуються у давньофранцузькому, давньоіспанському та давньонімецькому епосах Середньовіччя?

3. Які тематично-жанрові особливості мала лицарська лірика (і яку специфіку мала лицарська культура) в епоху Середньовіччя?

4. У чому полягала своєрідність лицарських романів, які мотиви і сюжети були найпопулярнішими?

5. Хто були оповідачами й улюбленими персонажами міської літератури в добу Середньовіччя і чому?

Тема 4. Література доби Відродження в Італії, Франції та Німеччині

- 4.1. Відродження як культурно-мистецька епоха (кінець XIV–XVI ст.).
- 4.2. Доба Відродження в Італії.
- 4.3. Література французького Відродження.
- 4.4. Відродження у Німеччині і Нідерландах.

4.1. Відродження як культурно-мистецька епоха (кінець XIV–XVI ст.)

Доба Відродження (або ще від французького – ренесанс) – це період відродження античної культури під впливом серйозних змін у духовному й соціально-економічному житті Західної Європи, яке охопило спочатку Італію (спадкоємицю Риму), а потім і всі інші країни. Саме в часи Відродження тривали найбільші соціальні рухи, відбулося вивільнення людини з-під повної влади церкви та її ідеології. Світогляд кращих людей цієї доби називали гуманістичним, а їх самих – гуманістами (від латинського – людський). Гуманізм – європейський інтелектуальний рух епохи Відродження, основною ідеєю якого було поліпшення людської природи через вивчення античної культури. Створивши нову систему знань, гуманісти поставили у центр всесвіту людину, почали захищати право людини на земні радощі, на задоволення потреб тіла і духу. Гуманісти заперечували ставлення до людини за її походженням і соціальною приналежністю, відстоювали її право бути рівною з усіма незалежно від раси і релігії.

Як єдиний культурний рух Відродження охопило Італію, Іспанію, Францію, Німеччину, Англію, Угорщину, Польщу, Чехію, північну Хорватію, але в різних країнах воно мало свої національні особливості і період його найбільшого піднесення був також різний: передусім Італія (XIV – перша половина XV ст. і згасає з середини XVI ст.), Німеччина (кінець XV – перша третина XVI ст.), Франція (XVI ст.), Англія та Іспанія (кінець XV – початок XVII ст.). Таким чином, Відродження – це

всеохопний культурний рух у межах XIV – початку XVII століття, в ході якого відбулось подолання деспотії церкви, з'явилась нова культура, звернена до земних справ, нова філософія, нова наука і, звичайно, нова література кожного європейського народу.

Появу Ренесансу – Відродження зумовили економічні, політичні, історичні та культурні процеси і явища, зокрема розквіт міст, поява великих держав, занепад феодалізму і накопичення початкового капіталу, епохальні географічні відкриття (наприклад, Америки), розвиток світової торгівлі (з Індією, Японією, Китаєм, освоєння Африки), формування націй і національних культур тощо. На період епохи Відродження припадають не лише географічні подвиги мореплавців Колумба, Васко да Гама, Магеллана та інших, а й значні наукові відкриття. Наприклад, польський астроном Н. Коперник довів, що земля обертається навколо власної осі і водночас навколо Сонця (геліоцентрична будова світу), Д. Бруно прийшов до висновку, що Всесвіт нескінченний і життя можливе не тільки на Землі, Г. Галілей зробив відкриття про місячний ландшафт, плями на Сонці, про супутники Юпітера тощо. У сфері філософії стали відомі нові погляди на світ француза Р. Декарта і англійця Ф. Бекона. Було винайдено книгодрукування Й. Гутенбергом, а в медицині стали відомими імена Ф. Рабле, Ю. Дрогобича та інших.

У галузі політики стали новаторами Н. Макіавеллі («Державець»), Т. Мор («Утопія»), роздумав про ідеальну державу присвятив свою книгу «Місто Сонця» Т. Кампанелла. Величезні зміни відбувались і в сфері релігії. Наприклад, професор Віттенберзького університету Мартін Лютер стверджував, що порятунок людини залежить не від церкви з її обрядами, а від віри в Святе Письмо, в слово Боже, що церква не може бути єдиним посередником між Богом і людиною. Мартін Лютер започаткував рух, який називався Реформацією. Реформація – церковно-релігійне, духовно-суспільне та політичне оновлення в країнах Західної та Центральної Європи

у XV столітті, спрямоване на повернення до біблійних джерел християнства, яке набуває форми релігійної боротьби проти католицької церкви і папської влади. Внаслідок Реформації церква розділилась на католиків і протестантів (протест проти католицької церкви). Боровся проти монополії католицької церкви і Жан Кальвін, засновник кальвінізму. Кальвінізм – одна із систем віровчення в протестантстві, яку сповідує значна частина протестантських церков різних деномінацій (найменувань).

Мистецтво доби Відродження мало світський характер, в основу культури було покладено гуманістичні принципи, утвердження гідності людини, її краси, розуму, творчих сил. На противагу церкві, яка вважала людське тіло гріховним, митці Відродження вбачали в ньому високу гармонію, досконалість форми, відображали його оголеним. Активно розвивався живопис, музика, театр, архітектура.

Найбільшим досягненням культури Відродження стала література, предметом зображення якої стала людина та її земне життя. Література якнайповніше проникала у внутрішній світ людини, мала сатиричні елементи і зверталась до національної історії та легендарного минулого, вона творилась національними мовами і активно шукала нових поетичних форм. Саме в період Відродження з'явились сонет, новела, публіцистика, реалістичний роман, остаточно викристалізувались античні жанри елегії, оди, епіграми. Серед епічних жанрів найпоширенішими стали поеми і романи. Література розробляла теми кохання і дружби, боротьби зі злом і допомоги нужденним, поваги до людини, захоплювалась людським розумом і винахідливістю. Вона засуджувала жадобу до грошей, розбещене духівництво і свавільних можновладців, жорстокість, невігластво, ненажерливість та інші недоліки.

Предтечею Відродження став великий поет Середньовіччя Данте Аліг'єрі, а найталановитішими представниками його першого етапу – італійці Франческо Петрарка і Джованні Боккаччо, французи Франсуа Рабле і П'єр

Ронсар, німець Себастьян Брант і нідерландець Еразм Роттердамський. До другого етапу доби (пізнього) Відродження належала творчість англійця Вільяма Шекспіра й іспанця Мігеля Сервантеса.

4.2. Доба Відродження в Італії

Саме в Італії завдяки ранньому й швидкому розвитку міст зародилась і досягла вершини ренесансна культура, яка для всіх інших європейських гуманістів була не меншим авторитетом, ніж античність. Період переходу від Середньовіччя до Відродження називався Передвідродженням, коли тривав швидкий економічний розвиток і зростали великі міста. Південні й північні регіони Італії розвивались нерівномірно, в умовах політичних протистоянь між прихильниками Папи та імператора. У таких умовах і література розвивалась нерівномірно, адже в кожній частині Італії була своя література.

Поетичним вінцем Середньовіччя і людиною нових часів, за словами І. Франка, був *Данте Аліґ'єрі* (1265–1321) – флорентійський дворянин з родини гвельфів, який ще в молоді роки був активним політиком і належав до керівників Флоренції. Гвельфи – папське політичне угруповання в Італії XII – XV століть, яке боролось проти німецьких імператорів та їхніх прихильників в Італії – гібелінів. Через політичні війни Данте був засуджений на смерть і мусив рятуватись втечею, не маючи більше ніколи можливості повернутись у рідне місто. За таких обставин у Данте остаточно визріла ідея об'єднання Італії під владою єдиного монарха, за яку він боровся все життя. Роки вигнання поет і політик провів у різних містах Італії, а помер і похований у Равенні у саркофазі і мавзолеї, спорудженому в кінці XV ст.

Данте навчався в Болонському університеті, закінчував освіту самостійно і мав універсальні знання з різних галузей природничих і точних наук. Свою літературну творчість він розпочав як поет-лірик, засвоївши риси «солодкого нового стилю». Найкращі твори цього часу він об'єднав у збірку сонетів

«Нове життя», в яких оспівувалось кохання до прекрасної Беатріче. Це була прозово-віршована автобіографічна розповідь про історію кохання Данте до Беатріче, яка почалась, коли дівчині було дев'ять років і тривала до її ранньої смерті. Такого кохання-поклоніння обраниці як божеству, зовнішності коханої поет не описує, а створює її ідеалізований образ. Проте Данте не лише прославляє Беатріче, а й роздумує про мистецтво поезії, сповідається перед читачем, коментує свої твори. Пізніше Данте наповнював свою поезію філософськими роздумами, моральними настановами. Зокрема, філософські, богословські й моральні питання висвітлюються у творі «Бенкет», який поєднував прозу й поезію і залишився незакінченим.

Данте був автором латиномовного трактату «Про народну мову», в якому йдеться про необхідність створення на основі народної італійської мови літературної мови. Це була фактично перша в Європі мовознавча праця. Отже, своїми художніми творами і теоретичними міркуваннями Данте заклав основи літературної мови Італії.

Найвидатнішим твором Данте є поема «Божественна комедія», написана в останній період його життя. Сам автор назвав твір «Комедія» відповідно до норм середньовічної поетики, але Джованні Боккаччо, виявляючи своє захоплення, назвав її божественною, і цей епітет закріпився у назві. Поема вийшла у світ у 1555 році у Венеції. Її зміст становить розповідь про те, як Данте у супроводі Вергілія побував у пеклі і чистилищі, а в супроводі Беатріче – в раю. Відповідно сам твір має три частини з такими ж назвами: «Пекло», «Чистилище», «Рай». Поема алегорична, бо в ній ідеться про шлях людської душі до спасіння. «Божественною комедією» Данте завершилася в італійській літературі доба Передренесансу.

Наступним періодом було раннє Відродження, коли інтенсивно формувалася нова свідомість з індивідуалістичним світосприйняттям. Провідне місце в літературі цього часу займають Франческо Петрарка і Джованні Боккаччо.

Франческо Петрарка (1304–1374) народився в родині друга й однодумця Данте, якому також через переслідування довелось покинути батьківщину. У Болонському університеті він опанував право, але покинув цю справу, вважаючи, що право в суспільстві застосовується нечесно. На півдні Франції, в Авіньйоні, він прийняв духовний сан. Все життя Петрарка понад усе цінував особисту свободу, внутрішню незалежність, він захоплювався античністю, вивчав старовинні рукописи, багато подорожував. Певний час він усамітнено жив у власному маєтку, де зберігав рукописи Цицерона, інших авторів, де написав багато творів. Коли він мав сорок років, його увінчали лаврами в Римі в Капітолії. Останні двадцять років поет прожив в Італії, де помер і був похований. Більшість творів Петрарка написав латинською мовою, зокрема незакінчену героїчну поему «Африка» (епопея на зразок «Енеїди» Вергілія), трактат «Про презирство до світу», в якому персонаж Франциск (сам автор) у суперечці з Августином Блаженим відстоює своє право на кохання до Лаури. Справою всього творчого життя Петрарки стала збірка віршів італійською мовою «Канцоньєре» (книга пісень), яка має кілька редакцій різних років і яка збільшувалась в обсязі з часом (від 25 до 365 віршів). Там були твори різних жанрів – сонети, канцони, секстини, мадригали, балади. Поет поділив збірку на дві частини: перша називалась «На життя мадонни Лаури», друга – «На смерть мадонни Лаури». Використавши досвід любовної лірики трубадурів, лірики Данте, творчості поетів «солодкого нового стилю», Петрарка створив поезію нового типу – гуманістичну лірику, наближену до земного людського життя. Новаторство збірки «Канцоньєре» полягало в тому, що Лаура хоч і ідеалізувалась, але мала живі, реальні риси, вроду, елементи чуттєвості. Сам автор – ліричний герой збірки, який страждає від протиріч між розумом і почуттями, платонічною і чуттєвою любов'ю, він заглиблений у внутрішній власний світ.

У збірці було вміщено також (вперше в літературі) вірші на теми політики, моралі, пейзажні замальовки, роздуми про

філософію й естетику, любов до батьківщини, про потребу у суспільстві миру і єдності. Вважається, що Петрарка вдосконалив сонет до рівня світового еталону.

Другом Петрарки був *Джованні Боккаччо* (1313–1375), який найкращі свої твори написав прозою і, відобразивши у них матеріальну сторону дійсності, відтворив життя людини в усій його різноманітності. Вважається, що він був сином італійського купця і французенки, що дитячі роки провів у Флоренції, певний час вивчав канонічне право. Проте любов до літератури і мистецтва привела його до двору неаполітанського короля-мецената, де Боккаччо розпочав свою творчість і провів десять років. Це був неаполітанський період у його житті. У цей час Боккаччо опирався на традиції куртуазної літератури, використовував античні сюжети й образи. Першим його великим твором був роман «Філоколо», в основі якого лежала історія кохання язичника і християнки. Про кохання були і наступні його твори – поеми «Філострато», і «Тезеїда», сюжет першої був запозичений із середньовічного роману, а другої – з античного твору.

У період життя у Флоренції Боккаччо цікавився політикою, підтримував прихильників республіканського ладу, але головну увагу все ж зосереджував на художній творчості і науці. Тепер він все більше звертався до реальної дійсності, навіть до особистого досвіду. В Неаполі він захопився дочкою вельможі, яка знехтувала його почуттями, тому під іменем Ф'яметти Петрарка описав її у прозовій повісті «Елегія донни Ф'яметти», де вперше в літературній практиці здійснив психологічний аналіз жіночого характеру. Згодом Боккаччо написав найдовшенішу свою поему «Ф'езоланські німфи», в основу якої покладений сюжет про закоханих, чії імена після їхньої загибелі стали назвами річок.

Найвищим етапом у творчому зростанні Боккаччо – це збірка оповідань «*Декамерон*», якою було закладено основи жанру художньої реалістичної новели в Європі. Фамільярно, по-простонародному сучасники автора називали цей твір «Принц

Галеотто». Цю назву книзі дали ідейні противники письменника, які, апелюючи до церковної цензури, намагались довести суспільну шкідливість «Декамерона», бо він, мовляв, розхитував підвалини моралі. Для цього й було використане ім'я персонажа середньовічного роману як синонім звідника. Проте від такого підзаголовка Боккаччо не відмовився, бо одним із компонентів стилістики твору була народна, «низька» традиція міської літератури, яка послуговувалась «непристойними» простонародними висловами. Водночас фольклорні традиції у «Декамероні» поєднувались із «високими» традиціями лицарської, придворно-світської літератури.

До збірки увійшло сто новел, що їх розповідали одне одному десять молодих людей (троє чоловіків і семеро жінок) протягом десяти днів, які вони провели у маєтку подалі від охопленої чумою Флоренції. Твір розпочинається вступним оповіданням, в якому Боккаччо розповідає про чуму, яка насправді лютувала у Флоренції у 1348 році. Назва «Декамерон» означає – десятиденник. В останній новелі збірки (у сотій) автор говорить, що герої-оповідачі повернулись у місто до своїх звичних справ і розваг. Таким чином композиційно твір починається і завершується зверненням до уваги читача, чие сприйняття письменник намагається передбачити.

«Декамерон» – не бенкет під час чуми, як його нерідко називали. Навпаки, чума стає у творі символом суспільного розпаду старого світу. Товариство оповідачів «Декамерона» народжується із прагнення окремих людей побороти хаос і анархію, протиставивши їм гармонію і свободу нової, «природної людини». Оповідачі не просто покидають зачумлену Флоренцію і вирушають у замські маєтки – вони відновлюють там знищені смертю суспільні і людські зв'язки, навіть виробляють свою специфічну конституцію, обираючи на кожний день королеву (чи короля), яка мала б давати лад у товаристві. Основою такої конституції є особиста свобода, а її метою – радісна насолода життям. Молода компанія – це республіка гуманістів, інтелігентів і поетів. Ці оповідачі

проводять час у розвагах і бенкетах, насолоджуються дотепними розповідями, поезією і співом, живуть у повній гармонії з природою, красу якої цінують як окрасу свого існування. Їх розповіді – по-ренесансному повчальні, вони – про реальне життя, де віддається симпатія персонажам добрим, винахідливим, чесним, дотепним, гуманним і засуджується ненажерливість, пиха, тупість, жорстокість тощо. Однією із провідних у «Декамероні» є антицерковна тема, адже дуже часто аскетизм священників і ченців був фальшивим. Центральне місце, звичайно ж, посідає любовна тема, де, відкинувши середньовічний погляд на жінку як на істоту злу і гріховну, автор показав її особистістю, наділеною ясным розумом, високою моральністю, вродою, а кохання інтерпретував як природну, здорову, радісну і благородну пристрасть.

Чимало новел «Декамерона» стали основою для сюжетів великих письменників Відродження. Найкращим перекладом цього твору українською мовою є переклад Миколи Лукаша.

У другій половині XV століття, коли література італійською мовою ставала все більше поширеною, центром мистецтва стала Флоренція з її відомою Платонівською академією. У цей історичний період жили й творили Джованні Піко делла Мірандола, поети Анджеоло Поліціано, Луїджі Пульчі, Маттео Боярдо, Лодовіко Аріосто, державний діяч і політик Нікколо Макіавеллі та інші.

Література пізнього Відродження в Італії була представлена іменами новеліста Маттео Банделло, памфлетиста-сатирика П'єтро Аретіно, поета Торквато Тассо – автора знаменитої поеми «Звільнений Єрусалим», вченого Джордано Бруно та інших.

4.3. Література французького Відродження

Культура Франції доби Відродження мала великий італійський вплив, бо французькі королі, починаючи з Карла VIII, з кінця XV століття, оточували своє життя і життя своїх підданих зразками італійської культури та мистецтва. Сама

країна у той період здійснила централізацію, з приходом кредитів, банків, ярмарків у ній змінився характер економіки. Змінила економіку і поява нового класу – буржуа, який поступово ставав новою аристократією і тримав у руках значну частину економічного і духовного життя. Покровителькою гуманістів у Франції кінця XV – початку XVI ст. була Маргарита Наваррська – талановита й освічена аристократка королівського роду, яка підтримувала Реформацію і писала благочестиві вірші релігійного змісту. Їй належать релігійні поеми «Дзеркало грішної душі» та «Свято агнця», які особливого успіху не мали. Відомою вона стала як авторка роману «Гептамерон» («Сім днів») – збірки любовних історій, подібної за формою до «Декамерона» Боккаччо і до «Кентерберійських оповідань» Чосера, але самостійної за змістом.

Популярним був і вельможа при дворі Маргарити Наваррської поет *Клеман Маро*, який також підтримував ідеї Реформації, а пізніше став кальвіністом. Він був поетом аристократії, писав вишукані вірші, релігійні поеми, не звертав уваги на проблеми життя простолюду. Відомим був Мішель Ейкем де Монтень – автор відомих есе «Проби», які вийшли у трьох томах.

У другій половині XVI ст. у Франції була відомою *поетична група «Плеяда»*, керівником і творчим лідером якої був Пє'р Ронсар – освічений і близький до королівського престолу поет, не позбавлений королівської милості і нагород. Він був автором сонетів, од, епічної поеми «Франсіада» (про засновника французької монархії короля Франка), яку вважав рівною за значенням «Іліаді» та «Енеїді». Ронсарові належать поетичні цикли «Любов до Кассандри», «Сонети до Єлени» та ін.

До складу «Плеяди», окрім Ронсара, входило ще шестеро поетів: Етьєн Жодель, Жоакім дю Белле, Антуан де Баїф, Тіар, Белло, Дора, які переважно наслідували стиль свого лідера.

Одним із найпопулярніших поетів Франції середини XV століття був **Франсуа Війон** (справжнє ім'я – Франсуа де Монкорб'є) (1431–1463), рано осиротілий і усиновлений родичем-капеланом, який дав йому своє прізвище. Життя Війона було сповнене небезпек і забарвлене інтересом до середовища злочинців, тому він і сам зазнав і тюрми, і смертного вироку, і помилування, і участі у бійках, і вигнання. Поетові належать такі твори, як поеми «Ле» («Малий заповіт») і «Заповіт», окремі вірші. У друкованому вигляді поет своїх віршів не дочекався.

Головними темами віршів Франсуа Війона були конфлікт людини і суспільства, самотність серед людей, тема смерті і насолоди життям. У своїх «Заповітах» поет закликав цінувати життя і не боятись смерті, яка приходить до всіх без винятку і не зважає на багатства і становище. Поет гнівався на легковажних жінок, чия любов була брехливою і корисливою, і мріяв про справжнє кохання, якого, напевно, так і не зустрів. Найвідоміший його твір – «Балада прикмет», де йдеться про начебто великі знання людини, якій найважче на цьому світі пізнати саму себе.

Знаковою постаттю французького Відродження був **Франсуа Рабле** (1495–1553), який за бажанням батька став ченцем і священиком у двадцятип'ятирічному віці, але, відповідно до власних переконань, відмовився від духовного сану і отримав медичну освіту, ставши згодом доктором медицини з отриманням почесних відзнак. Він любив творчість Гіппократа і видав книгу його афоризмів, а також зачитувався творами античних і середньовічних авторів.

Рабле був особистим лікарем кардинала Жане дю Белле, все життя мав ласку Маргарити Наваррської, високих духовних сановників, і це захищало його від багатьох неприємностей і небезпек у зв'язку з публікацією його роману «*Гаргантюа і Патагрюель*». У часи інквізиції він мусив мовчати дванадцять років, терпіти, щоб не накласти на себе руки, остерегатись, щоб не бути спаленим на вогнищі, не померти в тюрмі, як це сталось із багатьма талановитими письменниками, оголошеними

ворогами церкви, адже переслідувачі Рабле вимагали страти і для нього. Цензурних заборон зазнала і книга «Гаргантюа і Патагрюель», яка, на жаль, так і залишилася незавершеною.

Сміх Рабле, його блискучі дотепи та іронія справили дуже сильний вплив на всю подальшу французьку літературу – творчість Бальзака, Франса, Флобера, інших європейських сатириків.

Сюжет свого великого твору Франсуа Рабле запозичив із лубочної «Хроніки велетня Гаргантюа» і втілює у романі волелюбні думки свого часу. Роман має п'ять частин, зокрема «Страшні і жахливі діяння і подвиги вельми славетного Пантагрюеля, короля дипсодів, сина великого велетня Гаргантюа»; «Найжахливіше життя великого Гаргантюа, батька Пантагрюеля»; «Третя книга героїчних діянь і промов доброго Пантагрюеля», а також «Четверта книга» і «П'ята книга». За словами самого автора, книга розповідала про «серйозні речі, які стосувались нашого життя». Книга не є романом у сучасному значенні цього слова, бо не має чіткого сюжету, вона написана у формі казки-сатири. Місце дії – фантастична країна Утопія (яка різьчить схожа на Францію), де живуть миролюбні і працьовиті ремісники, пастухи, селяни. Герой твору – велетень Гаргантюа, автор описує його народження, дитинство, освіту, його виховання та пригоди і мандрівки. Описуючи все це, Рабле викладає свою систему гуманістичних принципів, по-новому ставиться до виховання та освіти дітей, висміюючи тупого вчителя-схоласта, який перетворював учнів на бовдурів, і схвалюючи іншого вчителя-гуманіста, який запроваджував гармонійний розвиток розумових і фізичних здібностей дитини – Гаргантюа.

Важливий аспект роману – ставлення автора до питань війни і миру, завоювань земель. Миролюбним велетням-королям він протиставляє королів-агресорів і виправдовує лише одну війну – війну за батьківщину, визвольну війну. Ось як пише Рабле про справедливе ставлення монарха до народу: «Ось послухай, що я тобі скажу, мій читачу! Аби завоювати країну і

тримати її в покорі та послуху, не треба грабувати, руйнувати, гнобити, душити її народ і правити ним з допомогою нагаїв та кайданів. Народ не треба їсти, пожирати і глитати. Його слід напувати молоком, доглядати, забавляти – як малу дитину. Його слід захищати від бур-ураганів, берегти й боронити від усяких інших напастей – як молоденьке деревце. Його слід жаліти, леліяти, плекати – як хворого, що одужує після тяжкої недуги. І тоді народ вважатиме свого володаря й правителя найкращим поміж усіх володарів та правителів світу... Завойовник... лише тоді правитиме спокійно, коли справедливість він поставить понад відвагу...».

У романі багато представників народу, але найулюбленіший образ автора – брата Жана, сміливого і чесного ченця, який єдиний з-поміж усіх ченців стає на захист вітчизни і перемагає всіх ворогів. Брат Жан уособлює кращі фізичні і моральні сили французького народу, він мріє про нове суспільство, де кожен буде вільним і щасливим. Борючись зі старим світоглядом, Рабле використовує проти нього подвійну зброю: проповідь гуманістичних ідей і в'їдливий народний сміх, речником якого у творі є міський вільнодумець Панург – хитрун, спритник, сміливець і боягуз водночас, від якого дістається сановникам, священикам, лихварям, астрологам, алхімікам, суддям, аристократам тощо. Сміливість Рабле у цьому творі – вражаюча.

4.4. Відродження у Німеччині і Нідерландах

Гуманізм прийшов у Німеччину в середині XV ст. в історичних умовах, коли країна була роздробленою, коли католицький Рим контролював світське й духовне життя суспільства, коли на початку XVI ст. почався рух Реформації, очолюваної Мартіном Лютером. Період раннього гуманізму позначився зростанням інтересу до античності, появою книгодрукування, винайденого Гуттенбергом, вивченням німецькими гуманістами латини, якою вони писали художні й наукові твори. Період зрілого Відродження в Німеччині припав

на кінець XV – перше тридцятиріччя XVI ст., коли гуманісти очищали Святе Письмо від інтерпретації католицькою церквою, коли стрімко розвивалось образотворче мистецтво, вершиною якого стала творчість Альбрехта Дюрера.

Провідну роль у розвитку мистецтва слова відіграла демократична література, яка поширювалась у формі «народних книг». Особливо цінувались книги викривального сатиричного змісту, серед них – книга про Тіля Ейленшпігеля, яка містила близько ста шванків і розповідала про пригоди і витівки народного улюбленця, що залюбки насміхався над людською глупотою, ненажерливістю, забобонами тощо. Цей образ уже в XIX ст. був використаний бельгійським письменником Шарлем де Костером у романі «Легенда про Тіля Уленшпігеля». Крилатим висловом із цього твору стали слова Тіля «попіл Клааса стукає мені в груди», адже попіл спаленого інквізицією батька герой носив у ладанці на грудях і він завжди нагадував йому, що такі кривди і злочини забувати не можна.

Однією із найцінніших німецьких «народних книг» другої половини XVI ст. була книга про *Йогана Фауста* – ученого, який мав репутацію чаклуна. У ній розповідалось про його самовпевнені і зухвалі дослідження, угоду з нечистою силою, про його подорож на той світ, «чудеса», які він творив за допомогою диявола Мефістофіля і про розплату через 24 роки. З одного боку, книга подає характерні для доби Відродження настрої (прагнення до пізнання, вільного розвитку), а з іншого, – демонструє наслідки людської гордині, зневаги до Божих законів.

Відомим автором німецького Відродження був *Себастьян Брант* (1457–1511), який писав латиною і німецькою мовою. Найціннішим у його доробку є сатирично-повчальний твір «Корабель дурнів». Стурбований тим, що на світі повно дурнів, автор твору посадив їх на корабель і відправив у Наррагонію – країну глупоти. Серед пасажирів – учені-педанти, професори-неуки, студенти-ледарі, лікарі-шарлатани, розпусники, нероби, базіки, сварливі жінки, модники,

підлабузники, пліткарі, донощики та інші. Викриваючи найгірші якості людської породи, Брант застосовує повчальну інтонацію, дає слушні, розумні настанови, пояснює сумні наслідки дурних вчинків.

Видатним гуманістом був учений **Йоганн Рейхлін** (1455–1522) – автор збірки публіцистики «Листи знаменитих людей», яка мала в Європі великий резонанс. У ході полеміки прихильники Рейхліна утворили гурток, який, відстоюючи ідею національної єдності, вимагав звільнення Німеччини з-під влади папського Риму. Учасником гуртка був гуманіст Ульріх фон Гуттен – автор твору «Листи темних людей», у якому подано листи вкрай обмежених ненависників освіти до свого лідера (це був прийом містифікації), де було продемонстровано тупість і агресивне невігластво людей, чия свідомість залишалась у середньовічному минулому. Темні люди поважають тих, хто не знає Рейхліна і не поділяє його поглядів, темні люди нарікають на вільнодумство, на засилля світської, а не церковної літератури, на Еразма Роттердамського і Ульріха фон Гуттена, називають їх синами диявола, мріють розправитись із гуманістами. Мова темних людей – примітивна, незграбна, вона пародіюється і є псевдовченою нісенітницею. Цей твір був надзвичайно гострим і сміливим виступом проти середньовічної церковної войовничої ідеології.

Сам **Ульріх фон Гуттен** (1488–1528) походив із лицарського роду. За наполяганням батьків у юності вивчав богослов'я, але саме воно і змусило його покинути церковну науку і захопитись ідеями Реформації і національної єдності Німеччини. Разом із другом-однодумцем він навіть ініціював лицарське повстання проти папського Риму, але воно не було підтримане народом. Він писав епіграми, послання, промови, сатиричні діалоги, вірші, був автором сатиричних «Діалогів» і «Нових діалогів», де критикував католицизм і керівників церкви за торгівлю індульгенціями, за порушення законів, злочини і шахрайства.

У період Реформації і Великої Селянської війни чільне місце в німецькій літературі займали Мартін Лютер і Томас Мюнцер. *Мартін Лютер* (1483–1546) був професором богослов'я у Віттенберзькому університеті, він сформулював 95 тез, спрямованих проти католицької церкви, що лягли в основу його протестантського вчення – лютеранства. Мартін Лютер поділяв погляди чеського реформатора Яна Гуса, вимагав реформи церкви в Німеччині, очолив антикатолицьку опозицію. Він писав послання, памфлети, трактати, євангельські пісні, перекладав псалми і Біблію. Особливо цінним є його переклад Біблії німецькою мовою, що стало початком розвитку німецької прози.

Ідею народної реформи відстоював *Томас Мюнцер* (1490–1525), який навіть очолював загін під час одного із повстань, за що, потрапивши в полон, був страчений. Мюнцер був найвидатнішим публіцистом Селянської війни (1524–1525), писав войовничі послання, памфлети, проповіді та ін.

Визначним явищем у літературі пореформаційного періоду є творчість *Ганса Сакса* (1494 – 1576), тісно пов'язана з народними літературними традиціями. Син кравця, він мав шкільну освіту, багато подорожував, оселившись у Нюрнберзі, займався своїм ремеслом і писав вірші. Очевидно, він займався самоосвітою, бо мав велику ерудицію, був прихильником поміркованих поглядів Мартіна Лютера. Творчість його не мала войовничого характеру, сильних пристрастей, а обмежувалась приватним буденним життям, щоправда з елементами антидворянських настроїв. Сюжети для своїх творів Сакс брав із Біблії, античної міфології, старих хронік, але завжди відтворював національне життя, рідні звичаї, побут, змальовував представників різних професій і ремесел. Твори його були повчальними, але й сповненими гумору.

До складу німецької імперії в епоху Відродження входили і Нідерланди, в яких розквіт гуманізму за часом збігався із рухом Реформації. Найвищим надбанням нідерландських гуманістів були живопис і ренесансна проза.

Найвидатнішою постаттю в нідерландській літературі був *Еразм Роттердамський* (1469–1536), який також у свій час отримав монастирське виховання через те, що рано осиротів і зазнав матеріальних нестатків. Освіту він здобув у Парижі, вів життя вільного літератора, подорожував і офіційної посади не займав. Еразм Роттердамський був дуже шанований гуманістами, мав на них незаперечний вплив і багато років дружив із англійським гуманістом Томасом Мором. Спадщина його дуже багата. До неї увійшли художні твори, переклади, коментовані видання старовинних текстів, філологічні і богословські дослідження, твори на моральні теми, численні листи. Писав він латиною.

Перша його праця – *«Приказки» («Адагії»)* принесла йому гучну славу, бо складалась із латинських прислів'їв, притч і сентенцій-висловлювань, і за життя автора виходила 60 разів, постійно збільшуючись в обсязі (з 800 до 3260 прислів'їв). У 1531 році Еразм Роттердамський випустив збірку афоризмів відомих людей античності *«Апофтегмата»*. Йому належать також збірка сатиричних діалогів про різні помилки і вади сучасників *«Домашні бесіди»*, твори на морально-виховні, педагогічні, богословські та філологічні теми, зокрема, *«Настольна книга воїна Христового»*, *«Про християнський шлюб»*, *«Скарга Миру»*, а також переклад грецькою мовою тексту Нового Заповіту.

Найціннішу частину спадщини Еразма Роттердамського складають його *«Похвала Глупоті»* (1509) і *«Домашні бесіди»* (1518). *«Похвалу Глупоті»* автор задумав написати, коли гостював у свого приятеля, англійського гуманіста Томаса Мора, подорожуючи з Рима до Англії. Це своєрідна енциклопедія тогочасного життя, подана автором у широко вживаній античними письменниками формі жартівливого панегірика, яку любили використовувати гуманісти. Присвятивши *«Похвалу Глупоті»* Томасу Морю, Еразм Роттердамський обрав за мету виставити напоказ усе смішне в людях, їхні дурні вчинки, висміяти пихатих дурнів. За формою –

це промова Глупоти, виголошена з кафедри перед багатолюдними зборами. Глупота розповідає про своє походження, про свій родовід. Серед її найближчого оточення – Безрозсудливість, Улесливість, Лінощі, Насолода, Зажерливість та інші вади людини. Її батьки – Багатство і Юність, вона зачата в похмиллі, а виплекана п'янкістю і невихованістю. За допомогою слуг вона підкорила увесь рід людський і керувала навіть монархами. Глупота має ім'я Морія, що з грецької саме так і перекладається – Глупота. Вона коріниться в самих основах життя і має над людьми необмежену владу. На світі, переконана вона, не існує таких веселощів і такого щастя, які б не були дарами Глупоти, адже вона сама – це життя за велінням почуттів. Дурень – це той, хто, перебуваючи в гущі життя, приємний для друзів, веселий на бенкеті, лагідний з дружиною, невибагливий, простакуватий. Мудрець же зрікається вільного вияву почуттів, тому, втративши їх, стає холодним каменем, якому невідомі ні любов, ні співчуття. Тому до діяльного життя мудрець нездатний, бо завжди зайнятий тільки собою і не має друзів.

Без Глупоти неможливий порядок у світі, ідеальне щастя – найвища форма божевілля. Загалом промова Морії звучить похвалою природному началу людини і набуває рис захисту життєрадісного вільнодумства. Красномовна Морія викриває похмурого «мудреця», який є втіленням середньовічної схоластики, де розум був поставлений на службу фанатичній вірі і суворо контролював життя людини, її думки і вчинки. Старечому розумові схоластів, занепалій «мудрості» невігласів, магістрів теології автор протиставляє Морію – новий принцип Природи, висунутий гуманізмом доби Відродження.

Морія запрошує читача придивитися до життя людей різних станів, особливо можновладців. Різке несприйняття в автора твору викликають суспільні й особисті стосунки, засновані на користолюбстві, гонитві за багатством і владою. Особливо критикує Еразм Роттердамський купців, представників середньовічного богослов'я – філософів,

граматиків, а також усіх церковників від рядового ледачого ченця до Папи. Вони викликають не сміх, а обурення і зневагу, бо нагадують собою смердюче болото. Ченці, вважає автор твору, – невігласи, розпусники, які вірять лише в те, що «найвище благо полягає в утриманні від усіх наук».

Після виходу в світ «Похвала Глупоті» стала одним із найвідоміших творів епохи Відродження, вона була перекладена майже усіма європейськими мовами, вплинула на багатьох гуманістів, зокрема на творчість Ф. Рабле, М. Сервантеса, В. Шекспіра та інших.

Висновки. Зародившись на основі економічних, політичних, містобудівних та інших процесів, а також географічних і наукових відкриттів, доба Відродження вибухнула в світовій культурі потужною хвилею нового мислення європейців, соціальними перетвореннями, культурно-мистецькими відкриттями, літературними шедеврами. Земна людина, її тілесна краса, духовні поривання вільного розвитку, її розум і кмітливість стали предметом відображення найталановитіших гуманістів, які, не пориваючи культурної спадкоємності з античним світом, по-новому розробляли теми радості буття, кохання і вірності, милосердя і гідності, а також засуджували важку і гнітючу спадщину тотального контролю церкви за життям і духовним світом особистості, розбещеність і сваволю можновладців, ненажерливість, невігластво, агресію сильних цього суспільства. Данте і Петрарка, Рабле і Роттердамський, інші велетні думки епохи Відродження створили неперевершені зразки любовної лірики, сатиричних дотепних викривальних творів, морально-філософських і богословських трактатів, незважаючи на переслідування, вигнання, загрозу свободі і життю.

Список літератури

1. Давиденко Г. Й. Історія зарубіжної літератури середніх віків та доби Відродження : навч. посібник / Г. Й. Давиденко, В. Л. Акуленко. – Київ : Центр навчальної літератури, 2007. – 248 с.
2. Шаповалова М. С. Історія зарубіжної літератури / М. С. Шаповалова, Г. Л. Рубанова, В. А. Моторний. – Львів : Світ, 1993. – 311 с.
3. Шаповалова М. С. Історія зарубіжної літератури: Середні віки та Відродження / М. С. Шаповалова. – Київ : Знання, 2011. – 476 с.
4. Бранка Витторе. Боккаччо средневековой / Витторе Бранка ; пер. с итал. – Москва : Радуга, 1983. – 399 с.
5. Здолавши півшляху життя земного...: «Божественна комедія» Данте та її українські видання. – Київ : Факт, 2001. – 136 с.
6. Мізін К. І. Історія німецької літератури: від початків до сьогодення : навч. посібник для студентів-германістів / К. І. Мізін. – Вінниця : Нова книга, 2006. – 336 с.

Тести

1. Хто із відомих діячів епохи Відродження присвятив книгу «Місто Сонця» роздумам про ідеальну державу:
 - а) Томас Мор;
 - б) Томазо Кампанелла;
 - в) Франсуа Війон;
 - г) Еразм Роттердамський?
2. Хто із діячів епохи Відродження започаткував рух, який назвали Реформацією:
 - а) Мартін Лютер;
 - б) Себастьян Брант;
 - в) Данте Аліг'єрі;
 - г) Франсуа Рабле?

3. Яка із названих поетичних збірок належить Данте Аліг'єрі:

- а) «Нове життя»;
- б) «Сонети»;
- в) «Любов до Кассандри»;
- г) «Канцоньєре»?

4. Хто із поетів доповнив назву «Комедії» Данте епітетом «божественна»:

- а) П'єр Ронсар;
- б) Франческо Петрарка;
- в) Джованні Боккаччо;
- г) Августин Блаженний?

5. Яка поетична збірка стала справою всього творчого життя Франческо Петрарки:

- а) «Божественна комедія»;
- б) «Канцоньєре» (книга пісень);
- в) «Плеяда»;
- г) «Декамерон»?

6. Як називалася прозова збірка Джованні Боккаччо, яка започаткувала жанр реалістичної новели в Європі:

- а) «Декамерон»;
- б) «Гептамерон»;
- в) «Корабель дурнів»;
- г) «Похвала Глупоті»?

7. Хто із поетів французького Відродження був керівником і творчим лідером групи «Плеяда»:

- а) Мішель Монтень;
- б) Етьєн Жодель;
- в) П'єр Ронсар;
- г) Жан-Батист Мольєр?

8. Який найвідоміший твір Франсуа Рабле:

- а) «Гаргантюа й Пантагрюель»;
- б) «Балада прикмет»;
- в) «Корабель дурнів»;
- г) «Божеественна комедія»?

9. Хто автор сатирично-повчального твору «Корабель дурнів»:

- а) Ф. Рабле;
- б) Ф. Петрарка;
- в) Дж. Боккаччо;
- г) С. Брант?

10. Який твір є найціннішим у творчій спадщині Еразма Роттердамського:

- а) «Листи темних людей»;
- б) «Похвала Глупоті»;
- в) «Принц Галеотто»;
- г) «Філострато»?

Практичне завдання до теми

Прочитайте уривок із твору Франсуа Рабле «Гаргантюа й Пантагрюель», у якому автор коментує державну політику свого героя Пантагрюеля:

«Ось послухай, що я тобі скажу, мій читачу! Аби завоювати країну й тримати її в покорі та послуху, не треба грабувати, руйнувати, гнобити, душити її народ і правити ним за допомогою нагаїв та кайданів. Народ не треба їсти, пожирати й глитати. Його слід напувати молоком, доглядати, забавляти – як малу дитину. Його слід захищати від бур-ураганів, берегти й боронити від усяких інших напастей – як молоденьке деревце. Його слід жаліти, леліяти, плекати – як хворого, що одужує після тяжкої недуги. І тоді народ вважатиме свого володаря й правителя найкращим поміж усіх володарів та правителів світу».

Дайте відповідь на запитання:

- Який шлях до всенародної любові пропонує керівникові держави автор?
- Чи погоджуєтеся ви з такою думкою і чому?

Завдання для дискусій і обговорень

Письменник і громадські діячі епохи Відродження Еразм Роттердамський вважав: «Щастя полягає здебільшого в тому, щоб миритися зі своєю долею і бути задоволеним своїм становищем».

Дайте відповідь на запитання:

- Чи поділяєте ви таку думку? Умотивуйте свою точку зору.

Запитання для самоконтролю

1. Які головні риси явища Відродження як єдиного культурного європейського руху?
2. Які зміни відбулися в епоху Відродження у ставленні суспільства до церкви і релігії, як це позначилося на літературному процесі?
3. Яке значення творчої і культурницької діяльності Данте Аліг'єрі для італійської національної мови і літератури?
4. Які гуманістичні принципи Відродження сформулював у своєму творі «Гаргантюа і Пантагрюель» Франсуа Рабле?
5. У чому цінність і значення твору Еразма Роттердамського «Похвала Глупоті»?

Тема 5. Література доби Відродження в Іспанії, Португалії й Англії

5.1. Література Відродження в Іспанії й Португалії.

5.2. Англійська література доби Відродження.

5.3. Вільям Шекспір у контексті світової літератури доби Відродження.

5.1. Література Відродження в Іспанії й Португалії

Багатовікова боротьба проти арабських завойовників, яка завершилась перемогою Реконкісти (до 1475 року), підготувала національне й державне об'єднання Іспанії. Реконкіста – процес завоювання християнськими феодалами території арабських еміратів Піренейського півострова, що були утворені від часу ісламо-арабської експансії шляхом захоплення королівства вестготів, відвоювання раніше втрачених територій. Розвиток іспанського гуманізму позначився небувалою могутністю католицької церкви з її жорстокою інквізицією, спадом національної економіки, яка після відкриття золотоносної Америки, завмерла, бо багатства з нововідкритого континенту, за які все можна було купити за кордоном, не сприяли розвитку іспанської промисловості. Від злету Ренесансу до його занепаду в Іспанії пройшло одне століття, а перемога англійського флоту над «непереможною Армадою» похитнула могутність Іспанії.

У розвитку іспанської літератури доби Відродження виділяють перехідний період від Середньовіччя (кінець XIV – перші три чверті XV ст.), період раннього Відродження (кінець XV – перша половина XVI ст.), добу зрілого і пізнього Відродження (друга половина XVI – перші десятиліття XVII ст.). Для перехідного періоду був характерним розвиток фольклору та придворної аристократичної літератури. У цей час розвивається жанр *романсу*, під впливом італійської літератури, зокрема творчості Петрарки, створюється *сонет*, в аристократичній літературі з'являються дидактичні, алегоричні твори, епічні поеми, твори сатиричного характеру. У часи раннього Відродження окреслилися два напрямки – один

опирався на традиції народної літератури, інший («учений») – на використання традицій і джерел античної літератури. Для літератури зрілого і пізнього Відродження були властиві відображення подвигів мореплавців і шукачів пригод, розчарування реальним життям, швидкий розвиток багатьох жанрів, зокрема роману, драми, поеми, лірики, провідна роль у другій половині XVI століття належала поезії. Іспанська література доби Відродження загалом відзначалася демократизмом, пристрасністю, вигадливістю, засвоєнням і збереженням народних поетичних форм, проте і раннім розривом між ідеалами Відродження і реальністю, що зумовило розчарування в гуманістичних ідеалах та гостру сатиру на реальне життя. Найвідомішими представниками літератури цього часу були Сервантес, Лопе де Вега, Кальдерон, Алонсо де Ерсільї, Луїс де Камоєнс та інші.

Гуманістичні ідеї іспанської та португальської літератури (Іспанія підкорила Португалію з її колоніями) сформувалися під великим впливом італійської культури та ідей античності. Цьому сприяла і наукова думка, яка виникла і розвивалася в університетському середовищі (в 1508 році був заснований університет в Алькала де Енарес), де з'явився вільнодумний рух, позначений впливом творів Еразма Роттердамського. Іспанські «еразмісти» критично ставились до церковних догм, глибоко цікавилися релігійними і соціальними питаннями.

Найвидатнішим гуманістом раннього Відродження був учений Хуан Луїс Вівес, який виступав проти схоластики і протиставляв їй новий метод пізнання, заснований на досліді. Одним із перших значних явищ іспанської літератури цього часу був твір Фернандо де Рохаса «Трагікомедія про Калісто і Мелібею», відомий ще під назвою «Селестина». Цей твір мав ознаки роману, але був поданий у формі діалогу. Незважаючи на звернення автора до комедій Плавта і Тернеція, «Декамерона» Боккаччо та інших джерел, це був національний іспанський твір. В його основі – трагічне кохання молодих людей. І хоча в ньому ще звучать середньовічні мотиви (гріховність почуття і розплата

за нього), проте зміст уже був цілком ренесансний, бо любовна пристрасть показувалась як почуття високе і природне.

Із розповідних жанрів передусім розвинувся *ренесансно-лицарський роман*, найвизначнішим із численних романів став твір Гарсі Ордоньеса де Монтальво «Амадіс Гальський», який мав легкий стиль, авантюрний сюжет і був дуже популярний не лише в Іспанії. Проте масове захоплення людей лицарськими романами шкодило країні, бо сповнені вигадки, захопливі твори відривали читачів від реального життя. Тому гуманісти, а особливо Сервантес, згодом гостро критикували такі твори.

Наприкінці раннього Відродження в іспанській літературі виник так званий *шахрайський роман* (або ще пікаресний – від іспанського «шахрай»). Шахрайський роман (крутійський роман) – різновид епічного жанру, одна із найдавніших форм європейського роману, в якому розповідається про пригоди пройдисвіта-авантюриста. Він майже впродовж століття залишався одним із провідних жанрів, бо мав цілком реальні умови й причини для такої живучості, адже зубожіння простолюду, розорення можновладців, прагнення наживи під час морських походів, зневага до щоденної фізичної праці, моральний занепад тощо зумовили появу особливого прошарку – пікаро, серед яких були шахраї, злодії, нероби, авантюристи, бандити тощо. Їх життя і звичаї привертали увагу письменників і невдовзі стали предметом відображення в шахрайському романі. У таких сюжетах ішлося про сповнений злигоднів і пригод ризикований шлях до матеріального успіху, до багатства, любовна інтрига там була майже відсутня. Першим шахрайським романом був анонімний твір «Життя Ласарильйо з Тормеса» невідомого автора, який мав ознаки автобіографії і належав до творів «еразмістів», бо духівництво у ньому було показане в критичному плані. Автор твору був безумовно добре освіченим, вільнодумним і дотепним. У пролозі до твору він посилається на Цицерона, Плінія, згадує Александра Великого, Овідія, історію Пенелопи тощо, проте дотримується у розповіді «низького» розмовного стилю, ймовірно свідомо

протиставляючи його складній, риторичній мові лицарських романів. Шахрайські романи писали Франсіско Кеведо і Матео Алемана («Гусман з Альфараче»). Значення такого жанру полягало в тому, що в ньому було створено новий тип сюжету, змальовано строкату картину соціальних реалій, висміювалось пихате дворянство, засуджувалося розбещення людини хижацькими обставинами життя, зрештою в шахрайських романах вироблялася традиція реалістичного відображення дійсності.

У час зрілого і пізнього Відродження (друга половина XVI – початок XVII ст.) іспанська література досягла розквіту. Помітним явищем був *пасторальний роман*, де розповідалось про ідилічне життя пастухів на лоні природи, про чисту платонічну любов, прославлялося просте життя і створювався вигаданий світ, підіймалися деякі етичні та філософські питання. Найвідомішим романом такого типу був твір «Діана» **Хорхе де Монтемайора**.

Поряд із лірикою розвинулась епічна поема ренесансного характеру, в якій ішлося про відкриття й завоювання нових земель, про героїку подвигів і мандрів, оспівувалася мужність мореплавців. Найкращим зразком цього жанру стала поема-епопея **Алонсо де Ереїльї** «Аракуана» про події війни іспанців проти союзу індіанських племен Арауко в Чилі. Гуманістичний характер твору полягав у відображенні волелюбного народу, який героїчно захищав рідну землю від чужинецьких завойовників.

Видатним твором літератури Відродження у Португалії була поема **Луїса де Камоенса** «Лузіада», в якій поет, відірваний долею від батьківщини, оспівав мандрівку мореплавця Васко да Гами в Індію. Твір складається із десяти пісень. В його сюжет, відповідно до античної традиції, було введено образи олімпійських богів, які втручались у земні справи героїв поеми. У творі розповідалось про захоптиву подорож португальців на чолі з Васко да Гамою повз африканські береги до Індії, про їхні пригоди і повернення додому. Природа, звичаї тубільців,

авторські коментарі й висновки – все знайшло місце на сторінках поеми, де автор критикує придворних можновладців, політиків, чия діяльність була позначена не інтересом до культури чи науки, а жадобою збагачення і влади.

Наприкінці XVI ст. в іспанській літературі успішно розвивався театр і драматургія. Першим іспанським драматургом вважається *Хуан дель Енсіна*, автор еклогів світського і релігійного змісту. *Еклог* – різновид буколічної (пастушої) поезії, яка будується за принципом діалогів між пастухами і пастушками. Важливе місце в драмі другої половини XVI століття займає творчість *Лопе де Рueda*, автора комедій та інтермедій, в яких головними героями були простакуватий селянин, його сварлива дружина та інші, а ситуації були життєві і дотепні. Заслуга драматурга була в тому, що він зробив театр цікавим і доступним для простого глядача і започаткував цим розвиток іспанського національного театру. Найвищого розвитку іспанська література доби Відродження досягла у творчості Сервантеса і Лопе де Веги.

Мігель де Сервантес Сааведра (1547–1616) був дворянином за походженням, але його життя було важким, сповненим і палких захоплень, і гірких розчарувань та небезпек. Письменник мав хорошу освіту, замолоду служив у папського посла у Мадриді, працював у Римі, брав участь у війні з турками як солдат іспанської армії, де перебував п'ять років. За період служби у війську він побував у багатьох містах Італії, ознайомився із літературою італійського Відродження. У жовтні 1571 року в Лепентському бою, коли іспано-італійські кораблі розгромили турецький флот, Сервантес був тяжко поранений у ліву руку, яка назавжди лишилась паралізованою, проте це не завадило стійкому і мужньому чоловікові ще певний час служити у війську, пізнавати італійську культуру. Довелося Сервантесові зазнати і полону та рабства в Алжирі, де він провів п'ять років. Повернувшись після викупу в Іспанію, Севантес знову зіткнувся з бідністю, тому що батьки вже не могли йому допомагати, а літературна праця, якою він захопився,

матеріально його не забезпечувала. Спроби зайнятись торгівельною справою були невдалими і навіть привели Сервантеса в тюрму, коли один шахрай-банкiр привласнив державні гроші, віддані йому Сервантесом на збереження. На жаль, до кінця життя злидні не полишали цього талановитого письменника, творами якого вже тоді захоплювалась Європа. Могила його не збереглася.

Сервантесові належить пасторальний роман «Галатея», віршовані драми «Алжирські звичаї» та «Руйнування Нумансії», збірка п'єс тощо. Комедії письменника пройняті гуманістичним поглядом на людину. Найкращою з них є п'єса «Педро де Урдамалес», написана в дусі шахрайського роману, де містились жваві гумористичні сценки із повсякденного життя. Ще Сервантес – автор збірки «Повчальні новели», яка започаткувала національну гумористичну новелу в Іспанії. У передмові до збірки письменник зазначав, що твори його народжені в його душі, ні в кого не запозичені і що вони повчальні тим, що кожен може в них знайти щось корисне для власного життя. Кращою вважається новела «Ліценціат Відрієра» про драматичну долю обдарованого селянина-юнака, який хотів стати вченим. Зображення безумного героя, до якого вдався автор, було поширеним прийомом сказати правду про насправді безглуздий порядок речей у суспільстві.

Геніальним твором Сервантеса є його **роман «Дон Кіхот»** («Вигадливий ідальго Дон Кіхот Ламанчський»), перший том якого вийшов у 1605 році, а другий – у 1615 році в Мадриді. Використавши традиції прозових жанрів іспанської літератури попереднього часу, письменник створив новий жанр, від якого починається розвиток реалістичного роману в світовій літературі. Автор задумав свого «Дон Кіхота» як пародію на лицарські романи, маючи на меті висміяти захоплення ними в Іспанії.

Бідний ідальго із Ламанчі збожеволів від надмірного читання лицарських романів і почав сприймати реальність відповідно до романного світу, наповненого велетнями,

чудовиськами, замками і прекрасними дамами. Упевнений у своїй лицарській місії, дивакуватий Дон Кіхот придумав собі даму Дульсінею і вирушив здійснювати подвиги на жалюгідній сухоребрій конячині, озброївшись пародією на зброю і обладунки, запросивши у супутники хитрого і спритного, ласого до швидкої наживи селянина. У хворій уяві персонажа вітряки ставали велетнями, таз цирюльника – шоломом, неохайна селянка – дамою тощо, але він щиро хотів захищати скривджених і карати негідників. Проте захист справедливості найчастіше призводив до ще більшої кривди, а самого «лицаря» за його втручання в життя людей ображали, проклинали, проганяли, насміхались над його вчинками і шляхетними намірами. Знесилений і розчарований Дон Кіхот змушений був повернутися додому, знову з лицаря стати доном Алонсо Кіхана, від чого він занедужав і помер. Герой відрікся від лицарських марень і заповів своє майно небозі з тією умовою, якщо вона вийде заміж за людину, яка ніколи не буде читати лицарських романів.

У романі Сервантеса зародилася традиція правдиво показувати світ і людину в ньому. Сам Дон Кіхот – мудрий, шляхетний безумець, наділений духовною силою, невичерпною енергією, нездоланною вірою, рішучістю боротись зі злом. Бідний і кволий, він сам виявляє щедрість і героїзм. Це вічний, алегоричний і глибоко символічний трагічний образ, бо нині Дон Кіхотом називають шляхетну, але наївну людину, яка самовіддано і несхитно відстоює свої ідеали, мрійника, неспроможного побачити реальне життя. Протилежністю Дон Кіхотові є його зброєносець Санчо Панса – практичний селянин, що мріє про губернаторську посаду. Він теж по-своєму добрий і по-своєму шляхетний і єдиний з усіх персонажів по-справжньому розуміє Дон Кіхота і бачить за його зовнішнім безумством істинний героїзм, мужність і велику душу. Автор показує Санчо Пансу представником народу, втіленням його розуму, порядності, гумору, що передається через індивідуальну мову, насичену приказками, жартами, дотепами. Прикладом

чистоти і мужності зберігати етичні переконання в суспільстві циніків вважав Дон Кіхота Альберт Енштейн.

Основоположником іспанського національного театру був драматург *Lope de Vega* (1562–1635) (Лопе Фелікс де Вега Карпіо) – син мадрридського ремісника, всебічно освічена особистість. Письменник зазнав вигнання з рідного міста, брав участь у військових діях, займав посаду секретаря, п'ятдесятилітнім прийняв сан священника. Молодим Лопе де Вега втратив дружину і дітей, поневірявся в пошуках заробітків. Незважаючи на численні особисті трагедії, він був винятково працездатним, працював у жанрах поезії, писав романси, сонети тощо. Проте головним його доробком були драматичні твори, яких сам автор нарахував півтори тисячі, хоча дослідники вважають, що їх було набагато більше. На жаль, більшість драм Лопе де Веги втрачені, до нашого часу дійшло 426 комедій і 42 релігійні п'єси (ауто).

Теоретичні питання драми Лопе де Вега виклав у спеціальному трактаті «Про нове мистецтво писати комедії у наш час» (1609), де письменник полемізує з приводу суворого поділу жанрів на «високі» (трагедія) і «низькі» (комедія), щодо правила трьох єдностей (дії, місця і часу) тощо. Отже, у цьому трактаті автор заклав основи народної національної драми, яких дотримувався у власній творчості.

У Лопе де Веги є твори на соціально-політичні теми, на теми історичні і приватно-побутові. Серед найвідоміших його драм – «Дівчина з глечиком», «Учитель танців», «Фуенте Овехуна» («Овеча криниця») та блискуча комедія «Собака на сні». В останній розповідається про те, як справжнє кохання і вірний друг можуть подолати станову прірву між закоханими. Головна героїня комедії – графиня-вдова Діана де Бельфльор покохала власного секретаря-слугу, талановитого і вродливого Теодоро, в якого немає ні шляхетства, ні маєтків. Самій Діані байдуже до станової нерівності, але вона боїться за свою репутацію, адже вельможі її кола обов'язково засудять її за кохання до нерівні. Із трагічної безвиході закоханим допомагає

вибратись слуга секретаря, кмітливий Тристан, який переконує старого графа Лудовіко, що Теодоро – його справжній син, якого колись викрали із родини і який також шукає батька. Проте чесний Теодоро не може жити обманом і признається коханій графині у своєму справжньому простому походженні, але Діані це не заважає піти з ним під вінець, бо для неї були головними почуття, а не шляхетські титули. Головне, щоб знайомі вельможі насправді повірили у красиву вигадку і не осудили її заміжжя. Комедія має таку назву, бо закохана графиня, справді, як собака на сні, не може вийти заміж за свого слугу і відпустити його від себе не спроможна (собака в такому випадку і сіна не їсть, і нікого до нього не підпускає).

Лопе де Вега мав багато послідовників, серед них – Тірсо де Моліна, Хуан Луїс деАларкон, Гільєн де Кастро та інші.

5.2. Англійська література доби Відродження

Епоха Відродження в англійській літературі охоплює кінець XV – початок XVII століття, але підготовка до неї розпочалася ще в XIV столітті. Англійський гуманізм формували такі історичні фактори, як столітня війна між Червоною і Білою Трояндами, селянське повстання під проводом Уота Тайлера (1381), реформування церкви за часів короля Генріха VIII (1509–1547), культурні й політичні події часів королеви Єлизавети I (1558–1603), коли Англія, перемігши Іспанію, увійшла до кола перших держав світу і стала лідером у морській торгівлі. Велику роль відіграв швидкий розвиток міст, ремесел, торгівлі, тісні зв'язки з Італією і Францією. У середньовічній Англії офіційною державною мовою була французька мова, якою послуговувався королівський двір і аристократи. На початку другої половини XIV ст. на основі лондонського діалекту почала формуватись англійська літературна мова.

Англійські гуманісти перебували під впливом італійської культури, пильно її вивчали, згодом в Англію почав проникати французький гуманізм. Там були дуже шанованими Еразм

Роттердамський, Мішель Монтень та інші. У добу Відродження англійський медик Уільям Харві відкрив кровообіг людини, а філософ Френсіс Бекон став основоположником матеріалізму.

Вагомим фактом культурного життя Англії були театральні вистави, представлені комедіями і трагедіями. В англійській літературі активно розвивалися жанри ліричної поезії, психологічної прози і драматургії. Їй був властивий демократизм, оптимізм, відсутність інтересу до релігійних питань, які вважались уже вирішеними.

Батьком англійської поезії вважається *Джефрі Чосер* (1340–1400) – учасник військових походів, придворний можновладець, дипломат, чиновник з багатою і різноманітною біографією, який виховувався на зразках французької і латинської середньовічної літератури і філософії. Чосер став першим представником англійського реалізму і створив нове віршування. Чосерові належать поеми «Книга герцогині», «Пташина рада», «Дім слави», «Троїл і Крессіда» та інші. Послугуючись традиційними сюжетами і формами, він вносив у свої твори багато оригінального – гумор, елементи сатири, портретні характеристики тощо. Найвидатнішим твором Чосера є віршована збірка «Кентерберійські оповідання», в якій було 24 твори. Там поет відобразив суспільство нової Англії. За своєю будовою твір схожий на «Декамерон» Боккаччо, теж має пролог, де описано оповідачів, а далі подано їхні розповіді. Оповідачами є представники всіх прошарків англійського суспільства: лицар, вільний селянин-йомен, ігуменя монастиря, купець, ченці, студент, ремісники, лікар, юрист та інші. Усі вони докладно характеризуються автором і кожен із них обирає розповідь, яка показує його досвід, рівень освіченості, манери, погляди тощо. Сюжети оповідань взяті з різних джерел – із книжок, реального життя. У своїй збірці Д. Чосер показав світ таким, яким бачив його сам – з його брудом і шляхетністю, потворністю і красою, органічно поєднав високе і низьке, трагічне і комічне, поетичне і буденне. Загалом Джефрі Чосер став основоположником

національної літературної англійської мови, а закладені ним традиції далі розвинулись у творах його наступників.

Якщо Д. Чосер ще був посередником між Середньовіччям і Відродженням, то до найкращих представників літератури раннього Відродження належить **Томас Мор** (1478–1535) – син лондонського судді, вихованець Оксфордського університету, юрист і парламентарій, громадський діяч і видатний політик свого часу. Томас Мор викликав різке невдоволення короля Генріха VIII, тому його звинуватили в державній зраді і засудили до страти.

Літературна спадщина Томаса Мора різноманітна. Він займався перекладами з латини, писав епіграми і поеми. Найвідомішими його творами є незакінчена історична праця «Історія Річарда III» та роман «Утопія». «Історія Річарда III» – це документальна розповідь про злочини Річарда Глостера, який шляхом інтриг і обману захопив королівську владу, знищивши законних спадкоємців, своїх племінників.

Проте найоригінальнішим і найвпливовішим твором Томаса Мора є його «Утопія», або «Золота книга, така ж корисна, як і забавна, про найкращий устрій держави і про новий острів Утопія», яка обезсмертила ім'я автора, стала одним із вершинних творів епохи Відродження. Епітет «золота» було використано відповідно до античної традиції, коли так говорили і писали про дуже цінні твори. «Утопія» написана у формі розмови, яка нібито відбулася між автором – Т. Мором, його нідерландським другом-гуманістом П. Егідієм та вигаданою особою, моряком Рафаїлом Гітлодеєм, який повернувся з далеких мандрів, де побачив багато країн, в тому числі й острів Утопію, на якому він нібито прожив п'ять років і ніколи б його не покинув, якби не бажання розповісти про його досконалий суспільний лад. Сама назва «Утопія» перекладається з грецької як місце, якого немає, яке не існує. Перша книга містить сміливі міркування мандрівника про соціальне й економічне становище Англії кінця XV – початку XVI століття, де панували лихо і злидні. У другій частині твору було змальоване ідеальне

суспільство без соціальної нерівності, експлуатації, приватної власності, де діє загальна трудова повинність, рівність у користуванні плодами праці, де жінки мають рівні права з чоловіками тощо. До речі, в справедливому суспільстві автор допускав рабство, рабами, правда, були злочинці.

Поезія періоду раннього Відродження була представлена іменами Джона Скелтона, Томаса Уайета, Генрі Серрея та інших. *Джон Скелтон* був магістром мистецтв і вчителем майбутнього короля Генріха VIII. «Єдиним світочем і славою англійської літератури» назвав його Еразм Роттердамський. Майже всі його твори – це віршовані сатири антицерковного та антидворянського спрямування. Поет викривав беззаконня, неробство можновладців, невігластво священників, церкву загалом. Особливо цінною є його гостросатирична поема «Колін Клаут», в центрі якої – постать бідняка-бурлаки, який сміливо говорить правду про священників і вище дворянство. Сатири Скелтона були близькими до ідей Реформації. Наприкінці першої половини XVI ст. в англійській літературі з'явилися поети Уайет і Серрей, які у своїй творчості опирались не на національну традицію, а на зразки європейської гуманістичної поезії, особливо італійської.

Томас Уайет був випускником Кембріджського університету, можновладцем при королівському дворі. Захопившись поезією Петрарки, сам почав писати вірші. Саме Уайет увів в англійську поезію жанр сонета. Проте немілість Генріха VIII і ув'язнення в Тауері стали причиною відходу поета від творчості.

Не був достатньо тривалим і поетичний шлях *Генрі Серрея*, також аристократа і придворця, майстра сонета і послідовника Уайета. Серрей зробив спробу перекласти англійською перші дві пісні «Енеїди» Вергілія, увів в англійську поезію білий вірш, яким пізніше, удосконалюючи його, писали драматурги Марло і Шекспір. *Білий вірш* – неримований вірш, в усьому іншому мало чим відрізняється від римованого. Його

розвиток пов'язаний із прагненням наблизити віршову мову до розмовної.

У другій половині XVI ст., в період зрілого і пізнього Відродження швидко зростала державна могутність Англії і гуманістичність її літератури. Проте у перші десятиріччя XVII століття в суспільстві загострились соціальні суперечності, які зумовили політичну реакцію, що, в свою чергу, призвело до кризи англійського гуманізму.

Друга половина XVI ст. була відзначена появою в англійській літературі таких постатей, як Філіп Сідней, Едмунд Спенсер, Вільям Шекспір та інші. Людиною широких знань, випускником Оксфордського університету, мандрівником був **Філіп Сідней**, майстер ліричної поезії. Першим відомим його твором була збірка сонетів «Астрофель і Стелла», яка відзначалась непрямим впливом сонетів Петрарки і поетів французької «Плеяди». Ці оригінальні сонети остаточно утвердили жанр сонета як провідний в англійській ренесансній ліриці. В дусі італійських та іспанських пасторальних романів Філіп Сідней написав роман «Аркадія» зі складною композицією, багатьма сюжетними лініями і введенням у прозовий текст численних віршів. Відомою стала літературно-критична праця Сіднея «Захист поезії» – своєрідний маніфест гуманізму, відповідь на одну з книжок пуританина Госсона, спрямовану проти театру.

Видатним поетом-реформатором був **Едмунд Спенсер**, друг Сіднея, який також прагнув оновлення літератури і розвитку її національних форм. До його творчої спадщини належать пасторальна поема «Календар пастуха», ліричні поеми і сонети, написані на зразок творів Петрарки, Тассо, дю Белле. Найвідоміший його твір – поема «Королева фей», в якій розповідається про подвиги дванадцятьох лицарів, які за наказом королеви фей Глоріани повинні знищити дванадцять чудовиськ. Це була спроба створити англійську національну героїчну епопею. Твір алегоричний, бо кожен лицар втілює певну чесноту, а кожне чудовисько чи велетень – якесь зло. У

певних епізодах передані ситуації і випадки з придворного життя королеви Єлизавети. У поемі автор висловлює хвалу природі, добродіям, активному життю, радощам існування.

Наприкінці XVI століття помітним явищем в англійській літературі став роман, який дещо тяжів до ускладнених форм, орієнтувався на книжну поетику й античну літературу, а розробляючи побутову тематику, послуговувався простим і ясним розповідним стилем. Серед перших романних спроб, здійснених наприкінці XV ст., був роман Томаса Мелорі «Смерть Артура» (1485). Серед авторів періоду зрілого і пізнього Відродження був *Джон Лілі*, який належав до кола небагатих лондонських літераторів, відомих як «університетські уми» за високу освіченість (Джон Піль, Томас Лодж, Роберт Грін, Томас Неш, Томас Кід і Крістофер Марло). Лілі писав і драми, але найуспішнішим був його роман «Евфеус» про пригоди молодих людей Евфеуса і Філавта, який хоча і не був дуже оригінальним, проте містив багато гуманістичних думок філософського, морально-етичного, виховного характеру. Твір вирізнявся вишуканою, метафоричною мовою, багатством риторичних прийомів, що впливало на мову інтелігенції, викликало захоплення у придворної аристократії.

Томас Неш писав переважно сатиричні твори, найвідомішим з яких був роман «Безталанний мандрівник, або життя Джека Уїлтона», що започаткував собою побутовий роман і був близький до іспанського шахрайського роману. Йдеться у ньому про пригоди кмітливого паж-бешкетника короля Генріха VIII, які тривали двадцять років.

У кінці XVI – на початку XVII століття провідним жанром в англійській літературі була драма, яка, засвоївши досвід античної та континентальної ренесансної драми, зберегла свій національний характер. Починаючи від 70-х років XVI століття, в Англії стрімко збільшувалася кількість професійних театрів, що сприяло творчості драматургів. Так, *Томас Кід*, орієнтуючись на твори Сенеки і середньовічну англійську драму, написав «Іспанську трагедію» про придворне життя,

злочини і криваві помсти, наділив персонажів сильними почуттями і переживаннями.

Роберт Грін написав драми «Історія ченця Бекона і ченця Бенгея» та «Джордж Грін, векфільдський польовий сторож», які серед усіх інших були найцікавішими, особливо остання, де автор створив героїчний образ селянина, сміливого і сповненого почуття людської гідності.

Серед драматургів-попередників Шекспіра найталановитішим був **Крістофер Марло** – син шевця, який закінчив Кембріджський університет, де захопився творчістю, перекладами з Овідія і Лукіана. Оселившись у Лондоні, був актором, а потім драматургом. Марло часто турбував поліцію політичними поглядами, тому й був убитий під час сварки в таверні. Найвідоміші твори Марло – «Гамерлан Великий», «Трагічна історія доктора Фауста», «Мальтійський єврей» та інші. Великий успіх мала його поема на античний сюжет «Геро і Леандр». Творчий досвід Марло значною мірою підготував розквіт драматургії Ренесансу в творчості Шекспіра.

5.3. Вільям Шекспір у контексті світової літератури доби Відродження

Творчість **Вільяма Шекспіра** (1564–1616) має світове значення, а про його доробок складена велика бібліотека наукових досліджень. За свої п'ятдесят два роки драматург і поет заслужив собі безсмертя, хоча про його особу та приватне життя відомо небагато. В університеті він, син ремісника, не навчався, здобував освіту в граматичній школі, де переважно вивчали класичні мови. Рано одружився з простою ревнивою селянкою, мав кількох дітей. Вважається, що до прибуття в Лондон Шекспір був актором мандрівної трупи. Згодом він працював у різних лондонських театрах і зрештою в найкращій міській трупі. У часи Шекспіра в Лондоні було шість театрів, найбільшим з яких був «Глобус», на сцені якого і ставилися п'єси драматурга.

Поетичну творчість і драматургічну діяльність Шекспір розпочав з перших років перебування в Лондоні, а вершини успіху досягнув наприкінці 90-х років XVI століття, коли сама королева Єлизавета відвідувала вистави в «Глобусі». Успіх Шекспіра його попередники-драматурги зустріли не дуже привітно, вважаючи письменника вискочкою і, можливо, трохи задрячи прихильності до нього аристократів і багатству, бо його п'єси щедро оплачувалися вельможами. Успіх мало не призвів до трагедії Шекспіра, бо вистава його твору «Річард II» (без відома автора) стала сигналом до заколоту, очолюваного колишнім фаворитом королеви. Через це на драматурга упала підозра в державній зраді. І хоча довести його причетність не вдалось, це стало причиною глибокої депресії Шекспіра. Після низки інших неприємностей, пов'язаних із особистими втратами, конфліктом із трупом акторів, небажанням драматурга поступатися власними принципами, Шекспір покинув Лондон і кілька років жив у рідному місті Стретфордї з родиною, але вже нічого не писав. У заповіті Шекспіра жодним словом не згадується його творча спадщина, немає розпоряджень про долю рукописів, це дало підстави деяким науковцям сумніватись у тому, що він взагалі писав твори. Шекспірознавці пояснюють такий заповіт тим, що, перейшовши у власність акторів, рукописи п'єси у той час уже більше не належали авторові, тим більше, що автографи творів згоріли під час пожежі в театрі, а отже, заповідати просто було нічого.

За двадцять років творчості Шекспір написав 37 п'єс, поеми «Венера та Адоніс», «Зганьблена Лукреція» та 154 сонети. Перша збірка творів драматурга була видана його друзями після смерті автора в 1623 році. Відповідно до змін у світогляді Шекспіра його творчість поділяють на три періоди. Він писав хроніки, комедії і трагедії. Найвідоміші хроніки Шекспіра – «Генріх VI», «Річард III», «Король Джон» та ін. Серед комедій – всесвітньовідомі твори «Комедія помилок», «Приборкання непокірної», «Сон літньої ночі», «Венеціанський купець», «Багато галасу даремно», «Дванадцята ніч» та інші.

Особливе місце посідають Шекспірові трагедії, найвідоміші з них – «Ромео і Джульєтта», «Юлій Цезар», «Гамлет», «Отелло», «Король Лір», «Макбет», «Антоній і Клеопатра», «Коріолан» та інші.

У творах Шекспіра першого періоду переважає радісне, оптимістичне сприйняття життя. Шекспір не уникає змалювання темного боку світу, але впевнений, що добро, розум і справедливість перемагатимуть. Спочатку він працював над хроніками, де розкривалось політичне життя Англії, відстоювалась ідея єдності і шанобливого ставлення до монархії, засуджувались феодальні конфлікти. У цей час Шекспір писав поеми і сонети, сповнені гуманістичного змісту, які становили вищий етап у розвитку поезії Ренесансу. У сонетах прославлялась дружба, йшлося про її випробування і розчарування, оспівувалася смуглява кохана, радість кохання взагалі. Шекспір створив нову форму сонета. До першого періоду творчості відноситься і створення комедій, які були прийнятні утвердженням земного життя, вірою в досконалість людини, у добро, любов, дружбу, природу тощо. Серед комедій – «Сон літньої ночі» як одна із найжиттєрадісніших комедій доби Відродження, «Венеціанський купець», «Дванадцята ніч» тощо. Серед веселих комедій тоді ж була написана і висока трагедія «Ромео і Джульєтта».

У другому періоді творчості найповніше розкрився геній Шекспіра, бо він, заглибившись в аналіз трагічних суперечностей у людській душі, в осмислення долі людини в жорстокому й егоїстичному світі, написав свої вершинні твори – «Гамлет», «Отелло», «Король Лір», «Макбет» та ін. Шекспір створив також видатні трагедії на античні сюжети, зокрема «Юлій Цезар», «Антоній і Клеопатра», «Коріолан», «Тимон Афіїнський», які завершували другий період творчості.

У третій період творчості, який дослідники називають романтичним, Шекспір написав п'ять п'єс – «Перікл», «Цимбелін», «Зимова казка», «Буря», «Генріх VIII». Значне місце у цих драмах займає казково-фантастичний елемент.

У творах драматурга центральне місце посідає людина. Характери, створені Шекспіром, багатогранні, в них поєднуються контрасти і суперечності, типові і суто індивідуальні, неповторні. Через усю творчість драматурга проходить ідея гуманізму, він звеличує людину чи картає її, виходячи з одного критерію, – відповідності її поведінки і переконань ідеалам людяності. В Україні твори Шекспіра перекладали найкращі поети, починаючи від П. Куліша. На сьогодні найповніше видання творів Шекспіра українською мовою – шеститомник, що з'явився у 1984–1986 роках.

Висновки. Могутній культурний рух під назвою «Відродження» справді відродив у Європі античну науку, літературу, філософію, привернув увагу гуманістів до традицій грецького і римського мистецтва і культури. Письменники-вчені, теологи-новатори, винахідники-митці прославляли людський розум, саму людину з її складним світом почуттів і проблем, прагнули визволити її з-під багатовікового феодално-церковного гніту. Вони стали творцями нової культури, вперше піддали серйозній критиці католицьку релігію на чолі з Папою Римським, запропонували сміливу реформу церкви. Епоха Відродження була епохою відкриття нових континентів, релігійних війн, що потрясли держави Західної Європи, епохою нового покоління вчених, появи нових наук, які базувалися, з одного боку, на пізнанні навколишнього світу, а з іншого – на вивченні творів письменників античності. Відродження обезсмертило імена Мігеля де Сервантеса, Вільяма Шекспіра, Франсуа Рабле та інших. Літератури Іспанії, Португалії, Англії дали європейському мистецтву слова жанр шахрайського роману, геніальну пародію на лицарський роман, блискучу дотепну комедію, антиклерикальну сатиру, високу трагедію.

Список літератури

1. Давиденко Г. Й. Історія зарубіжної літератури середніх віків та доби Відродження : навч. посібник / Г. Й. Давиденко, В. Л. Акуленко. – Київ : Центр навчальної літератури, 2007. – 248 с.
2. Шаповалова М. С. Історія зарубіжної літератури / М. С. Шаповалова, Г. Л. Рубанова, В. А. Моторний. – Львів : Світ, 1993. – 312 с.
3. Шаповалова М. С. Історія зарубіжної літератури: Середні віки та Відродження / М. С. Шаповалова. – Київ : Знання, 2011. – 476 с.
4. Франк Бруно. Сервантес / Бруно Франк ; пер. с нем. – Москва : Книга, 1982. – 367 с.

Тести

1. Яка європейська країна стала батьківщиною жанру шахрайського (пікаресного) роману:
 - а) Іспанія;
 - б) Португалія;
 - в) Італія;
 - г) Німеччина?
2. Хто є автором роману про Дон Кіхота:
 - а) Мольєр;
 - б) Лопе де Вега;
 - в) Сервантес;
 - г) Френсіс Бекон ?
3. Який драматург вважається основоположником іспанського національного театру:
 - а) Мольєр;
 - б) Кальдерон;
 - в) Хуан Луїс Вівес;
 - г) Лопе де Вега?

4. Хто із названих письменників став першим представником англійського реалізму і батьком англійської поезії:

- а) Вільям Шекспір;
- б) Джефрі Чосер;
- в) Джон Скелтон;
- г) Педро Кальдерон де ля Барка?

5. Яку із перелічених книг написав Томас Мор:

- а) «Утопія»;
- б) «Життя – це сон»;
- в) «Колін Клаут»;
- г) Повчальні новели?

6. Хто автор поеми «Королева фей»:

- а) В. Шекспір;
- б) Лопе де Вега;
- в) Едмунд Спенсер;
- г) Генрі Серрей?

7. Як називався театр, на сцені якого ставилися п'єси В. Шекспіра:

- а) «Глобус»;
- б) «Всесвіт»;
- в) «Планета»;
- г) «Антей»?

8. Який із названих творів належить В. Шекспіру:

- а) «Собака на сніні»;
- б) «Весілля Фігаро»;
- в) «Макбет»;
- г) «Смерть Артура»?

9. Хто автор комедій «Дванадцята ніч» і «Венеціанський купець»:

- а) В. Шекспір;
- б) Лопе де Вега;
- в) Мольєр;
- г) Сервантес?

10. Хто із майстрів сонета зробив спробу перекласти англійською мовою дві пісні «Енеїди» Вергілія та увів в англійську поезію білий вірш:

- а) Філіп Сідней;
- б) Генрі Сєррей;
- в) Едмунд Спенсер;
- г) Томас Мелорі?

Практичне завдання до теми

Прочитайте сонет Вільяма Шекспіра у перекладі Д. Павличка:

Я кличу смерть – дивитися набридло
На жебри і приниження чеснот,
На безтурботне і вельможне бидло,
На правоту, що їй затисли рот,
На честь фальшиву, на дівочу вроду
Поганьблену, на зраду в пишноті,
На правду, що підлоті навдогону
В бруд обертає почуття святі,
І на мистецтво під п'ятою влади,
І на талант під наглядом шпика,
І на порядність, що безбожно краде,
І на добро, що в зла за служника!
Я від всього цього помер би нині,
Та як тебе лишити в самотині?

Дайте відповідь на запитання:

– Який настрій є панівним у творі і чому?

– Що стримує ліричного героя від добровільної смерті у такому вкрай зіпсованому суспільстві?

Завдання для дискусій і обговорень

Один із персонажів роману Стендаля «Пармський монастир» зауважує: «В усі часи приземлені Санчо Панси врешті-решт братимуть гору над шляхетними Дон Кіхотами».

Дайте відповідь на запитання, спираючись на зміст роману Сервантеса:

– Чи підтримуєте ви таку думку? Умотивуйте власний погляд.

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягала жанрова і сюжетна специфіка іспанського шахрайського роману?

2. Яким був творчий задум Мігеля Сервантеса, коли він розпочав роботу над романом про Дон Кіхота?

3. У чому полягає філософський і символічний зміст образу Дон Кіхота із роману Сервантеса?

4. Яким бачив ідеальне суспільство англійський гуманіст Томас Мор, автор книги «Утопія»?

5. У чому полягає світове значення творчої спадщини Вільяма Шекспіра?

Тема 6. Класицизм у літературі XVII століття

- 6.1. Особливості літературного процесу XVII століття. Класицизм як провідний напрям літератури.
- 6.2. Іспанська література XVII століття.
- 6.3. Французька література доби класицизму.
- 6.4. Література Англії XVII століття.

6.1. Особливості літературного процесу XVII століття.

Класицизм як провідний напрям літератури

Історичні умови складались так, що на початку XVII століття на європейському континенті тривали державотворчі процеси, у частині країн було встановлено абсолютну монархію, деякі країни мали економічні та політичні проблеми. Деякі країни відійшли від католицького Риму, поширюючи нові власні релігії – лютеранство, кальвінізм, англіканську церкву тощо. Сильніші держави, які мали розвинений флот, зокрема Англія, Іспанія, Голландія та інші, захоплювали нові колонії, посилювались глобалізаційні процеси на різних континентах. Поряд із дворянством у багатьох країнах Європи зросла і набула сили буржуазія, яка впроваджувала в суспільство нові стосунки, нові впливи на формування світогляду людини.

Після доби Відродження великого значення у більшості країн набула тенденція до усвідомлення межі людських можливостей, адже людина почала розуміти власну недосконалість, сумніватись у силі свого інтелекту, шукати порятунку або у фанатичній вірі, або в життєвих насолодах. Унаслідок етичних пошуків і сумнівів у суспільствах європейських країн почалося сприяння новим науковим відкриттям, розвиткові філософської думки, підпорядкуванню природи силі людського розуму. Таким чином, XVII століття було позначене активним розвитком природничих наук, перебудовою суспільства, практичним застосуванням знань, великими культурними досягненнями, що підготувало на майбутнє просвітницький рух XVIII століття.

У XVII столітті внаслідок розвитку торгівлі і мореплавства вперед вийшли такі країни, як Іспанія, Англія, Франція, а інші країни, наприклад, Німеччина та Італія, зважаючи на внутрішні причини, зубожіли, культурно загальмувались і не дали світові визначних літературних досягнень, як це було раніше. Невдовзі й Іспанія (після Сервантеса) поступово уповільнила свій літературний розвиток. Особливого розквіту в XVII столітті зазнала французька література, культура загалом, і цьому сприяло встановлення абсолютної монархії. Стали відомими імена філософа Рене Декарта, драматургів П. Корнеля і Ж. Расіна, комедіографа Мольєра та інших. Література XVII століття – це культурна епоха між добою Відродження і добою Просвітництва, коли було виокремлено три художніх напрями – *ренесансний реалізм*, що продовжував існувати (Лопе де Вега), *бароко* (П. Кальдерон), *класицизм* (П. Корнель, Ж. Расін, Ж.-Б. Мольєр).

Ренесансний реалізм продовжував традиції гуманістів Відродження і був пов'язаний із їхніми ідеями та естетичними позиціями. Представники цього напрямку відтворювали непривабливу правду життя, свідомо обираючи «низькі» форми, надаючи творам національної своєрідності, простої народної грубуватості на противагу вишуканості, утверджуючи ідеї рівності людей перед Богом.

Упродовж XVI–XVII століть у європейських країнах був поширений і напрямок бароко, який зародився в Італії. *Бароко* – стиль у європейському мистецтві (живописі, скульптурі, музиці, літературі) та архітектурі початку XVI – кінця XVIII століття. Саме слово «бароко» перекладається з італійської як *химерний, вишуканий*. Воно застосовувалося спочатку в архітектурі, а потім і в мистецтві та літературі. Література бароко пропонувала людині світ мрій, вигадок, вона відзначалась трагічною напруженістю, песимізмом, скептичним світосприйняттям, розумінням марноти і швидкоплинності життя. Література бароко мала ускладнену форму, прагнула поєднати античні ідеали краси з ідеалами християнства, поєднувала трагічне з

комічним, вульгарне – з піднесеним тощо. У межах бароко об'єднувалось чимало течій і шкіл, які існували впродовж XVII століття, зокрема гонгоризм, маринізм, преціозну літературу, метафізичну школу та ін. Гонгоризм – напрям в іспанській бароковій літературі XVII ст., що знайшов своє вираження у формалістично-витонченій творчості поета Луїса де Гонгора. Преціозна література – аристократичний напрям у французькій літературі XVII ст., була своєрідним протестом переможеної феодальної знаті проти політики абсолютизму. Названі течії і школи загалом надавали перевагу формі над змістом, ускладнювали поетичне слово, використовували примхливі метафори, алегорії, словесну гру, відмовлялися від принципу доступності поетичного слова.

Класицизм (від французького – взірцевий, досконалий) – літературний напрям, що виник у XVII столітті у Франції і набув поширення в країнах Європи до XIX століття. У низці країн і у Франції зокрема класицизм як художній метод був офіційно визнаний урядами, бо в творах класицистів втілювалась ідея національної єдності. Класицизм проголосив культ розуму, чіткість і простоту в ідеях, характерах героїв, у життєвих ситуаціях. Вбачаючи ідеал прекрасного в античності, класицизм поєднував його із розумом, інтелектом.

До естетичних принципів класицизму належать: єдність дії, місця і часу, відмова від зображення реальної дійсності; конфлікт між почуттям і обов'язком, ідеалізація дійсності тощо. Класицисти відображали у своїх творах життя королів і знаті, проголошували перевагу державних інтересів над особистими. Орієнтуючись на античну «класику», класицисти віддавали перевагу розумові, а не почуттям, як це було прийнято в добу Відродження. Становлення і розвиток класицизму відбувався у боротьбі із літературою бароко. Якщо в бароко були можливими різні поєднання, то класицизм вимагав від письменника дотримання певних правил, серед них – утверджувати ідеал прекрасного, розподіляти твори за певними жанрами: високими (ода, трагедія, епопея, героїчна поема), середніми (елегія,

сатира, наукові твори) і низькими (комедія, епіграма, лист, пісні). До кожного жанру були відповідні теми, мовні вимоги, типи героїв, ідеї. У творах високих жанрів ішлося про монархів, політиків, державних діячів, у творах середніх жанрів діяли представники середніх і нижчих прошарків з їхніми вадами та ідеями. У творах середніх і нижчих жанрів ішлося про людську недосконалу природу, світ, викривалися людські і суспільні недоліки, а мова наближалася до розмовного стилю.

Важливим елементом в естетиці класицизму було вчення про розум як головний критерій художньої правди і прекрасного в мистецтві. Класицисти стверджували незмінність людських характерів, тому їхні образи загалом були абстрактними й універсальними, позбавленими індивідуальних рис, а персонажі втілювали певну провідну рису характеру – совість, честь, обов'язок, скупість, лицемірство та інше. Тому характери героїв чітко поділялися на позитивні і негативні. Наслідуючи античних авторів, класицисти самі створювали «вічні» образи, наприклад, Тартюф, Федра, міщанин-дворянин тощо. Загалом для класицизму характерні аристократизм, орієнтування на смаки вищої суспільної верстви, прагнення виховувати естетичні переконання тією насолодою, яку мусить давати мистецтво.

Науковці виділяють два етапи розвитку класицизму. Перший етап пов'язаний з розквітом монархічних держав, коли абсолютизм сприяв розвитку економіки, політики, науки, культури. Тому письменники своїм завданням вважали прославити монарха як гаранта національної єдності і незалежності держави. Так П'єр Корнель створив ідеал мудрого і справедливого короля та образи відданих йому прибічників (Сід із драми «Сід» та ін.). На другому етапі монархія втратила свій ореол і продемонструвала риси, які спричинили зміни у пріоритетах класицизму. Поряд із прославленням справедливих монархів класицисти заговорили про недоліки в суспільстві, характери їх героїв почали бути близькими до характерів звичайних людей, на зміну високим жанрам, які були

домінантними на першому етапі, прийшли середні і низькі жанри.

6.2. Іспанська література XVII століття

У XVII столітті внаслідок політичних і економічних факторів Іспанія стала другорядною країною Західної Європи, але, як і раніше, залишалася країною, де панувала жорстока інквізиція, а католицька церква поєднувала духовне поневолення людей із різними формами фізичного знищення єретиків. Тому навіть філософська думка Іспанії була забарвлена песимізмом та містикою.

В іспанській літературі XVII століття були такі художні напрями, як ренесансний реалізм (Лопе де Вега), класицизм (представлений творчістю деяких вчених поетів та підтримуваний університетами, але не розвинувся) і бароко (Педро Кальдерон). Найбільший розквіт національного генія в епоху Відродження проявився у творчості Сервантеса, у драмі Лопе де Вега і в національному театрі «золотого віку», який продовжував утверджувати гуманістичні ідеї, за що жорстоко переслідувався і неодноразово був заборонений.

Поруч із блискучими комедіями Лопе де Веги у XVII столітті в Іспанії з'явилися твори драматурга, відомого як засновника вічного образу зухвалого коханця Дон Жуана – Тірсо де Моліна. *Тірсо де Моліна* (1584–1648) – це літературний псевдонім Габрієля Тельєса, про якого залишилося небагато біографічних відомостей. Ймовірно, він був простого походження, юнаком був пострижений у ченці одного із релігійних орденів. Одночасно із чернечою діяльністю (проповідник на Гаїті та ін.) займався світською театральною творчістю, був знайомий зі старшим на двадцять два роки Лопе де Вегою. За драматургічну творчість зазнав покарань від церкви, був звинувачений у тому, що збуджував погані нахили і показував аморальні приклади. Помер Тірсо де Моліна у монастирі і його смерть була оповита мовчанням, бо вона збіглась у часі із черговими репресіями проти театру.

Драматургові належить такий твір, як «Голедські вілли» (книга, написана за зразком «Декамерона», де автор з'ясовує свої погляди на літературу, театр, підтримує Лопе де Вегу), до якого було включено комедію «Присоромлений у палаці» та оповідання «Три осміяних чоловіки» тощо. Продовженням «Голедських вілл» (вілла – у перекладі – день) стала книга «Розважальне повчання», за нею побачили світ «Комедії маестро Тірсо де Моліни», найсміливіші із цих комедій були навіть надруковані під чужими іменами. У частині своїх творів драматург зберігав ренесансну художню структуру і ренесансний склад. Серед найкращих історичних драм Тірсо де Моліни – «Антон Гурсія» і «В жінці благочестя». Популярною і нині залишається комедія письменника «Благочестива Марта».

Драма про Дон Жуана мала ранню версію назви «Севільський бешкетник, або Кам'яний гість». У творі розповідалось про сина одного із королівських фаворитів, розпусного і вельми зухвалого молодика Дон Хуана, який почувався безкарним і вважав, що має достатньо часу, щоб покаятись у своїх гріхах перед Богом. За свої негідні вчинки цей персонаж зазнав заслуженого покарання і від Бога, і від суспільства. Тірсо де Моліна показує цей образ як образ великого грішника, в характері якого поєднуються містичний еротизм, спокуса, зневага до людей, відчай і страх перед покаранням.

Співцем песимізму, страждання і покори в Іспанії XVII століття був поет і драматург *Дон Педро Кальдерон де ля Барка* (1600–1681), творчість якого сучасники ставили поруч із творчістю Шекспіра. Він був сином небагатого дворянина, здобував освіту в єзуїтській колегії у Мадриді і в університетах, вивчав богослов'я, філософію, право, схоластику. Юнаком захопився поширеними в ті часи літературними змаганнями, в яких успішно брав участь і був відзначений самим Лопе де Вегою, що, ймовірно, й зумовило серйозні заняття сценічним мистецтвом. Сучасники згадували про численні поєдинки на шпагах, в яких Кальдерон брав участь, про його запальний

характер дуелянта. Проте це не завадило йому після смерті Лопе де Веги отримати звання придворного драматурга, посівши місце першої особи в іспанському театрі. До драматурга прихильно ставився король Іспанії Філіп IV, який нагородив Кальдерона орденом і званням лицаря.

Згодом, прийнявши сан священника, Кальдерон отримав посаду почесного духівника короля. Проте його наближення до монарха не захистило іспанський театр від спроб єзуїтів заборонити вистави, цих спроб тільки за життя драматурга було кілька. В останні роки життя Кальдерон змушений був писати твори переважно для релігійної сцени, до церковних свят.

Кальдерон написав близько 120 світських п'єс, 78 ауто, 20 інтермедій. До складу його світських п'єс зараховують комедії, «драми честі», морально-філософські драми релігійного характеру. Більшість комедій Кальдерона – так звані «комедії інтриг», в яких сюжет побудовано на швидкій і несподіваній зміні ситуацій, на комічному збігові обставин, на стрімкому розвитку подій тощо. Серед найвідоміших комедій Кальдерона – «З коханням не жартуй», «Дама-невидимка», «Сам собі охорона», «Не завжди довіряй гіршому» та інші. Поширеними в іспанській драматургії були і «драми честі», в яких порушувались проблеми неписаного кодексу дворянської честі, проблеми помсти кривдникам і відновлення справедливості. Серед «драм честі» Кальдерона найкращими є «Живописець власного безчестя», «За таємну образу – таємна помста», «Лікар своєї честі», «Саламейський алькальд» та інші. У морально-філософських драмах Кальдерона відбилися духовні пошуки і сумніви сучасників письменника, інтерпретувались релігійно-філософські ідеї. Найкращі твори цього плану – «Стійкий принц», «Поклоніння хресту», «Чудодійний маг», «Чистилище святого Патрика» і найвідоміша «Життя – це сон». У драмі «Життя – це сон» є відгомін легенди про каліфа на годину, бо йдеться у ній про королівського сина, якого батько (наляканий зловісним пророцтвом) замикає у вежі, аби той, прийшовши до влади, не став лихим тираном. Згодом король випробовує сина,

зробивши його королем на один-єдиний день, попередньо приспавши його і перенісши сонного в палац, де син, прокинувшись, справді поводить ся неприпустимо, а опинившись знову у вежі, сприймає перебування в ролі короля як сон. Проте в кінці твору, реально прийшовши до влади завдяки підтримці народу, принц Сехізмундо пробачає не лише батькові, а й іншим своїм кривдникам і, підкоривши розумові кипучі пристрасті, стає справедливим і мудрим королем. Розповідаючи таку історію, Кальдерон закликав свого глядача усвідомити свою гріховну сутність, почути Божий голос, знайти в собі сили прощати і зрозуміти, що земне життя, де людина ворогує, заздрих, ненавидить і принижує інших, сумує і безмежно страждає – це тільки сон, а справжнє, вічне життя чекає її попереду, за порогом смерті, і те, яким воно буде, залежить від самої людини, бо в її долі все вирішує Бог. Твір «Життя – це сон» вважається зразком барокового мистецтва, він є театралізованою християнською проповіддю, що має на меті повернути людину на шлях смирення, покори, терпіння, благочестя, всепрощення.

6.3. Французька література доби класицизму

Кінець XVI і XVII ст. у Франції були позначені ворожнечею між католиками і гугенотами (прихильниками реформованої церкви), яку тимчасово вдалося залагодити королю Генріху IV, боротьбою придворних груп за вплив на спадкоємця трону після загибелі короля, великим впливом на життя Франції відомого в історії кардинала Рішельє, який формував ідеологію держави і зробив для країни чимало корисних нововведень, залишаючись до кінця свого життя першим міністром. Саме Рішельє дав наказ створити французьку Академію, сприяв виходові першої в Європі газети у Франції, зробив літературу частиною державної ідеології, вимагаючи від письменників підтримки королівської влади. Саме він приділяв увагу мові, словникам, призначав довічні пенсії письменникам, які працювали у напрямку класицизму. Започатковані

державотворчі та ідеологічні принципи кардинала Рішельє підтримав і розвинув король Луї XIV, роки правління якого були позначені розквітом класицизму у Франції.

Зачинателем французького класицизму вважається придворний поет короля Генріха IV Франсуа де Малерб, який першим у XVII столітті вимагав жорсткої державної політики у сфері літератури. Теоретиком французького класицизму був Ніколо Буало, автор поетичного кодексу, який містив правила і закони творчості – «Поетичне мистецтво».

Представники напряму бароко у Франції отримали назву прихильників преціозної літератури, які вимагали відмежування від «низької» дійсності і у виборі образів, і в сюжетах, і в мові. Така преціозна література була зразком ввічливості, вишуканості, своєрідною філософією життя, проте життя вигаданого, нереального, антипода сучасності.

Поряд із бароко і класицизмом у Франції в XVII ст. розвивався і ренесансний реалізм, який зосереджував увагу на щоденному побуті і матеріальному житті звичайної людини. Поширеним був також жанр афоризму, коріння якого сягало античності і головною перевагою якого був мудрий лаконізм. Блискучим майстром афоризму був аристократ Франсуа де Ларошфуко – автор книги «Роздуми, або Моральні вислови і максими» (1665), прославленим автором крилатих фраз був Жан де Лабрюйєр – автор книг «Характери Теофраста, переклад з грецької» та «Характери, або Звичаї нашої доби», де містились іронічні зауваження про аристократів і співчутливі – про простих людей.

Одним із найвизначніших поетів Франції XVII століття був *Жан де Лафонтен*, який загальноєвропейську славу заслужив своїми байками, хоча писав ще комедії («Євнух»), романи, «Віршовані казки та оповідання» тощо. Сюжети байок Лафонтена переважно були запозичені в Езопа, проте відзначались народністю, філософським змістом, не лише висміювали людські вади, а й містили точні психологічні спостереження.

У літературі французького класицизму основним жанром стала класична трагедія, яка показувала ідеалізовані пристрасті та піднесених героїв. Художня система класицизму найповніше проявилась у творчості *П'єра Корнеля* (1606–1684) – творця класичної французької трагедії. Корнель народився в Руані, був сином заможного буржуа-адвоката, розпочав свою творчість із маленьких віршів та першої комедії «Меліта», яка швидко забулась сучасниками. Не зробила його знаменитим і трагедія «Медея» за грецькими мотивами. Величезний успіх мала драма Корнеля «Сід», яка, проте, викликала дискусію, бо заздрісники-недоброзичливці оголосили твір шкідливим із точки зору суспільної моралі, внаслідок чого і сам автор зазнав серйозних звинувачень.

Більш орієнтованими на вимоги класицизму були твори драматурга – трагедії «Горацій», «Цінна», «Поліевкт», які принесли Корнелю офіційне визнання і закріпили за ним репутацію першого драматурга Франції, а в подальшому підтверджували це звання понад десять років, та потім письменник почав зазнавати творчих невдач, бо його драми були вже дещо старомодними, тим більше, що в театральному житті все голосніше лунало ім'я молодшого драматурга – Жана Расіна. Наприкінці життя Корнеля його творчість була майже забутою.

Драматург *Жан Расін* (1639–1699) мав релігійну освіту і чернече виховання, а офіційне визнання як поет одержав, написавши оду «Німфа Сени» з приводу весілля юного короля Людовіка XIV, за що отримав сто луїдорів гонорару від впливового міністра. Поради щодо перших драматичних спроб він одержав від старшого на 17 років Мольєра, внаслідок чого були написані ранні твори «Фіваїда», «Александр». Покинувши театр Мольєра, Расін втратив і його прихильність.

Наступні твори драматурга – трагедія «Андромаха», п'єса «Сутяги», успішна «Іфігенія в Авліді», «Британік», «Берніка», «Федра», «Гофолія» та інші. Загалом доробок Расіна ознаменував новий етап у розвитку класицистичної трагедії, бо

його твори відбивали кризу абсолютної монархії. Розробляючи сюжети своїх трагедій, запозичуючи їх з античної літератури та з Біблії, драматург наповнював їх злободенним суспільно-політичним звучанням, підіймав актуальні морально-етичні проблеми. В образах, створених Расіном, на перший план виходить психологічний аналіз особистих почуттів і пристрастей, душевна боротьба.

Найвидатнішою постаттю французького класицизму є *Мольєр* (1622–1673), син королівського шпалерника, Жан Батист Поклен, який пов'язав своє життя з театром наперекір волі батька. Перш ніж писати власні твори він займався обробкою народних комедій-фарсів. До Мольєра прихильно ставився король Людовік XIV, це захищало письменника від гніву католицької церкви. Мольєр до кінця життя виконував ролі у своїх комедіях і помер теж на сцені під час вистави «Удаваний хворий». Йому належить 34 твори, найвідоміші з яких – «Тартюф», «Міщанин-шляхтич», «Дон Жуан», «Мізантроп», «Скупий» та інші.

Найбільш викривальною і дошкульною є комедія «Тартюф» (назва асоціюється із старим французьким словом – *обман, шахрайство*), спрямована проти церковного лицемірства і облудності священників-святенників. Її герой Тартюф – лицемір, який втерся в довіру до Оргона, привласнив його майно, але був викритий і покараний. Ця комедія чи не найбільш багатостраждальна у драматурга, бо її довелося кілька разів переробляти на вимогу цензури. Тартюф – огидний шахрай, для якого лицемірство стало характером.

Моральну деградацію аристократії Мольєр викриває і в подальших комедіях – «Дон Жуан» та «Мізантроп». У першій подається образ цинічного звабника, про якого власний слуга говорить, що для хазяїна немає нічого святого, що він чудовисько, яке ні в що не вірить і нікого не любить. Автор наголошує, що Дон Жуан – аристократ, і це привілейоване становище забезпечує йому недоторканність і безкарність. Портрет цілковитого егоїста доповнюється його зневагою не

тільки до людей, а й до Бога. Від свого господаря Дон Жуана дещо відрізняється його слуга Сганарель, який хоч і захищає мораль і релігію, але понад усе любить гроші, а ще він підлий і боягузливий. Тому у фіналі п'єси Дон Жуан потрапляє в пекло, а його слуга покараний тим, що господар не розплатився з ним за службу.

Герой твору «Мізантроп» настільки чесний, принциповий і несхильний до лицемірства та обману, що це створює проблеми йому самому, бо він не здатний призвичаїтись, пристосуватись до життя в суспільстві. Тому Альсест і починає ненавидіти людей за їхню підступність, облудність, вважати, що вони всі позбавлені моралі і доброчесності.

У комедії «Скупий» автор висміює патологічну скнарність Гарпагона, яка, дійшовши до найвищої межі, винищує всі інші риси характеру персонажа і стає панівною, перетворює Гарпагона на хижака (його ім'я утворене від латинського *гарпун*, у переносному значенні – хапуга). Щоб вижити біля скнари, інші персонажі змушені вдаватися до обману, лицемірства, навіть розуміючи, наскільки це нечесно.

Відповідно до законів класицизму, головний персонаж комедій Мольєра наділений однією панівною рисою, це дозволило письменникові дати узагальнену картину найогидніших людських вад – марнославства, жадібності, лицемірства тощо. Мольєр також не цурався й народної традиції фарсового театру, писав не лише «високі комедії», у яких підіймав серйозні проблеми, а й веселі комедії-балети, найвідоміша з яких – «Міщанин-шляхтич».

6.4. Література Англії XVII століття

Політичне й суспільне життя в Англії у XVII столітті проходило під релігійними лозунгами. Найповнішим виявом ідеології Англії було пуританство – від латинського *чистий*, погляди англіканської протестантської секти, яка прагнула звільнитись, очиститися від залишків католицизму (вирізнялася суворою, переважно показною моральністю). Для пуритан

Біблія була каноном не лише релігійних, а й політичних та естетичних істин. Це наклало відбиток і на літературу цього періоду. В англійській літературі XVII століття важко виділити чіткі межі між стильовими напрямками – ренесансним реалізмом, класицизмом і бароко, бо творчості англійських письменників притаманне поєднання рис реалізму і бароко, бароко і класицизму. Покоління, яке прийшло після смерті королеви Єлизавети, було не схильне довіряти розумові, а було прихильне до традиційної віри.

Найвидатнішим представником так званої метафізичної (барокової) школи в англійській поезії першої половини XVII ст. був *Джон Донн* (1572–1631), який здобув освіту в Оксфордському і Кембриджському університетах. Свій творчий шлях поет починав як ренесансний митець, оспівуючи земне життя і його радощі. Проте в 90-ті роки XVII століття він починає замислюватися над минущистю всього на світі. Такі настрої проявились у поемах «Шлях душі» та «Анатомія світу». Продовженням поетичної творчості Джона Донна стали його проповіді, адже за наполяганням короля Якова він прийняв сан священика і вважався найавторитетнішим проповідником у Лондоні. Сам поет називав свої вірші «грубими і дикими». Його хвилювали складні почуття, сповнені суперечностей, зіткнень, жорстока боротьба, життєві контрасти. Основними мотивами його поезії були філософське пізнання світу, суперечність і страждання у коханні, розлука і туга за коханою, філософський сенс смерті, перевага осені над весною як перевага зрілості і заходу над сліпим і неусвідомленим вируванням життєвих сил тощо. Джон Донн писав також дошкульні сатири.

Найвідомішим драматургом Англії в XVII ст. був *Бен Джонсон* (1573–1637), який дружив із Шекспіром і обожнював його як свого кумира. У своїх творах Бен Джонсон дотримувався реалізму і прагнув відобразити дзеркало розміром зі сцену, щоб у ньому світ побачив потворність свого часу. Кращі комедії драматурга – «Всякий у своїй вдачі», «Вольпоне, або Лисиця» та інші. Вони повчальні і в'їдливі, подібні на

розгорнуті байки з обов'язковою мораллю. П'єси Джонсона сповнені вченості, насичені античною міфологією, іменами середньовічних алхіміків і богословів.

Нова епоха англійського театру позначена творчістю таких драматургів, як Бомонт і Флетчер, які, на протигагу простонародному духові комедій Джонсона, прагнули аристократизувати театр, внести у сценічне дійство вишуканість і благочестя. Їх твори закликали шанувати короля і вірно йому служити.

Особливе місце в англійській літературі цієї доби займає поет і публіцист *Джон Мільтон* (1608–1674) – інтелектуал свого часу, син заможного нотаріуса. Мав блискучу освіту, міг залишитись для наукових занять у Кембриджському університеті, але знехтував можливістю через небажання стати священником. Розпусне і свавільне життя аристократів не приваблювало Мільтона, який прагнув до наук і знань, усамітнення і творчості. У час революційних подій у Англії Мільтон виступив як публіцист, згодом він став консультантом із питань міжнародної політики. У роки Реставрації Мільтон втратив майже все своє майно, ледве уник смертної кари, втратив зір, дуже бідував. Окрім публіцистичних праць, Мільтон був автором цілого ряду трактатів, зокрема трактату «Про виховання», що став важливим, знаковим твором у становленні гуманістичної педагогіки. У період революції Джон Мільтон майже не звертався до поезії.

У творчості Джона Мільтона виділяють чотири періоди. Під час першого і другого (роки активної політичної боротьби) він – поет-початківець, його твори ще не мали поетичної індивідуальності, серйозної тематики, але свідчили про великий інтерес молодого автора до політичного життя («На ранок народження «Христа», «Страсті Господні», поеми «Веселий» і «Задумливий», драма «Комус»). Поет розповідав про свої сумніви, адже світ сповнений краси і насолоди, а Бог потребує аскетизму. Піти за Богом – втратити земні радощі, віддатися насолодам і красі – стати грішником.

Третій період творчості Мільтона був позначений його активною політичною діяльністю, коли поет в основному – публіцист. Він пише трактати, статті, дослідження, набуває політичного досвіду («Іконоборець», «Захист англійського народу», «Про розлучення» та ін.). В останній період творчості Джон Мільтон написав найвідоміші свої твори – поеми «Втрачений рай», «Повернений рай» та драму «Самсон – борець».

У гіркі роки бідування Мільтон створив одну із найбільших епічних поем людства – «Втрачений рай». За зразок він узяв твори Гомера, Вергілія, Тассо, трагедії Софокла і Еврипіда. Сюжет автор узяв із Біблії. Поема Мільтона підбивала підсумки роздумів поета про релігію і філософію, про долю людства і про шляхи його вдосконалення. Герої його твору – Бог, сатана, Месія, Адам і Єва, а світ представлений як арена віковичної боротьби Добра і Зла. У творі осмислюються біблійні історії про повстання сатани проти Бога, про його наміри знову повстати проти Царства Небесного, про його проникнення в Едем і спокусу Єви тощо. Свобода волі, яку Бог подарував Людині, стає причиною гріхопадіння Єви, наголошує автор. Вкусивши заборонений плід, вона впустила у новостворений світ Гріх і Смерть. Гріховне людство потрапляє під владу сатани, а тому воно повинне замолювати гріх молитвами і покаваннями.

Джон Мільтон описує людину в традиціях Ренесансу. Біблійна історія про спокусу сатаною Єви і про вигнання прабатьків людства з Раю поет подає по-філософськи, проте погляди його дещо суперечливі. Його сатана – це богоборець, який мстить Богам за своє приниження. У цьому образі відчувається пафос знищення авторитетів і гордині пуританина. Інша суперечність у тому, що сатана спокушає Єву знанням (плід із дерева пізнання добра і зла), яке призвело до гріха і загибелі. У той самий час Мільтон шанував науку, у своїх памфлетах звеличував знання.

Поема «*Повернений рай*» – це обробка біблійної історії про марність спокуси Ісуса Христа сатаною, проте в ідейно-художньому плані вона поступається попередньому твору. Тут немає ентузіазму бунту і повстання, яким пройнятий попередній твір, немає яскравих і живих характерів, проте ідеї моральної стійкості та духовної непідкупності були актуальними в роки Реставрації, а це й зумовило значення поеми. Лебединою піснею Джона Мільтона стала героїчна трагедія «Самсон-борець», написана також на біблійний сюжет і тісно пов'язана з подіями англійської революції. У ній ідеться про помсту зрадженого дружиною Самсона своїм ворогам, про його трагічну загибель під зруйнованим храмом.

У 1660 році на англійський престол був запрошений Карл II. Література цього періоду (Реставрації) була пройнята духом гедонізму і нігілізму, тобто духом насолодження життям і заперечення всіляких норм поведінки, правил і законів. Яскравим зразком такої літератури була творчість графа Ротчестера, поета суто еротичного плану. Відомою була творчість письменників Д. Беньяна (повість «Шлях паломника») та С. Батлера (поема «Гудибрас»), які відобразили в своєму доробку невдоволення широких кіл англійського народу режимом Реставрації та глибоку кризу суспільних відносин.

Відомим драматургом доби Реставрації був **Уїльям Уїчерлі**, юрист за освітою, аристократ за походженням. Його твори яскраво відображали життя аристократів того часу, найвідоміші його комедії – «Любов у лісі, або Сен-Жерменський парк», «Джентельмен-танцмейстер», «Провінціалка» та інші. Була відомою і творчість Уїльяма Коргріва, автора комедій «Старий холостяк», «Любов за любов» тощо.

Представником англійського класицизму XVII ст. був і засновник англійської літературної критики **Джон Драйден**, автор віршів, прозових і драматичних творів, близьких до французького класицизму. Його поезії здебільшого вихваляли Кромвеля і Карла II. Йому належить твір «Про драматичну поезію». Драйден симпатизував французькому класицизму і

прагнув перенести його досягнення на англійський ґрунт, він високо оцінював творчість Шекспіра, Бена Джонсона. Мова його творів близька до мови кращих реалістичних творів XVII ст.

Сімнадцяте століття дало і відомих англійських філософів, зокрема *Томаса Гоббса* (1588–1679) та *Джона Локка* (1632–1704). Книга Гоббса «Левіафан», наприклад, стала теоретичним обґрунтуванням сучасного суспільства. Філософ розумів, що основною ознакою нового суспільства є індивідуалізм і висловив свої висновки знаменитим афоризмом «Людина людині вовк». Він вважав, що всі люди рівні від народження і мають рівні права, але боротьба за приватні інтереси породжує війну всіх проти всіх. Щоб цього не сталося, люди змушені поступитись частиною своїх прав структурі, яка покликана регулювати відносини в суспільстві, – державі, яку Гоббс називає іменем чудовиська-велетня, Левіафаном. Філософа поважали його сучасники, шанував король. Думки Гоббса щодо влади держави продовжив його наступник Локк, який запропонував розділяти владу на незалежні гілки – на законодавчу і судову, внаслідок чого Левіафан начебто ставав трохи слабшим.

Висновки. Отже, в літературі Іспанії, Франції та Англії сімнадцятого століття виразно простежуються риси таких напрямів, як ренесансний реалізм, бароко і класицизм, останній з яких був представлений найвидатнішими зразками. Література доби класицизму свідчила про заглиблення людини у свій внутрішній світ, про перевагу індивідуального сприйняття життя, про етичні вимоги суспільства, яке мріяло про моральну досконалість і засуджувало ганебні риси аристократії, такі як облесливість, лицемірство, розпуста та інші. Більшість авторів цього часу займалися серйозним осмисленням Біблії, інтерпретували її класичні сюжети, шукали шляхи вдосконалення грішної людини, підтримували її прагнення до духовної досконалості. Це пояснювалось і релігійним

вихованням, і критичною налаштованістю говорити про суспільні недоліки, і політичними переконаннями письменників, які нерідко самі брали участь у політичних подіях, були священиками, духівниками і філософами.

Список літератури

1. Давиденко Г. Й. Історія зарубіжної літератури XVII–XVIII століття : навч. посібник / Г. Й. Давиденко, М. О. Величко. – Київ : Центр навчальної літератури, 2007. – 292 с.
2. Багацька О. В. Література Англії : навч. посібник / О. В. Багацька, М. В. Дука. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. – 442 с.
3. Ніколенко О. М. Бароко, класицизм, просвітництво: Література XVII–XVIII ст. : посібник для вчителя / О. М. Ніколенко. – Харків : ТОВ «Веста» ; Вид-во «Ранок», 2008. – 224 с.
4. Удовиченко Л. М. Енциклопедія-довідник зі світової літератури / Л. М. Удовиченко. – Київ : Видавничий дім «Освіта», 2012. – 144 с.

Тести

1. Яка європейська країна вважається батьківщиною бароко:
 - а) Іспанія;
 - б) Італія;
 - в) Англія;
 - г) Німеччина?
2. У якій країні у сімнадцятому столітті виник класицизм:
 - а) Англії;
 - б) Італії;
 - в) Франції;
 - г) Німеччині?

3. Як перекладається з італійської мови слово *бароко*:

- а) химерний, вишуканий;
- б) давній, старовинний;
- в) новий, сучасний;
- г) веселий, розважальний?

4. Хто із іспанських письменників є засновником світового образу Дон Жуана:

- а) Лопе де Вега;
- б) Тірсо де Моліна;
- в) Мольєр;
- г) Джон Мільтон?

5. Який твір Дона Педро Кальдерона де ля Барки вважається його найвідомішою, найкращою драмою:

- а) «Дама-невидимка»;
- б) «Життя – це сон»;
- в) «З коханням не жартуй»;
- г) «Поклоніння хресту»?

6. Хто з названих поетів був найвідомішим байкарем Франції періоду класицизму:

- а) Лафонтен;
- б) Вольтер;
- в) Мольєр;
- г) Расін?

7. Хто є автором знаменитої у французькому класицизмі трагедії «Сід»:

- а) Корнель;
- б) Расін;
- в) Лафонтен;
- г) Ларошфуко?

8. Хто автор відомих комедій «Скупий», «Тартюф», «Мізантроп»:

- а) Лопе де Вега;
- б) Кальдерон;
- в) Лафонтен;
- г) Мольєр?

9. Які із названих епічних поем були створені Джоном Мільтоном:

- а) «Втрачений рай», «Повернений рай»;
- б) «Шлях душі», «Анатомія світу»;
- в) «Дон Жуан», «Мізантроп»;
- г) «Британік», «Берніка»?

10. Хто вважається найвидатнішим представником так званої метафізичної (барокової) школи в англійській поезії першої половини XVII століття:

- а) Бен Джонсон;
- б) Джон Донн;
- в) Джон Мільтон;
- г) Уїльям Уїчерлі?

Практичне завдання до теми

Прочитайте афоризм Франсуа де Ларошфуко із книги «Роздуми, або Моральні вислови і максими»:

Лише прикрий збіг обставин відкриває нашу сутність тим, хто нас оточує, і, головне, нам самим.

Дайте відповідь на запитання:

– Про яку невідому навіть нам самим нашу сутність говорить автор?

– Чому цю сутність може відкрити лише «прикрий збіг обставин»?

Запитання для самоконтролю

1. Які художньо-естетичні вимоги класицизму?
2. Як естетичні принципи класицизму втілювались у характерах героїв художніх творів?
3. У чому полягає філософський зміст найвідомішого твору іспанського драматурга «Життя – це сон»?
4. Які класичні типи і характери, створені французьким драматургом Мольєром, стали символами певних моральних якостей людини?
5. У чому виявляється філософський зміст і біблійне наповнення творів Джона Мільтона «Втрачений рай» і «Повернений рай»?

Тема 7. Просвітництво у країнах Західної Європи

7.1. Характеристика суспільних настроїв і художньої літератури доби Просвітництва.

7.2. Просвітництво в літературі Англії XVIII століття.

7.3. Література французького Просвітництва XVIII століття.

7.4. Література епохи Просвітництва у Німеччині.

7.5. Італійська література XVIII століття.

7.1. Характеристика суспільних настроїв і літературної доби Просвітництва

Вісімнадцяте століття відоме в європейській культурній історії як доба Просвітництва. Просвітництво – широка ідейна течія, яка відображала антифеодальний, антиабсолютистський настрій освіченої частини населення Європи у другій половині сімнадцятого – у вісімнадцятому століттях. Просвітництво – рух у сфері культурного та ідеологічного життя, який включав у себе політичні, суспільні, мистецькі ідеї, зокрема ідеї прогресу, волі, справедливого і розумного соціального устрою, розвитку наукового знання, релігійної поміркованості. Ідеї Просвітництва мали загальнолюдський характер і свідчили, за словами німецького філософа І. Канта, про те, що людство виходить із стану неповноліття. Просвітники були переконані в тому, що раціонально змінюючи, вдосконалюючи суспільні форми життя, можна змінити на краще і кожну людину зокрема. З іншого боку, людина, маючи розум, здатна до морального самовдосконалення, а освіта й виховання кожного покращить і саме суспільство.

У Просвітництві на перший план виходить ідея виховання людини. Англійський філософ Локк був переконаний, що людина з'являється на світ як чистий аркуш, на якому можна накреслити різні моральні й соціальні істини, головне, щоб там був присутній розум. Тому XVIII ст. називають століттям розуму.

На відміну від ренесансних оптимістичних переконань у безмежних можливостях людського розуму, на відміну від раціоналізму XVII століття, коли вірилось у єдиноможливі шляхи пізнання через розум, в добу Просвітництва була поширена думка про те, що розум обмежений відчуттям, почуттям, досвідом, тому вважалось, що почуття і розум невіддільні і співіснують у гармонії. Наприкінці XVIII ст. були поширеними ідеї французького філософа Ж.-Ж. Руссо про «природну» людину, яку мислитель протиставляв людині «культурній», штучній, про шкідливий вплив цивілізації на особистість. Відгомін цих ідей можна помітити в «Листах із хутора» П. Куліша.

Упродовж століття віра в розум і міцніла, і слабшала, бо на це впливали і великі наукові відкриття (закон всесвітнього тяжіння Ісаака Ньютона, наприклад), і великі катастрофи (загибель міста Ліссабона у 1755 році від землетрусу). В епоху Просвітництва складні філософські ідеї обговорювалися не лише у наукових трактатах, а й у художніх творах, адже особистість цього часу, шукаючи відповідей на свої запитання, спиралась у своїх судженнях не на авторитет або віру, а на власне критичне мислення. Добу Просвітництва ще називають століттям критики, адже світська література висловлювала критичні настрої, цікавилась актуальними суспільними проблемами, критично ставилась до ідейних питань, містичних речей, релігійних вчень. У XVIII ст. набула поширення своєрідна світська форма релігії – деїзм, прихильники якої були переконані, що Бог, хоча і є джерелом усього на світі, не втручається у земне життя, бо воно розвивається за незмінними, раз і назавжди встановленими законами, пізнати які може лише розум і наука.

Різноманіття наукових ідей, учень, уявлень відбилися і на основних стилях і напрямках літератури XVIII століття: головними із них були класицизм, рококо і сентименталізм. *Рококо* – стиль європейського мистецтва (виник у Франції) першої половини XVIII ст., є пізньою стадією бароко. Для нього

характерні декоративність, химерність та фантастичність орнаментальних мотивів. *Сентименталізм* – мистецький напрям у європейській літературі другої половини XVIII ст., виник як реакція проти просвітницького раціоналізму і літературних традицій класицизму. Автори сентиментальних творів надавали перевагу почуттям, захоплювались природою, їхніми героями були прості люди. Класицизм XVIII ст. намагався розвивати ідеї «правильного мистецтва», досягати зрозумілості мови і чіткості композиції. Упорядковуючи дійсність у художніх образах, класицизм понад усе цікавився загальними моральними проблемами громадського життя. Література стилю рококо була звернена до приватного життя людини, до її психології, проявляла співчуття до її недоліків, шукала легкості, витонченості, безпосередності, щирості художнього мовлення, мала схильність до іронії, дотепного бачення світу. Сентименталізм насамперед цікавився внутрішнім світом літературних персонажів і реальних людей, прагнув якнайповніше показати почуття людини, її емоційне життя, інтуїцію, передчуття, увагу до значущих дрібниць у її духовному житті й побуті, співчуття до інших, утверджуючи таким чином перевагу «серця» над «розумом», протиставляючи чуттєвість і розсудливість.

Залежно від особливостей стилів і напрямків у літературі XVIII ст. складається система жанрів кожного із згаданих напрямків. Так класицизм залишається вірним жанрам високого стилю – трагедії, епопеї. Рококо тяжіє до любовно-психологічної комедії. Сентименталізм розвивається у змішаному жанрі драми. Прикметною рисою художньої літератури доби Просвітництва було те, що в усіх національних літературах швидко розвиваються і виходять на перший план малі й великі форми прозових жанрів – новела, роман, філософська повість тощо. Саме стрімкий розвиток прози зумовив той факт, що епоху Просвітництва називали століттям прози, хоча в цей період активно творилась і поезія – поеми, елегії, епіграми, балади та інше. Якщо у XVII столітті художні

напрями класицизм і бароко виразно розділялись і навіть протиставлялись, то в XVIII столітті напрями та їх естетичні критерії утворювали компромісну єдність, змішувались і взаємодоповнювались.

Просвітницький рух дав поштовх розвитку різноманітної публіцистики, особливого значення набули з початку XVIII ст. періодичні видання – газети і журнали, більшість письменників цього часу були одночасно і журналістами. Центральним явищем літературного життя Просвітництва були філософська повість і роман, насамперед – роман виховання. Саме у них найяскравіше вираження знаходять просвітницькі тенденції, ідеї перетворення людини, повчальність. В епоху Просвітництва простежується рух до тіснішої взаємодії національних літератур і культур європейських народів, що призвело до утворення єдиної європейської, а потім і всесвітньої літератури.

7.2. Просвітництво в літературі Англії XVIII століття

Англія стала батьківщиною сентименталізму, назва якого походить від назви повісті «Сентиментальна подорож» письменника Лоуренса Стерна, хоча ще до нього інший письменник С. Річардсон узаконив у літературі культ почуття, своєрідне «блукання серця», поезію сліз, афектацію духовного страждання. Афектація – штучна піднесеність і збудженість, перебільшений і підкреслений вияв якого-небудь почуття, настрою. На відміну від класицистів, які захоплювалися героями та героїчним, сентименталісти вважали за необхідне звертатися до відображення людей слабких, скривджених, зворушливо нещасливих. Сентименталісти звернули особливу увагу на почуття, настрої, тривоги, інтуїцію, передчуття, на природу, співзвучну внутрішньому світові персонажів. Вони мали на меті прикрашати та ідеалізувати дійсність, розчулювати читача, показувати пейзаж через сприйняття серцем простої особистості з народу.

Англійська література доби Просвітництва має три періоди – література раннього Просвітництва (1688–1730), література класичного Просвітництва (1730–1750) і література пізнього Просвітництва (1750–1780). У роки першого періоду англійські просвітники різко виступають проти феодальних пережитків і релігійного лицемірства. Серед них – філософи Шефтсбері, МанDEVІЛЛЬ, поет О. Поп і романіст Д. Дефо.

Найбільш яскравим представником поезії англійського класицизму був **Олександр Поп** (Поуп) (1688–1744), перші вірші якого з'явилися, коли авторові було шістнадцять років. Серед найвідоміших творів Попа – «Пасторалі», «Досвід про критику» (переказ у віршах «Мистецтва поезії» Буало), поема «Віндзорський ліс», героїчно-комічний епос «Викрадення локона» та інші. О. Поп переклав англійською мовою «Гліаду» і «Одіссею», займався виданням творів В. Шекспіра. Дружив із Джонатаном Свіфтом. Головні ідеї англійської просвітницької реформи поет виклав у віршованому трактаті «Досвід про людину» (автор називав трактат листами), який складався із чотирьох розділів: перший – листи про ставлення людини до Всесвіту, другий – про розум і почуття, третій – про єдність людини і суспільства, четвертий – роздуми про щастя.

Одним із найвідоміших англійських письменників доби Просвітництва був **Д. Дефо** (1660–1731). Його творча спадщина вражає: він залишив близько чотирьох сотень праць, двісті п'ятдесят з яких були опубліковані за життя автора. Проте всесвітню славу приніс йому роман «Робінзон Крузо». Всупереч мріям батька про церковну кар'єру сина, сам майбутній письменник марив подорожами і пригодами в далеких країнах. Участь у повстанні і необхідність приховувати свою особу після його придушення змусили Даніеля змінити своє родове прізвище «Фо» на «Дефо», займатись торгівлею мужньо боротись із бідністю. Зацікавившись журналістикою, Дефо написав статтю, в якій підтримав право людини на свободу і вільний вибір релігії, за що навіть посидів у тюрмі, а ще три дні його виставляли на ганьбу на різних майданах Лондона.

Упродовж п'ятнадцяти років Дефо займався політикою і письменством. Просвітительський роман *«Робінзон Крузо»* приніс йому небачену славу. У творі автор показав шлях морального відродження людини, перенесеної з цивілізованого суспільства, сповненого недоліків, у природні умови, де вижити можна було лише завдяки старанній праці, власному розумові, винахідливості, хоробрості, завдяки єднанню з природою. Тому тема праці стала в романі основною. Неперехідна цінність роману полягає у прославленні сміливого пошуку і відкриття нових земель, звеличенні мужності, наполегливості, винахідливості, сміливої боротьби за виживання. Автор показав, що суспільство псує людину, а відродитися вона може, злившись із природою. Поштовхом до написання роману стала реальна історія моряка Олександра Селькірка, який і був прообразом Робінзона. Робінзон Крузо – і є «природна людина», бо він самотужки навчився всіх сільськогосподарських робіт і всі необхідні для життя на безлюдному острові речі виготовив власними руками, а ще приручив тварин і вистояв у боротьбі проти дикунів-канібалів, захистивши своє господарство і врятувавши життя дикуну, якого назвав П'ятницею. Він не лише захистив нецивілізовану людину від переслідувачів-людодідів, а ще згодом навчив його всього, що умів сам, привчив до праці.

Чимало передових ідей висловив у своїх творах *Джонатан Свіфт* (1667–1745), життя якого теж щасливим назвати важко, адже він ріс без батька, в дитинстві перебував під опікою дядька, певний час був секретарем у свого далекого родича. Літературну творчість він розпочав у тридцять років, коли ним був написаний перший памфлет «Битва книг», сатира «Казка про бочку». Частина життя Дж. Свіфт жив у Ірландії, де народився. Живучи в Лондоні, він писав памфлети, спрямовані проти війни, виступав проти хабарництва. Письменник також відіграв визначну політичну роль у житті Англії, адже був довіреною особою прем'єр-міністра уряду лорда Болінброка, неофіційним радником кабінету міністрів. Він славився своєю чесністю і непідкупністю, завжди боровся за свободу Ірландії.

Своє майно Джонатан Свіфт заповів на будівництво притулку для психічно хворих людей. Найвідоміший твір письменника – «Мандри Гуллівера», розповідь про казкові подорожі героя до різних країн, яких насправді немає, до країн ліліпутів, мавпоподібних істот і шляхетних коней тощо. Цей роман насправді був сатирою на суспільство, в якому процвітали пиха, жадібність, жорстокість, свавілля, інтриги, несправедливість, незліченні моральні вади тощо. Автор мав ілюзорні романтичні наміри виправити і вдосконалити світ людей. У кожній частині роману (подорожі до чергової екзотичної, неймовірної країни) Свіфт показує англійську реальність – парламентську боротьбу, придворні інтриги, шпигування і пліткування, продажність, зрадництво тощо. «Мандри Гуллівера» мали величезний резонанс і вплинули на всю подальшу англійську сатиру наступних часів.

У період класичного Просвітництва художня література Англії досягла найбільшого розквіту. Вона представлена іменами С. Річардсона, Г. Філдінга, Т.-Д. Смоллета, Дж. Лілло, Р. Шерідана та інших. **Семюель Річардсон** належав до поміркованих просвітників, був першим творцем сентиментального сімейно-побутового роману, першим в англійській літературі звернув увагу на почуття простих людей у своїх романах «Памела», «Клариса Гарлоу», «Історія сера Чарльза Грандісона», які принесла авторові світову славу. Твір «Клариса Гарлоу» був першим англійським романом у листах, його метою стало прагнення письменника пробудити совість у читачів, повернути англійському суспільству активне ставлення до проблем моралі. У ньому розповідалося про долю героїні Клариси, яка необачно закохалась у «щирого джентльмена», негідника Ловелеса (це ім'я згодом стало символом) і після багатьох злигоднів потрапила на суспільне дно, а потім – у боргову тюрму.

Письменник **Генрі Філдінг** став відомий романом «Історія Тома Джонса, знайди» – своєрідною пародією на «Кларису», бо жертвою інтриг, спокуси і обману став юнак, а

його рятівницею – кохана дівчина. Цей письменник уперше увів у літературний твір оповідача – себе самого, що дало йому можливість поділитись із читачем власними поглядами. Інші твори Філдінга – «Любов у різних масках» та ін.

Велику популярність завоювали твори *Тобайяса Джорджа Смолетта*, автора романів «Родрік Рендом», «Перигрін Пікль» та ін. Письменник перебував на межі просвітницького і передромантичного світоглядів, був поборником національної свободи свого народу. Англійська просвітницька драматургія представлена іменами Стиля, Аддісона, Лілло, Шерідана.

Період пізнього Просвітництва – це був час панування сентименталізму, представленого творами Лоренса Стерна («Сентиментальна подорож», «Тристан Шенді»), Джеймса Томсона (автор поем «Літо», «Осінь», «Зима», «Весна»), Едуарда Юнга (філософська поема «Скарга, або Нічні думи про життя, смерть і безсмертя»), Томаса Грея («Елегія, написана на сільському кладовищі») тощо.

Улюбленцем мільйонів став шотландський поет *Роберт Бернс* (1749–1796), який у своїх творах змальовував життя й характери селян («Був бідний фермер батько мій»), виступав проти соціального й національного гноблення («Веселі жебраки»), висловлював революційні настрої («Дерево свободи», «Чесна бідність»). Бернсу належить збірка поезій «Вірші», переважно на шотландському діалекті. Знаючи фольклорну поезію Шотландії та Англії, Р. Бернс використовував її традиції у власних творах, поєднував високу майстерність і простоту. Головними мотивами його поезій стали кохання і дружба, взаємини людини і природи, право молодості на щастя, суспільна нерівність, любов до життя і зневага до багатства. Поряд із піснями про кохання, розлуку, творами на популярні народні мотиви поет написав великі твори – «Джон Ячмінне Зерня», «Дружба колишніх днів» та інші. Захищаючи Р. Бернса від звинувачень у «грубості» і «плебействі», Вальтер Скотт зазначив, що поетові притаманні почуття власної гідності

простої людини з гордою душею, як були вони притаманними для афінського чи римського громадянина. Але Роберт Бернс говорив не лише про свою зневагу до влади. Важлива складова його поезії – любов до чесних простих трудівників з їх високими моральними законами і повагою до звичаїв предків.

У роки Великої французької революції поет написав твори «Пісні смерті», «Дерево Свободи» та інші.

7.3. Література французького Просвітництва XVIII століття

На відміну від англійського Просвітництва, яке сформувалося після завершення у XVIII столітті буржуазної революції, Просвітництво у Франції розвивалося в умовах революційних настроїв і боротьби буржуазії і простого народу проти монархії і феодалізму. Ці настрої і боротьба постійно зростали, тому й французька література XVIII ст. відзначалася сильним громадянським пафосом і волелюбними настроями. Французьке Просвітництво мало риси енциклопедичності, бо більшість письменників були фахівцями в галузях гуманітарних і природничих наук, зверталися до питань естетики, літературної критики, філософії та родинної й суспільної моралі. Французьке Просвітництво ще називають добою філософів, адже саме тоді виникла так звана «наукова поезія» – великі поетичні твори описово-повчального характеру, філософські поеми тощо. Важливим етапом у розвитку французької драматургії стала творчість Вольтера, який вклав у класичні форми актуальний, злободенний зміст та наповнив драму суспільною і філософською проблематикою. У розвитку комедії окреслилися тенденції до посилення повчальних моментів. Виникає жанр «серйозної комедії» та її різновид – «слізна комедія», з другої половини XVIII століття комедія набуває рис сатиричного памфлету.

В історії літератури французького Просвітництва виділяють два періоди: перший – від початку до середини XVIII ст., коли набули великого значення твори М. Монтеск'є та

Вольтера, і другий період – друга половина століття, коли стали відомими імена Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо, Бомарше та інших.

Просвітитель **Вольтер** (1694–1778), справжнє ім'я якого Франсуа Марі Аруе, поставив свою літературну і публіцистичну творчість на службу єдиній меті – викриттю монархії з її деспотизмом, критиці аристократичного свавілля і церковної нетерпимості. Працюючи у найрізноманітніших жанрах, Вольтер наклав відбиток своєї думки на увесь просвітницьких рух. Освіта, здобута в єзуїтському коледжі, його не задовольнила. Уведений в аристократичні кола, він прославився дотепністю, гострим розумом, в'їдливістю, за що навіть посидів у Бастилії, де працював над поемою про Генріха IV і трагедією «Едіп». Цей твір і прославив автора під іменем Вольтер, відтоді його почали вважати наступником Корнеля і Расіна, найсильнішим трагічним поетом Франції. Стосунки Вольтера з аристократами були непростими, бо він часто викликав їх невдоволення, за що отримував великі та дрібні помсти, навіть ув'язнення.

Висланий за межі Франції, Вольтер певний час (три роки) перебував в Англії, де помітив низку переваг у політичному та економічному житті країни, адже там діяла конституція і був парламент, які обмежували королівську владу. У вигнанні Вольтер завершив поему «Генріада», «Історію Карла XII». Були задумані (і дописані вже у Франції) трагедії «Брут», «Смерть Цезаря», «Еріфіла» та інші. Вольтер прагнув досягти фінансової незалежності, яка б дала йому можливість друкувати свої твори за кордоном і не зважати на цензуру в рідній країні.

Великий скандал спричинила книга Вольтера «Листи, написані з Лондона, про англійців», де, порівнюючи суспільне життя в Англії та Франції, автор викривав релігійну нетерпимість і феодальні порядки на своїй батьківщині. Видавець книги за те, що посмів її надрукувати, потрапив у Бастилію, твір був спалений за рішенням парламенту, а сам автор урятувався втечею з Парижа.

За життя Вольтер написав 27 трагедій і 25 комедій. Він виявив себе новатором театру – запровадив масові сцени, змінні декорації тощо, часто він і сам виступав на сцені. Найяскравішим із прозових творів того часу став «Задіг» – одна із філософських повістей, призначених для читання в салоні Вольтерової приятельки і прихильниці маркізи дю Шатле, яка часто захищала і переховувала Вольтера від гніву можновладців. Фаворитка короля Людовіка XV маркіза Помпадур ставилася до письменника прихильно і намагалася наблизити його до королівського двору, вона посприяла тому, що Вольтерові замовили оперу «Принцеса Наваррська», яку сам автор назвав «балаганним фарсом», але яка принесла йому славу у придворних колах, різні королівські милості, придворний титул і членство у Французькій Академії. Однак за спроби загравання із сильними світу письменник знову був покараний, внаслідок чого йому знову довелося залишити двір і Париж.

Три роки Вольтер провів при дворі пруського короля Фрідріха II, де письменник написав працю «Доба Луї XIV. XVIII століття», у якій містилися характеристики монархів і політиків XVII століття. Конфлікт із пруським монархом змусив Вольтера покинути країну.

Вольтер став співробітником «Енциклопедії» Дідро та д'Аламбера, вів жваве листування з монархами різних держав. Оселившись на кордоні між Францією і Швейцарією, написав низку нових філософських повістей, зокрема «Кандід», «Простодушний» та ін., працював над «Філософським словником». Ім'я письменника зумовило появу слова «вольтер'янство», що означало «безстрашне вільнодумство і волелюбність».

Політичним ідеалом Вольтера-просвітника стала освічена монархія, він розробляв основні принципи просвітницького класицизму, які найповніше проявились у його драматичних творах. Вольтер звертався до етичних проблем, розробляв античні, східні та середньовічні сюжети, активно вводив у дію простонародних героїв («Семираміда», «Орест», «Китайський

сирота», «Закони Міноса» тощо). Не позбавлені впливу просвітницького класицизму і прозові твори Вольтера, в яких переважає певні філософська ідея, яка ілюструється художнім сюжетом.

На другому етапі французького Просвітництва стало відомим ім'я *Дені Дідро* (1713–1784), який також вважав, що поет має бути філософом. Один із його перших творів «Філософські думки», де йшлося про незгоду автора із вірою в дива та з аскетичним придушенням плоті, був знищений. За інший твір «Лист про сліпих для повчання зрячим», де були висловлені атеїстичні думки, письменник був ув'язнений. Багато років життя і зусиль Дідро віддав грандіозній праці: разом з д'Аламбером він майже тридцять років трудився над виданням багатотомного твору – «Енциклопедія, або Тлумачний словник наук, мистецтв та ремесел» (35 томів), участь у роботі над енциклопедією брали найвидатніші інтелектуали Франції. Певний час Дені Дідро прожив у Росії, де продав свою власну бібліотеку цариці Катерині II, і вважав цю країну батьківщиною моральних принципів.

Д. Дідро був відомий і як драматург, багато уваги він приділяв теорії театру і драматургії. Цим проблемам були присвячені твори «Бесіда», «Роздуми про драматичну поезію», «Парадокс про актора» та інші. Перша п'єса Дідро «Побічний син» успіху не мала, наступна – «Батько родини» – була успішною. Справжнє визнання письменникові принесли його прозові твори – роман «Нескромні скарби», «Два приятелі з Бурбони», «Черниця», «Жак Фаталіст та його Пан», «Небіж Рамо». Найбільш глибоко проблема свободи особистості була порушена в романі «Жак Фаталіст та його Пан», у якому були подані яскраві картини реального світу. Вершиною художньої прози Дідро стала філософська повість «Небіж Рамо», головний герой якої мав реального прототипа – обдаровану, але ліниву і нерозважливу людину, чоловіка, який пробував свої сили в музиці, у поезії, але назавжди залишився інтелігентним жебраком. Зміст твору – це розмова анонімного Філософа з

героєм Рамо, у якій Рамо висловлюється цинічно, розпусно, зухвало, демонструє так звану «розірвану свідомість».

Літературна творчість Дідро була зумовлена його філософсько-естетичними поглядами, він заклав основи реалістичного стилю, який знайшов свій подальший успішний розвиток у творчості Бальзака.

Одним із найвидатніших сентименталістів доби Просвітництва був **Жан-Жак Руссо** (1712–1778), автор знаменитого роману «Юлія, або Нова Елоїза», який називають енциклопедією руссоїзму, де проблеми вирішуються за принципом «уяви серця». Роман має форму листів і розповідає про кохання Юлії до бідного вчителя, а потім про її добродесний шлюб без пристрасного кохання, за бажанням родини.

Найяскравішим драматургом XVIII ст. у Франції був **П'єр Огюстен Карон де Бомарше** (1732–1799) – літературний батько улюбленця театральних фанатів, балакуна і пройдисвіта Фігаро. Найвідоміші комедії Бомарше – «Севільський цирюльник», «Весілля Фігаро». Ці твори розповідали про любовні походеньки та інтриги зі щасливим кінцем, а головний герой, веселий хитрун Фігаро втілював риси представника демократичних суспільних верств, який, сміючись, викривав недоліки лицемірного аристократичного світу. Комедії Бомарше надихнули композиторів Росіні і Моцарта на створення однойменних опер.

7.4. Література епохи Просвітництва у Німеччині

Німеччина у XVIII столітті була досить відсталою, розділеною на окремі землі країною, слабкою в економічному плані. Її дуже ослабила Тридцятирічна війна (1618–1648), а німецька інтелігенція навіть соромилась рідної мови і послуговувалась французькою. Тому діячі німецького Просвітництва першочерговим завданням вважали національне об'єднання країни і створення національної літератури. Просвітництво Німеччини аж до другої половини XVIII ст. не підіймало серйозних політичних проблем, які були окреслені

пізніше Лессінгом у його драмі «Емілія Галотті» і у драмах молодого Шиллера. У країні були дві офіційно визнані релігії – католицизм і лютеранство, тому релігійна проблематика не була такою актуальною, як, наприклад, у Франції. Найвідомішими філософами Німеччини доби Просвітництва були Кант, Фіхте і Гегель.

Становлення німецької просвітницької літератури пов'язане із творчістю *Йоганна Крістофера Готшеда* (1700–1766), який навчався в Кенігсберзькому університеті, був професором Лейпцігського університету. Саме він у своїх теоретичних працях («Раціональна риторика», «Досвід критичної теорії для німців», «Основні положення німецького стилю» та інших) поставив перед літературою морально-суспільні завдання, висунув вимогу професійної майстерності. Проте сам він писав твори у традиційних класичних жанрах (оди, послання та ін.), цікавився християнськими легендами, торкався біблійних тем.

Вождем сентименталізму, який зародився в німецькій літературі в 40-ві роки XVIII ст., став *Фрідріх Готліб Клопшток* (1724–1803) – автор відомої епічної поеми «Мессіяда» про діяння Ісуса Христа, творів на релігійні сюжети «Смерть Адама», «Соломон», «Давид». Ліричні поезії Клопшток писав про кохання, природу, пізніше – на патріотичні теми.

Криза сентименталізму виявилась у творчості *Крістофера Мартіна Вілданда* (1733–1813), який писав твори, сповнені християнського благочестя і релігійного містицизму. Його роман «Історія Агатона» Лессінг назвав першим і єдиним романом для мислячої людини із класичним смаком. У творі «Дон Сільвіо де Розальва, або Перемога природи над мрійливістю», побудованому за схемою «Дон Кіхота», досліджується свідомість фантазера, де ілюзія постає як реальність. Інші твори Вілданда – «Комічні розповіді», поема «Музаріон, або Філософія грацій», поеми «Ірис і Ценіда», «Новий Амадіс» та інші. Кращим поетичним твором Вілданда вважається поема «Оберон». У Веймарі поет багато років

видавав журнал «Німецький Меркурій» – один із найавторитетніших часописів Німеччини.

Батьком нової німецької літератури називають *Готхольда Ефраїма Лессінга* (1729–1781), основні естетичні праці якого «Лаокоон» і «Гамбурзька драматургія» відіграли велику роль у літературному і суспільному житті Німеччини вісімнадцятого століття. Захопившись театром, Лессінг написав свою першу комедію «Молодий учений». У Берліні він замість кар'єри професора університету обрав життя бідного, але незалежного професійного літератора – писав вірші, епіграми, байки, комедії. Своєю драмою в прозі «Міс Сара Сімпсон» він значно вплинув на розвиток німецької драматургії. Естетичний трактат «Лаокоон, або Про межі живопису й поезії» містив критику естетичних принципів французького класицизму, а центральне місце в ньому займало з'ясування меж між живописом і мистецтвом поетичного слова. До естетичних переконань Лессінга належали вимоги динамізму характеру і дії, упевненість у великій ролі уяви, у необхідності створювати сильні, мужні характери, які живуть за законами гармонії розуму і почуттів, віра у суспільне призначення мистецтва і в його вплив на вдосконалення людини. Найвідоміші драми Лессінга – «Емілія Галотті», «Мінна фон Барнхельм, або Солдатське щастя», трагедія «Гіангір, або Знехтування трону» та інші. Лессінгові належать також памфлет «Vademecum для пана Ланге», незакінчена трагедія «Самуель Генці», драматична поема «Натан Мудрий», заслужують на увагу і деякі юнацькі комедії Лессінга, зокрема «Вільнодумець», «Молодий учений» та «Євреї». Серед полемічних творів Лессінгові належать так звані «реабілітації» – «Реабілітація Горація», «Реабілітація Лемніуса», «Реабілітація Кардана», «Реабілітація Кохлея» та ін. Наприклад, у «Реабілітації Горація» автор виступив проти звинувачень римського поета в аморальності, доводив, що з літературних творів не потрібно судити про особисте життя і переконання автора.

«*Mis Sara Simpson*» була першою німецькою «міщанською» драмою, викликом класицизму, в якій автор висміяв звичаї німецького бюргерства, торкнувся проблем моралі і віротерпимості, твір має антифеодальне спрямування, бо драматург розповів про долю простої дівчини Сари, яку звабив аристократ Меллефонт. П'єса «Мінна фон Барнхельм» спрямована проти загарбницької політики Пруссії, головним героєм твору був офіцер пруської армії, наділений шляхетністю і мужністю, який не віропідданий монарха, а передова людина свого часу.

Свої думки, спрямовані проти класицизму і релігійної тематики в поезії Лессінг висловив у циклі «Листи про найновішу німецьку літературу» (1759–1765), у циклі памфлетів «Анти-Геце» він обстоює свободу наукових досліджень.

У 70–80-х роках XVIII століття у Німеччині зародився літературно-політичний рух «Буря і натиск» («*Sturm und Drang*»), найголовнішими представниками якого були Й. Гердер, Ф. Шиллер і Й.-В. Гете. Дотримуючись ідей європейського сентименталізму, вони повстали проти диктату розуму і «здорового глузду», бо вважали, що суспільний лад можна змінити шляхом діяльності видатної особистості. Теоретиком нового руху був *Йоганн Готфрід Гердер* (1744–1803), який вплинув на все молоде покоління і особливо на Гете. Гердер закликав співвітчизників збирати фольклор (видав збірку «Народні пісні»), писав розвідки про народну поезію. Досліджував він і мову («Про походження мови»).

В історії німецького Просвітництва особливе місце займає *Фрідріх Шиллер* (1759–1805) – випускник Штутгартської військової академії. Вже його перша драма «Розбійники» була наповнена бунтарським пафосом і ненавистю до поневолювачів людини. Такими самими були й інші його ранні твори – «Змова Фієско в Генуї», «Підступність і кохання», «Дон Карлос».

Шиллерові належать драми «Валленштейн», «Орлеанська діва», «Вільгельм Телль» та ін. Він писав також історичні праці,

зокрема йому належить «Історія Тридцятилітньої війни», статті з питань естетики («Листи про естетичне виховання людини», наприклад). Фрідріх Шиллер дружив із Гете, який «подарував» йому кілька тем для творів. Усі п'єси Шиллера пізнього часу були поставлені у Веймарському театрі, яким багато років керував Гете. Великої уваги заслуговує лірика Шиллера з її повстанням проти рабства, ідеями захисту батьківщини, перевагами суспільного обов'язку над особистими інтересами тощо.

Вершиною німецького Просвітництва є творчість *Йогана-Вольфганга Гете* (1749–1832), геніального поета, прозаїка, драматурга, вченого і філософа, якому судилося жити в епоху перетворення Європи з феодальної на промислову. Гете був активним державним діячем, займав високі чиновницькі посади, багато мандрував і знав сім мов. Його літературна спадщина нараховує вісімдесят томів. Разом із Ф. Шиллером Гете розвинув жанр балади, найвідоміші з його балад – «Вільшаний король», «Рибалка», «Співець», «Коринфська наречена», «Щуролов» та інші.

Першим зрілим твором Гете була драма «Гец фон Берліхінген із залізною рукою» – це була перша в німецькій літературі спроба історичної драми із «бунтівним сюжетом». Її головний герой – шляхетний лицар, зраджений найкращим другом, несправедливо засуджений імператором, якому так вірно служив усе життя. Приніс славу Гете його роман «Страждання молодого Вертера», який став предметом наслідування його друзів-«штюрмерів» (від німецького «штурм унд дранг»), написаний в епістолярній формі.

До «штюрмерського» періоду творчості Гете належить його трагедія «Егмонт» про національно-визвольний рух на території Нідерландів проти іспанського панування. Головний герой Егмонт також гине через підступність іспанського герцога Альби – одного із високопоставлених окупантів, представників короля Іспанії. До якісно нової естетичної і стильової системи у

творчості Гете, яку ще називають «веймарською класикою», належать драми «Іфігенія в Тавриді» і «Горквата Тассо».

У циклі романів «Вільгельм Майстер» Гете піднімає питання про необхідність подолання «німецької убогості». Філософсько-політичним, художньо-естетичним синтезом не тільки творчості Гете, а й усієї епохи Просвітництва є трагедія «Фауст», у якій автор торкається проблем науки, мистецтва, філософії, кохання, віри, миру і війни, багатства і слави, добра і зла тощо. Головною ж проблемою твору є сутність життя людини, пошуки прекрасної миті, яку хотілося б навечно зупинити. Її автор вбачає у праці, в активній діяльності.

7.5. Італійська література XVIII століття

На жаль, у XVIII столітті Італія, яка була лідером епохи Відродження, залишалась політично роздробленою, економічно слабкою, привабливою для завойовників. Усе XVII століття і перші десятиріччя XVIII ст. – це був час глибокого занепаду італійської культури, а Просвітництво в Італії розвинулося порівняно пізно, тому там не було послідовної зміни літературних напрямків. Просвітницький класицизм тут зародився майже одночасно із сентименталізмом, часто риси цих напрямів дивним чином переплітались у творчості одного митця.

У добу Просвітництва в італійській літературі був поширений роман, а також комедія *dell'arte*, яка мала актуально-сатиричний, викривальний характер.

Найвизначнішими драматургами Італії XVIII ст. були Карло Гольдоні та Карло Гоцці. Гольдоні зазнав великого впливу комедій Мольєра та англійської літератури вісімнадцятого століття. Він обрав справою свого життя реформування італійської комедії, перетворення її з комедії масок на реалістичну соціальну комедію. Справа ця була непростю, бо драматурга цькували, звинувачували у відсутності патріотизму, у наслідуванні французьких зразків тощо. Найвідоміші його твори «Слуга двох господарів»,

«Буркотун-благодійник», «Хитра вдова» та інші. Загалом він написав пона дві сотні драм. Останні роки життя Гольдоні присвятив роботі над мемуарами.

Інший італійський драматург Гоцці став улюбленцем глядачів завдяки казковій п'есі «Любов до трьох апельсинів», в якій висміяв усі нововведення Гольдоні у драматургії. Він вважається передтечею романтизму, бо намагався увести в театр фантастику та поезію, показати на сцені великі пристрасті і сильні шляхетні почуття.

Висновки. Доба Просвітництва внесла великі зміни у світогляд європейців XVIII століття, позначилася на філософських переконаннях, наукових поглядах, естетичних і морально-етичних законах того часу. Поява на літературному полі представників класицизму, рококо і сентименталізму зумовила інтерес у суспільстві до проблем громадського життя, приватних стосунків, до внутрішнього психологічного світу особистості, емоційного сприйняття нею подій і явищ реального життя. Письменники-просвітники Англії пропонували як спосіб існування пошук нового і невідомого, створили образ спостережливого героя, який бореться за виживання і викриває недоліки суспільства. І не було важливо, представник він народу чи аристократії. Французька література вісімнадцятого століття підіймала питання виховання особистості, прагнула просвітити монархів, боролася за інтелектуальний поступ нації. Своїм літературним бунтарством прославилась Німеччина – батьківщина «Бурі і натиску», яка спрямувала зусилля на дослідження народної творчості, а її літературні кумири підіймали проблеми єдності і захисту батьківщини, зворушували сучасників великими пристрастями своїх героїв і замислювалися над сенсом життя людини та значенням її нових відкриттів.

Список літератури

1. Давиденко Г. Й. Історія зарубіжної літератури XVII–XVIII століття : навч. посібник / Г. Й. Давиденко, М. О. Величко. – Київ : Центр навчальної літератури, 2007. – 292 с.
2. Гавришків Б. Готгольд-Ефраїм Лессінг / Б. Гавришків // Лессінг Г.-Е. Мінна фон Барнгельм. Емілія Галотті. Лаокоон. – Київ : Дніпро, 1976. – С. 5–15.
3. Наливайко Д. Гете: від «Геца» до «Егмонта» / Д. Наливайко // Гете Й.-В. Гец фон Берліхінген із залізною рукою. Егмонт. Страждання молодого Вертера. – Київ : Дніпро, 1982. – С. 5–21.
4. Мізін К. І. Історія німецької літератури: від початків до сьогодення : навч. посібник для студентів-германістів / К. І. Мізін. – Вінниця : Нова книга, 2006. – 336 с.
5. Шалагінов Б. Б. Шлях Гете: життя, філософія, творчість / Б. Б. Шалагінов. – Харків : ТОВ «Веста» ; Вид-во «Ранок», 2003. – 288 с.
6. Ніколенко О. М. Бароко, класицизм, просвітництво: Література XVII–XVIII ст. : посібник для вчителя / О. М. Ніколенко. – Харків : ТОВ «Веста» ; Вид-во «Ранок», 2008. – 225 с.

Тести

1. Яка європейська країна вважається батьківщиною сентименталізму:
 - а) Італія;
 - б) Франція;
 - в) Англія;
 - г) Німеччина?
2. Хто автор відомого роману «Робінзон Крузо»:
 - а) Д. Дефо;
 - б) Сервантес;
 - в) Дж. Свіфт;

г) Лессінг?

3. Кому належить роман-сатира на суспільство «Мандри Гуллівера»:

- а) Д. Дефо;
- б) Дж. Свіфту;
- в) О. Попу;
- г) Ж.-Ж. Руссо?

4. Хто із названих авторів є поетом-співцем Шотландії та її працюючих селян:

- а) Лорнс Стерн;
- б) Томас Грей;
- в) Роберт Бернс;
- г) Річард Шерідан?

5. Під яким літературним псевдонімом працював французький просвітитель Франсуа Марі Аруе:

- а) Бомарше;
- б) Вольтер;
- в) Дж. Свіфт;
- г) Р. Бернс?

6. Хто автор публіцистичної скандальної книги «Листи, написані з Лондона про англійців»:

- а) Д. Дефо;
- б) Вольтер;
- в) Ж.-Ж. Руссо;
- г) Р. Бернс?

7. Хто із французьких просвітників був ув'язнений за працю «Лист про сліпих для повчання зрячим»:

- а) Д. Дідро;
- б) Ж.-Ж. Руссо;
- в) Д. Дефо;

г) Вольтер?

8. Перу якого драматурга належать комедії «Севільський цирюльник» і «Весілля Фігаро»:

- а) Лафонтену;
- б) Бомарше;
- в) Мольєру;
- г) Дідро?

9. Кого із німецьких просвітників називають батьком німецької літератури:

- а) Лессінга;
- б) Клопштока;
- в) Віланда;
- г) Шіллера?

10. Хто автор роману «Страждання молодого Вертера»:

- а) Гете;
- б) Лессінг;
- в) Гердер;
- г) Шіллер?

Практичне завдання до теми

Прочитайте поезію Роберта Бернса у перекладі І. Франка:

Трагічний уривок

Мені вас жаль, безпомічній люди,
Котрих жаліти навіть уважають
Гріхом святоші. Я вам спочуваю,
Ви бідні, ви погорджені, без роду,
Бездомні волоцюги, хоч би вас
Загнала в нужду й власная провина.
Адже ж не будь у мене добрих другів,
Хто зна, чи я б не був, як ви, пішов
У пропасть, у поталу і погорду,
Чи я б не був найгірший, найбідніший.
Бо ти, могучий Боже, що Тебе

Я ображав, Ти в своїй доброті
Надав мені тих своїх дарів більше,
Ніж всім товаришам; та я надмірно
Їх надужив, остільки ж нікчемніше
Від простого злочинця, скільки більше
Від нього сил одержав я високих.

Дайте відповідь на запитання:

- До якого суспільного прошарку виявляє співчуття і жаль ліричний герой поета?
- Кому ліричний герой завдячує тим, що сам не потрапив у життєву прірву?
- Які емоції автора передає вірш?

Завдання для дискусії і обговорень

Діяч епохи Просвітництва Дені Дідро наголошував: «Коли чоловіки зневажливо ставляться до жінки, це майже завжди показує, що вона перша забулась у своїх стосунках із ними».

Дайте відповідь на запитання:

- Чи поділяєте ви думку про те, що причина зневажливого ставлення до жінки з боку чоловіків переважно криється в ній самій? Умотивуйте свою відповідь.

Запитання для самоконтролю

1. У чому специфіка мистецтва і літератури епохи Просвітництва? Яка їх відмінність від ренесансних естетичних переконань?

2. Яка головна думка роману Даніеля Дефо «Робінзон Крузо»? У чому повчальність цього твору?

3. Які суспільні, політичні явища та людські моральні якості знайшли своє висвітлення в сатиричному романі Джонатана Свіфта «Мандри Гуллівера»?

4. Які основні мотиви поетичної творчості шотландця Роберта Бернса?

5. Які суспільні й естетичні переконання мали представники німецького літературно-політичного руху «Буря і натиск» (так звані «штюрмери»)?

Тема 8. Романтизм у Німеччині й Франції

8.1. Романтизм як одна із основних художніх систем літературного процесу XIX століття.

8.2. Німецький романтизм.

8.3. Французька романтична література XIX століття.

8.1. Романтизм як одна із основних художніх систем літературного процесу XIX століття

У XIX столітті стались величезні соціальні зміни у більшості європейських країн, що відобразилось і на літературному процесі. Революція у Франції створила умови для появи суспільства буржуазної демократії. Для літератури XIX ст. були характерними два глобальних напрями: романтизм і реалізм. Романтизм – ідейний рух у літературі й мистецтві, що виник наприкінці вісімнадцятого століття у Франції, Німеччині, Великій Британії, його ознаками є заперечення раціоналізму, відмова від суворої нормативності в художній творчості, культ почуттів, увага до особистості, неприйняття буденності, наявність мотивів світової скорботи, нескореності. Загалом науковці нараховують понад півтори сотні визначень романтизму. Історичними причинами появи романтизму вважають розчарування суспільства результатами революції у Франції, наполеонівськими війнами, липневою революцією 1830 року, а також невдоволення несправедливим ладом, відчуття кризи цивілізації. В основу романтичної теорії лягли погляди Руссо на природу і людину, фаталізм пізнього Дідро, культурологічні ідеї Гердера. Тому сентименталізм Стерна і Руссо, стихійність «Бурі і натиску», культ краси Шиллера та загадковість пізнього Гете називають передромантизмом. Філософську основу романтизму було створено в Німеччині, в цьому є заслуга Ф. Шеллінга, який у праці «Філософія мистецтва» переконував, що пізнання Всесвіту можливе, якщо людина поєднає розум та інтуїцію. Такі думки були підтримані іншими мислителями, які вважали, що в центрі романтичного сприйняття світу повинна стояти особистість художника, а в

творах повинні переважати почуття, уява, фантазія, натхнення. Ідеалами романтизму стали такі поняття, як свобода, краса, гармонія, кохання, природа тощо. Для романтичних творів були характерні таємничі сюжети із недомовками і загадками, авторів цікавили сильні пристрасті, а не просто почуття, тому письменники використовували широкий спектр мовних засобів – гіперболу, гротеск, контрасти. Гротеск – тип художньої образності, який ґрунтується на химерному поєднанні фантастичного і реального, трагічного і комічного, це найвищий ступінь комічного. Часто прийом контрасту застосовувався як протиставлення двох світів (Гофман), як створення кардинально різних образів-типів (Гюґо). Ще романтики мали гасло «незвичайний герой у незвичайних обставинах», тому вони створювали виняткових персонажів, які були або пасивними, спустошеними чи далекими від реальності мрійниками, або бунтарями-протестантами. Їх, однак, об'єднувало те, що всі вони були трагічно самотніми і перебували в конфлікті із суспільством.

Романтизм розвивався протягом чотирьох етапів: передромантизму (інтерес до фольклору, середньовічних мотивів), раннього романтизму (перша хвиля романтиків), який був тісно пов'язаний із філософією, не сприймав реальності, тяжів до ідеального та символічного. Наступний етап – друга хвиля романтиків (Гюґо, Санд, Дюма, Івінг, По, Купер та інші). Останній етап – пізній романтизм.

У романтизмі науковці виділяють кілька течій, зокрема народно-фольклорну, «байронічну», гротескно-фантастичну, утопічну. Народно-фольклорна течія орієнтувалася на народну творчість і народнопоетичне мислення. Виявилась переважно в Англії та Німеччині, трохи пізніше – в інших європейських літературах, особливо в слов'янському світі. Її представники збирали фольклор, запозичували з нього теми, мотиви і образи, бо їх приваблювала простота вислову, мелодійність і народнопоетичне мислення. Поети цієї течії критично ставилися до цивілізації.

«Байронічна» течія отримала назву від творчості поета-лорда, бо в його творчості досягла найвищого вияву. Для неї були характерні мотиви розчарування, настрої депресії і меланхолії, «світової скорботи», які стали панівними і набули великої художньої цінності. Поети – прихильники цієї течії (Байрон, Гейне, Міцкевич, Лермонтов та інші) створили культ душевної муки і духовного страждання, протиставляли мріям та ідеалам реальне життя.

Гротескно-фантастичну течію ще називають «гофманівською» за іменем Е.-Т.-А. Гофмана, який переносив романтичну фантазмагорію у повсякденне життя, надавав дійсності гротескно-фантастичного вигляду. Прихильниками такої течії були Е. По, частково М. Гоголь.

Утопічна течія проявилась у творах Гюго, Санд, Гейне, Джонса та ін. Її творці шукали ідеальну правду, пропонували оптимістичний погляд на життя, протиставляли самотнім індивідуалістам філантропів, готових любити людей і жертвувати собою заради них. Перехідною до реалізму була так звана «вольтерівська» течія, яка зосереджувалась на історичній тематиці (В. Скотт).

8.2. Німецький романтизм

У Німеччині романтизм сформувався раніше, ніж в інших країнах Європи і тривав орієнтовно з 90-х років XVIII до другої половини XIX століття. Сам він розвинувся без великих зовнішніх впливів, але на літературах інших країн позначився істотно.

Основними рисами німецького романтизму були: німецькі романтики вважали, що суспільство має руйнівний вплив на особистість; вони відображали суспільство карикатурно, а їх герої найчастіше перебували у вигаданому (фантастичному, потойбічному) світі; німецькі письменники-романтики перебували під впливом філософії Шеллінга, а своїми вчителями вони вважали Шекспіра і Сервантеса; вони найчастіше обирали тему митця чи художника в суспільстві.

Романтизм у Німеччині пройшов три етапи розвитку. Спочатку це був *ранній* (ієнський) *романтизм* (1795–1805), коли утворилась школа, засновниками якої стали Фрідріх і Август-Вільгельм Шеллі – прихильники молодих і невизнаних поетів (Новаліс, Фіхте, Шеллінг, Пік та інші). Романтики цього періоду мріяли про естетичне перетворення світу, про нову культуру, в якій були б об'єднані мистецтво, філософія, наука, релігія. Вони схвалювали ідею загального символізму і вдавались до романтичної іронії. Ієнський гурток (назва гуртка пов'язана із назвою міста, де він виник) видавав журнал «Атенеум».

Талановитим поетом гуртка був інженер (на шахті) Фрідріх фон Гарденберг, відомий як Новаліс. Він жив ніби у двох світах: у реальному житті був інженером, а в духовному – поетом Новалісом, теоретиком романтичного типу творчості, який був переконаний, що поет краще розуміє природу, ніж науковець. Свої ліричні збірки Новаліс присвятив нареченій, яка померла, так і не ставши його дружиною. Це збірки «Гімни до ночі» і «Духовні пісні», в яких поет не просто оспівував кохану, а спілкувався з нею на духовному рівні, як це робив Данте, переходячи в інший світ, щоб побачити Беатріче. Найвідоміший твір поета – незакінчений роман «Генріх фон Офтердінген» про пошуки середньовічним лицарем блакитної троянди, побаченої уві сні (сон для романтиків був значно реальнішим, ніж матеріальний світ).

Творцем жанру літературної казки став *Людвіг Тік*, який зібрав і видав твори своїх колег-романтиків, чим зробив серйозний внесок у світову літературу. У своїх комедіях-казках він використовував романтичну іронію, ідеалізував Середньовіччя, насміхався над пихатими невігласами, лицемірами і хвальками («Кіт у чоботях», «Синя Борода» та інші). Йому належать збірка «Народні казки» та збірка романтичних поем.

У цей час серед німців спостерігалось посилення патріотичних настроїв (у зв'язку з воєнними походами Наполеона), зростав інтерес до епохи Середньовіччя.

Письменник Фрідріх де ля Мотт Фуке створив роман «Ундіна» про кохання лицаря до русалки, а також інші твори. Згодом за мотивами «Ундіни» буде створена перша романтична опера, яка поклала початок великому досягненню романтизму – романтичній опері як жанру (Вагнер, Верді, Берліоз, Белліні та інші).

Помітне місце в літературі посів *Генріх фон Клейст*, доля якого склалась дуже трагічно через невідповідність його лицарських ілюзій і суворой правди реального життя. Він був автором моторошного твору «Пентиселея», а також веселої комедії «Розбитий глечик» про суд, на якому одні дурні виступають проти інших дурнів. Вторгнення французького війська в Німеччину викликало обурення письменника, який створив низку публіцистичних праць, осмислюючи конфлікт між людиною і цивілізацією («Катехізіс німців»), а також драму «Битва Германа», новели «Землетрус у Чилі», «Міхаель Кольхаас» та інші.

Другим періодом розвитку німецького романтизму був *період гейдельберзького гуртка* (1806–1815), до якого входили брати Якоб і Вільгельм Грімм, Л. А. фон Арнім, К. Brentano та інші. Гейдельберзький гурток – друге покоління німецьких романтиків, школа була особлива своїм інтересом до проблеми вірувань, національної старовини, фольклорної творчості. Гейдельберзькі романтики були прихильниками національної старовини, традицій і фольклору, тому й заклали основи сучасної фольклористики та діалектології, заснували міфологічну школу в літературознавстві. Викладачі Гейдельберзького університету фон Арнім та Brentano видрукували резонансну збірку «Чарівна сопілка хлопчика», в якій містились народні балади про Фауста, щуролова тощо, про них Гейне сказав, що в них б'ється серце німецького народу. Ще більший успіх мала збірка, укладена братами Грімм «Дитячі й сімейні казки» (1812–1822).

Рідкісним талантом вирізнявся письменник *Ернст Теодор Амадей Гофман* (1776–1822) – професійний критик,

юрист, композитор і диригент, який у своїй літературній творчості реалізував вимоги, висунуті ієнською школою до ідеального художника, – універсальність мистецтва, романтична іронія, синтез мистецтв. Проте на відміну від віри ієнців у можливість поета піднятися над дійсністю і через іронію заглибити суперечності світу, Гофман сприймав цей світ іронічно-зневірено, розуміючи нездатність романтичного «я» протистояти реальності.

Особливу увагу звертав Гофман на особистість художника, це простежується майже в усіх його творах – від музичних новел («Кавалер Глюк», «Дон Жуан») до роману «Життєві переконання кота Мурра», який вважається найбільшим досягненням письменника. Цей роман – чудернацька біографія кота, написана ним самим на зворотньому боці аркушів – записок музиканта, де вміщено листи уже померлого капельмейстера Крейсера. Образ Мурра відтворює психологію німецького обивателя, зосередженого на власних вигодах та матеріальному світі.

Велику роль у творах Гофмана відіграє фантастика. Вона у нього двох видів: з одного боку, радісна, барвіста, яка дає втіху і насолоду дітям (і дорослим). Це фантастика казок «Лускунчик», «Чуже дитя», «Королівська наречена» та ін., які показують світ затишним, чудовим, сповненим добрих людей. З іншого боку, це фантастика жахів, страхіть і людського безумства («Еліксир диявола», «Піщана людина» та інші).

Ранні новели письменника увійшли до збірки «Фантазії в манері Калло», головною новелою якої став твір «Золоте горня» – казка із нових часів, за визначенням автора. У ній ідеться про студента Ансельма, за душу якого іде боротьба між силами міщанського, матеріального світу (Вероніка) і силами творчого натхнення (Серпентіна).

Фантастична повість «Крихітка Цахес на прізвисько Циннобер» – це дивовижна історія про маленького потвору Цахеса, якому прекрасна фея зі співчутті і в надії на те, що його душа стане доброю, подарувала три золоті чарівні волосинки в

його розкішне волосся. Відтоді всі досягнення інших людей якимось дивним чином приписувалися йому, а він цього не заперечував і приймав визнання і нагороди за чужу працю як належне. Цахес став пихатим, зарозумілим і навіть зібрався одружитись із найвродливішою дівчиною. У такій казковій формі Гофман стверджував, що нікчеми часто приходять до влади, привласнюючи чужі заслуги, а засліплене суспільство творить кумира із недоумка.

Гофман – співець «нічної сторони душі», він цікавився питаннями гіпнозу, тлумачення снів, секретами підсвідомості, роздвоєнням особистості тощо. Загалом же людство у баченні письменника заслуговує песимістичної характеристики. Письменникові належить також збірка різножанрових новел «Серапіонові брати», повість «Майстер Мартін-бондар та його учні» та інші.

Глибокий слід у європейській літературі залишили німецькі романтики Йозеф фон Ейхендорф, Людвіг Уланд, Альберт Шаміссо, Вільгельм Мюллер. Але ціла епоха в німецькій і світовій поезії – це творчіть *Генріха Гейне* (1797–1856). Сам поет говорив про себе, що він – співець і убивця романтизму, бо використовував романтичні образи, запозичував матеріал із народних джерел, проте нищівною іронією руйнував ідилічний і мрійливий романтичний світ.

Нещасливому коханню до кузини Амалії, доньки гамбурзького дядька-банкіра, в домі якого певний час був вимушений жити юний Гейне, присвячена збірка його поезій «Книга пісень», назву якої автор запозичив у Петрарки. До збірки Гейне вніс поетичні цикли «Страждання юнака», «Ліричне інтермеццо», «Повернення на батьківщину», «Північне море». Ліричний герой «Книги пісень» – юнак, сповнений то глузливої іронії, то поетичного романтизму, але завжди свідомий власного протистояння «цивілізованому» суспільству. Не намагаючись врятуватися від жорстокої реальності, Гейне порівнював себе із Атлантом, який тримає на своїх плечах злигодні всього світу. Проте за жартами і гумором

у його творах відчувається туга за справжнім життям поза межами задушливої реальності. «Книга пісень» стала досягненням світової лірики і підбила підсумки розвитку німецького романтизму.

Іншою книгою Гейне є збірка прози «Подорожні картини», в якій автор також залишився поетом. Особливо популярними були перша частина твору «Мандри Гарцем» і частина під назвою «Ідеї. Книга Ля Гран». У 30-х роках Гейне емігрував до Франції, де жив у Парижі до кінця своїх днів, ставши духовним посередником між німецьким і французьким суспільством, опублікувавши низку публіцистичних праць.

Німецька романтична школа відштовхувала Гейне своєю ідеалізацією Середньовіччя, пропагуванням католицизму. У Парижі Гейне написав чудову новелу «Флорентійські ночі», в якій було присутнє ліричне і витончене іронічно-романтичне сприйняття Італії. У поемі «Атта Троль», яка з'явилась у Німеччині в період демократичного злету, автор розповів про життя дресированих тварин, висміяв рабство і наголосив, що не збирається зближуватись із жодною політичною партією, бо віддає перевагу вільній пісні романтизму. Про бажання залишитись вільним поетом Гейне написав і в своїй публіцистичній статті «Генріх Гейне і Людвіг Берне».

У 1843 році після багаторічної розлуки з рідною землею Гейне приїхав у Німеччину. Враження від поїздки Гейне описав у поемі «Німеччина. Зимово казка», яка стала сатиричною пародією на різдвяні твори, що з'являлися напередодні свята. Різдвяна казка Гейне порівнює німецьку реальність із Дантовим пеклом, її автор насміхається над народними релігійними піснями і Кельнським собором. Зустріч ліричного героя на німецькому кордоні з дівчинкою-жебрачкою є символічною, бо дівчинка уособлює сучасну авторові батьківщину, яка співає пісні про те, що кожному віддячиться на тому світі. Сам же поет пропонує кращу пісню – про потребу створити для людей гідні умови життя на землі. Остання поетична збірка Гейне –

«Романсеро» (1851), вона поєднує в собі вільні пісні, сатиричні балади, ліричні твори тощо.

До найвідоміших поетичних здобутків Гейне належить знаменитий вірш про рейнську красуню Лорелай, чарівницю, яка сміхом, співом і вродою заманювала чоловіків, щоб вони загинули у темних водах могутнього Рейну. Давня легенда вразила поета розповіддю про кохання, яке приносить загибель, і він зробив цей сюжет дуже популярним. Ще один шедевр Гейне – вірш про самотнього кедра, який на засніженій крижаній скелі мріє уві сні про недосяжну красуню-пальму, зажурену і самотню на розпеченому піску в пустелі. Ця поезія – про муки нерозділеного кохання.

8.3. Французька романтична література XIX століття

У Франції романтизм виник у кінці вісімнадцятого століття і сформувався як напрям у 20-х роках XIX століття. Уперше у французькій літературі слово «романтизм» використала Жермена де Сталь у книзі «Про Німеччину», де між іншим з'ясувала естетичні переваги цього напрямку. Французький романтизм зазнав історичного впливу, бо революційною силою суспільства виступали буржуа, тому й романтизм подавав реальність як героїчну і не припускав відмежування митця від реальності, яка теж вважалась романтичною. Використовуючи народне мистецтво і героїку сучасності, французькі романтики намагалися подолати правила і заборони класицизму. Ще одна особливість французького романтизму – несприйняття ірраціонального, містичного, як у англійських чи німецьких романтиків, бо фантастичне і позареальне не було притаманним для французького національного духу. Натомість французькі романтики вважали за потрібне вирішувати важливі злободенні питання свого часу.

У літературі Франції в XIX ст. були поширені різні жанри. Були популярними публіцистичні жанри, зокрема трактати про політику, суспільну мораль писали Жермена де Сталь, Шатобріан, Констан, Сенакур та інші. У жанрі роману

(соціального, сповідального, історичного) працювали Ламартін, Віктор Гюго, Олександр Дюма, Жорж Санд та інші). На пізньому етапі розвитку французького романтизму з'явився поетичний напрямок «мистецтво заради мистецтва» (Бодлер, Флобер, Готьє).

Французька романтична література пройшла два етапи розвитку – *період свого становлення* (1801–1815) і *період Реставрації та Липневої монархії* (1815–1848). У період становлення романтизму відходила епоха Наполеона і зміцнювалась монархія Бурбонів. Тому французькі романтики стали виразниками настроїв аристократії і частини буржуазії. Вони створили образ романтичного героя, усамітненого і відстороненого від суспільства. Яскравими представниками такого романтизму були Шатобріан і Жермена де Сталь.

Шатобріан відмовляв людині в її здатності самостійно досягти щастя, закликав її схилитися перед Божою волею. Найвідоміший його філософський твір – «Геній християнства», в якому сформульовано головний принцип романтизму – суб'єктивність. Шатобріан створив новий жанр – романтичний сповідальний роман (монолог-сповідь), в якому основна увага зосереджена на розкритті внутрішнього світу головного героя. У творі «Атала» (напівдрама – напівпоема) йдеться про кохання, велике значення у ньому має природа і таємничість.

Дивовижною постаттю свого часу була Жермена де Сталь, яку шанували навіть скептики, що обережно ставилися до «вчених жінок». У молоді роки вона написала працю «Роздуми про твори і характер Ж.-Ж. Руссо», виявивши неабияку самостійність і оригінальність думок. У книгах «Про літературу», «Про Німеччину» вона з'ясувала власне ставлення до естетики романтизму. У романі «Дельфіна» письменниця розпочала головну тему літератури ХІХ століття – тему жіночої емансипації. У романі «Корінна, або Італія» вона відстоювала право жінки на почесне і привілейоване становище в суспільстві. Її героїні – сильні характером, незалежні жінки, для

яких не є вирішальною суспільна думка, бо вони мають на все свій власний погляд.

Становлення французької романтичної школи припало на період Реставрації та Липневої монархії. Саме тоді були проголошені естетичні маніфести романтизму, розвинулися різні жанри лірики, історичного роману, драми. Найвідомішими письменниками цього часу були Ламартін, Нерваль, Альфред де Вінї, Альфред де Мюссе, Віктор Гюго, Беранже, Дюма-батько, Проспер Меріме та інші. Їх улюбленим героєм став вольовий і активний чоловік.

Революційна поезія Франції (30-ті–40-ві роки ХІХ ст.) представлена іменами **Огюста Барб'є** (автора сатиричних віршів, де було показано народ в образі грізного Лева, на якого хитрістю одягли намордник) та **П'єра Жана Беранже** – автора поезій і численних пісень («Біднота», «Король Івето», «Простолюдин» та ін.). За образу «трону і церкви» Беранже зазнав ув'язнення.

Поет Альфонс де Ламартін – автор збірок «Поетичні роздуми», «Падіння Ангела», численних меланхолійних і філософських елегій, де романтичні хвилювання були співзвучні природі. Разом із Гюго Ламартін провів реформу французької поезії, розширив її виражальні засоби.

Альфреду де Вінї належить поетична збірка «Давні й сучасні поеми», книга «Далі» з'явилась уже після його смерті. Йому належать також історичний роман «Сен-Мар», історична драма «Жінка маршала д'Анкр» про дворянство, роман «Стелло», драма «Чаттертон». Він написав кілька філософських поем, зокрема «Гнів Самсона», «Смерть вовка», «Ванда» та інші.

Альфред де Мюссе був поетом, прозаїком і драматургом. Він – автор збірки «Іспанські та італійські повісті», драми «Лорензаччо», сповідального роману «Сповідь сина віку», де йшлося про втрату ідеалів. Цей твір прославив письменника.

Ежен Сю був автором серії соціальних романів, написаних у 40-х роках ХІХ століття під назвою «Паризькі

таємниці», в яких розповідалось про життя паризького дна і соціальні та морально-етичні хвороби суспільства.

Одним із найвідоміших французьких романтиків був **Олександр Дюма-батько** (1803–1870) – автор романтичних драм «Генріх III та його оточення», «Антоні», «Нельська башта». Найкращими історичними романами є твори 40-х років «Три мушкетери», «Двадцять років потому», «Королева Марго», «Граф Монте-Крісто» та інші. Герої романів письменника – енергійні, діяльні, зухвалі люди, які відстоюють почуття власної гідності і свою честь. Романах Дюма властивий мелодраматизм, дух авантюризму, пригоди і небезпек, а з історичними фактами автор поводився досить вільно. Про свою подорож царською Росією Дюма написав працю в семи томах «Від Парижа до Астрахані» і «Кавказ». Остання книга письменника – «Велика кулінарна енциклопедія».

Вождем і теоретиком, найавторитетнішим із французьких романтиків був **Віктор Гюго** (1802–1885), який мав у своїх жилах і аристократичну материнську, і селянсько-генеральську батьківську кров. Він став романтиком під впливом поезії улюбленого Шатобріана і Ламартіна. Він здійснив реформу французької поезії, подавши нові зразки у збірці «Орієнталії» (1829), а в роботі «Про пана Доваля» визначив романтизм як «лібералізм у літературі».

Творчість В. Гюго тривала шістдесят років, її поділяють на три періоди. За перший період (1820–1850) він написав низку поетичних і драматичних творів, а серед інших – один із найкращих романів «Собор Паризької Богоматері». Зокрема письменник займався політикою, став академіком Французької Академії та пером Франції, членом парламенту.

Протягом другого періоду В. Гюго змушений був, рятуючись від переслідувань внаслідок політичних переворотів, виїхати з Франції. Це посилювало політичну, соціальну, викривальну інтонацію його творів. Упродовж 1851–1870 років ним були написані визначні романи «Знедолені», «Трудівники моря», «Людина, яка сміється». Коронованого племінника

Наполеона I Гюго, перебуваючи вже у вигнанні, зневажливо назвав «Наполеоном Маленьким» – тому за голову письменника було призначено велику нагороду – 25 тисяч франків, ніхто однак на неї не спокусився. За таких умов були створені збірки поезій «Відплата» («Кари»), «Грізний рік», трактат «Вільям Шекспір» та ін.

У роки третього періоду творчості Гюго повернувся до Франції у день проголошення її Французькою республікою, і його зустрічали в Парижі як національного героя. Протягом цього часу (1870–1885) письменник створив свій останній роман «93 рік», працював над поетичними збірками «Мистецтво бути дідусем», «Легенда століть», сатиричними поемами «Папа», «Оси» та інше.

Отже, найвідоміші поетичні збірки В. Гюго – «Оди й різні вірші» (1822), «Оди та балади» (1826). «Східні мотиви» (1829), «Осінні листя» (1831), «Присмеркові пісні» (1835), «Внутрішні голоси» (1837), «Проміння й тіні» (1840), «Споглядання» (1856) та інші.

Протягом усього життя Гюго писав драми, сюжети до яких переважно брав з історії Франції та інших західноєвропейських країн за період шістнадцятого і сімнадцятого століть, ця епоха вабила письменника гострими суперечностями і конфліктами. Серед відомих драм В. Гюго – «Кромвель», «Маріон де Лорм», «Ернані», «Король розважається», «Марія Тюдор», «Анджело», «Рюї Блаз» та інші.

У романі «Знедолені» Гюго подає епічну широку картину народного життя, але в романтичному дусі пропонує суб'єктивне бачення реальності, вірячи в те, що такою книгою можна змінити суспільство. Причинами багатьох соціальних лих письменник вважав соціальну нерівність, зневагу до простої людини, тому прагнув, як наголосив він наприкінці життя, поновити в людських правах блазня, лакея, каторжника і повію. Головною темою роману стала тема несправедливості та її жертв, а основною сюжетною лінією є доля сільського хлопця

Жана Вольжана, якого за вкрадену для дітей, що вмирили з голоду, хлібину відправляють на каторгу на двадцять років.

Про аристократію Англії йдеться у романі «Людина, яка сміється». Читач усвідомлює, що законний пер Англії був щасливим тоді, коли, не знаючи свого роду, зі спотвореним обличчям, жив у бідності й любові найближчих людей – старого комедіанта і сліпої дівчини. Повернення титулів і маєтностей позбавляє його тихого щастя, щирої високої любові, призводить до втрати сенсу життя і загибелі.

З ім'ям французької письменниці **Жорж Санд** (Аврори Дюпен) (1804–1876) пов'язана постановка проблеми емансипації у французькій літературі, яку згодом підхопили й українські автори кінця дев'ятнадцятого і початку двадцятого століття. Емансипація – звільнення від якої-небудь залежності, скасування обмежень, зрівняння в правах. У творах Жорж Санд ця проблема набула характеру протистояння з оточенням, самоствердження, поваги до власних переконань, незгоди із загальноприйнятими нормами моралі. Незалежна за характером, майбутня письменниця почала займатися творчістю, аби мати економічну незалежність у шлюбі. Сучасники згадують про її чудернацьку на той час звичку носити чоловічий одяг, писати про себе від чоловічого імені, про її чоловічі інтереси. Волелюбна від природи, вона таким чином протестувала проти інституту шлюбу, який базувався на приниженому становищі заміжньої жінки, її безправності і повній залежності від чоловіка.

Літературна спадщина письменниці нараховує понад сто романів і повістей, вісімнадцять драматичних творів, численні публіцистичні праці, багатотомну автобіографію, приватне листування. Ще на початку творчості Жорж Санд розробила новий жанр у французькій літературі дев'ятнадцятого століття – психологічний романтичний роман. Письменниця була переконана, що людина потребує насамперед індивідуальної свободи духовного життя, тому прагнула переосмислити

літературну традицію, за якою жінка залежала від соціального середовища, в якому постійно була принижена і безправна.

У своїх романах Жорж Санд створила цілу галерею образів жінок, які прагнуть свободи і самореалізації, хочуть самостійно визначати свою долю і мати рівні з чоловіками права й можливості у щоденному житті і суспільній діяльності. Письменниця зверталася до жінки як об'єкта насамперед психологічного зображення, відстежувала її настрої, хід думок, спосіб мислення, зміну почуттів, мотиви поведінки, її цінності й пристрасті, те, що викликає в неї відразу, осуд тощо. Проте у романах Жорж Санд ідея звільнення особистості (емансипації жінки), демократизм поєднувались із утопією. Героїням її літературних історій завжди щастило перемогти в занадто складних і заплутаних життєвих ситуаціях, бо в останній критичний момент ставалось якесь маленьке диво, чого, на жаль, у реальному житті не буває.

У творчості Жорж Санд критики виділяють три періоди. *Перший період* – пора романтичного становлення і самовдосконалення. Ця пора тривала до середини 30-х років ХІХ століття, коли були написані романи «Валентина», «Лелія», «Жак». Провідною темою цих творів стала тема залежності і принизливого становища жінки в суспільстві. *Другий період* – це був час перелому в світогляді та естетиці Жорж Санд, він тривав з другої половини 30-х років до 1848 року, коли письменниця захоплювалась ідеями соціалізму. У творчості це виявилось в ідеалізації народу як беззаперечного носія вищих моральних суспільних чеснот. Саме в цей період були написані романи «Мопра», «Мандрівний підмайстер», «Орас», діалогія «Консуело» і «Графиня Рудольштадт», роман «Мельник із Анджибо» та інші. Головні герої перших романів письменниці – бунтівні жінки, їхній протест проти традицій сприймається читачем як спроба визволення. *Третій період* у творчості Жорж Санд був найдовшим і найстабільнішим. Він тривав від 1848 року, коли було створено низку романів, де центральне місце

відводилося зображенню світу приватного родинного життя і спостерігалось примирення із реальністю.

Кращими романами Жорж Санд вважаються романи «Консуело» і «Графиня Редольштадт», написані в той час, коли письменниця перестала протиставляти людей думки і людей дії, поглибила психологізм і закріпила суспільно-політичні погляди. Події творів відбуваються в Італії та Німеччині в вісімнадцятому столітті. У центрі обох романів – дівчина з простої бідної родини, дочка мандрівної циганки Консуело, яка має високі моральні переконання, сильна, талановита співачка з унікальним голосом. У романі «Консуело» розповідається про долю актриси, яка йде по життю, не забруднюючись зрадами коханого, не опускаючись до ревнощів і помсти. Це був новий тип жінки у творчості Жорж Санд, який виявився у ставленні героїні до праці і шлюбу. Консуело не сприймає традиційних вимог до жінки, чие життя мусить обмежуватись дітьми, кухнею і церквою, вона не збирається жертвовно ставати відданою берегинею домашнього вогнища, бо мріє співати на сцені, реалізувати творчі можливості власного таланту, якому знає справжню ціну. Відданість своєму ідеалові мистецтва дівчина зберігає, проходячи численні і небезпечні випробування і поневіряння, її не приваблюють ні гроші, ні слава, ні визнання публіки, ні вигідне заміжжя, ні аристократичні титули. Вона відмовляється бути фавориткою чи коханкою високих можновладців, дружиною графа, відмовляється від кохання до вродливого, але зрадливого нареченого. Все її життя пов'язане з музикою, носіями справжнього мистецтва у творі є її старенький вчитель співу, майбутній композитор Йозеф Гайдн та граф Альберт. Образом Консуело письменниця показала, що жінка в суспільстві повинна бути в усьому рівною чоловікові, вільно займатися творчістю, суспільною працею – лише тоді вона зможе бути багатою і духовно.

У другій частині діалогії, у романі «Графиня Рудольштадт» героїня потрапляє зі світу мистецтва, театральних

та аристократичних інтриг у стихію легенд і містичних таємниць.

Романи «Консуело» і «Графиня Рудольштадт» були присвячені Поліні Віардо – дочці цигана із Севільї, яка вразила всю Європу своїм унікальним талантом. У романах про долю геніальної співачки є багато натяків на сучасників Жорж Санд, але головним у них є інше: Консуело, дочка бродячої циганки-артистки, розумом, талантом і мораллю перевищує багатьох аристократів. Доля приводить її в Чехію, де вона стає мимовільною учасницею боротьби слов'ян за свою національну гідність і зустрічає чеського аристократа, з яким пов'язує своє життя. На показі боротьби чеських патріотів відобразилась тривала дружба письменниці із композитором Фредеріком Шопеном, який перебував у Європі в еміграції після придушення свободи в його рідній Польщі.

Для Франції Жорж Санд стала законодавицею мод у поглядах та ідеях. Вона не була феміністкою, не закликала до політичної рівності жінок та чоловіків, але завжди стверджувала, що жіноче серце повинне завжди залишатися притулком кохання, терпіння і милосердя.

Висновки. Зумовлений історичними подіями та соціальними змінами, романтизм у Німеччині та Франції змінив проблематику, тематику і художні засоби літератури, вивів на передній план у белетристиці сильні характери, здатні на високі почуття, глибокі суспільно-політичні спостереження, але самотні і відсторонені від загальної маси народу. Німецький романтизм зумовив зацікавлення європейськими науковцями і письменниками усною народною творчістю, викликав інтерес до конфлікту незвичайної особистості з суспільством, до фантазмагоричного бачення суспільних недоліків, до створення образів героїв, які проводять життя у пошуках ідеальної справедливості. Досягненням французької романтичної літератури було зацікавлення актуальними питаннями дійсності, інтерес до життя людей, які перебували на найнижчих

суспільних шаблях, співчуття до знедолених і критика фальшивого аристократизму, звернення до такої важливої проблеми, як емансипація жінки, відстоювання її елементарних прав на саморозвиток, самореалізацію, на її неповторну творчу індивідуальність.

Список літератури

1. Давиденко Г. Й. Історія зарубіжної літератури ХІХ – початку ХХ століття : навч. посібник / Г. Й. Давиденко, О. М. Чайка. – Київ : Центр навчальної літератури, 2007. – 400 с.

2. Гиривенко А. Н. Немецкая литература от древности до наших дней : словарь-справочник / А. Н. Гиривенко. – Москва : Флинта ; Наука, 2003. – 104 с.

3. Ніколенко К. С. Генріх Гейне відомий і невідомий : монографія / К. С. Ніколенко. – Київ : Радуга, 2014. – 104 с.

4. Наливайко Д. С. Зарубіжна література ХІХ сторіччя. Доба романтизму : підручник / Д. С. Наливайко, К. О. Шахова. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2001. – 416 с.

Тести

1. У якій країні було створено філософську основу романтизму:

- а) Німеччині;
- б) Бельгії;
- в) Франції;
- г) Італії?

2. Під час якого етапу розвитку романтизму його представники розвивали середньовічні мотиви і виявляли великий інтерес до фольклору:

- а) раннього романтизму;
- б) передромантизму;
- в) другої хвилі романтиків;
- г) пізнього романтизму?

3. Для якої течії у романтизмі були характерними мотиви розчарування, настрої депресії і меланхолії, «світової скорботи»:

- а) народно-фольклорної;
- б) гротескно-фантастичної;
- в) утопічної;
- г) «байронічної»?

4. Хто із письменників був найяскравішим представником гротескно-фантастичної течії у романтизмі:

- а) Байрон;
- б) Шиллер;
- в) Гофман;
- г) Гюго?

5. У творах яких письменників проявилась утопічна течія романтизму:

- а) Гюго, Жорж Санд;
- б) Новалиса, Гофмана;
- в) Байрона, Гейне;
- г) Фіхте, Шеллінга?

6. Хто автор роману «Життєві переконання kota Мурра»:

- а) брати Грімм;
- б) Генріх фон Клейст;
- в) Гофман;
- г) Людвіг Тік?

7. Хто із німецьких поетів-романтиків називав себе співцем і убивцею романтизму:

- а) Гейне;
- б) Гофман;
- в) Brentano;
- г) Новалис?

8. Хто із французьких письменників започаткував головну тему літератури ХІХ століття – тему жіночої емансипації:

- а) Жермена де Сталь;
- б) Віктор Гюго;
- в) Беранже;
- г) Альфред де Мюссе?

9. Кому належать відомі історичні романи «Три мушкетери», «Королева Марго», «Граф Монте-Крісто»:

- а) Віктору Гюго;
- б) Олександру Дюма-батькові;
- в) Жермені де Сталь;
- г) Олександру Дюма-синові?

10. Яким було справжнє ім'я класика французького романтизму Жорж Санд:

- а) Жермена де Сталь;
- б) Ежен Сю;
- в) Аврора Дюпен;
- г) Проспер Меріме?

Практичне завдання до теми

Прочитайте поезію Г. Гейне «Цілуй, а не клянись мені!» у перекладі Лесі Українки:

Цілуй, а не клянись мені!
Не вірю я в слова зрадні!
Слова солодкі, – та хотів
Я б поцілунків замість слів:
Я маю їх, то й вірю їм;
А слово?... слово – порох, дим!
Клянись, клянись, кохана, знов!
На слово вірить я готов!
Схилю голівоньку свою

До тебе – й вірю, що в раю.
Я вірю, мила, вірю знов,
Що більш ніж вічна ця любов!

Дайте відповідь на запитання:

- Як ставиться герой поезії до ласкавих слів і обіцянок?
- Який настрій ліричного героя передає поет?
- Чи переконали вас останні два рядки поезії у серйозному ставленні героя поезії до кохання милої?

Завдання для дискусій і обговорень

У творі німецького романтика Ернста Теодора Амадея Гофмана «Крихітка Цахес» діє дуже непривабливий, навіть відразливий і зовнішністю, і моральними якостями персонаж.

Дайте відповідь на запитання:

- Які почуття до крихітки Цахеса у вас переважають: ненависть, зневага, співчуття? Чи є трагічною ця постать? Умотивуйте відповідь.

Запитання для самоконтролю

1. Які основні естетичні принципи романтизму?
2. У чому полягали специфіка й унікальність творчості німецьких романтиків, зокрема авторів гейдельберзького гуртка?
3. Яке значення для європейської літератури має творча спадщина Віктора Гюго?
4. Які найважливіші риси індивідуальної постаті французької письменниці Жорж Санд та її літературних героїнь?
5. У чому полягають своєрідність світогляду і ставлення до світу ліричного героя поезії Генріха Гейне?

Тема 9. Романтична література Великобританії та США

9.1. Своєрідність літератури англійського романтизму, етапи його розвитку.

9.2. Творчість англійських романтиків.

9.3. Особливості розвитку та характеристика американського романтизму.

9.1. Своєрідність літератури англійського романтизму, етапи його розвитку

В Англії романтизм виник у 70-х роках вісімнадцятого століття, а утвердився на межі століть. Одночасно з Великою Французькою революцією в Англії відбулася своя, індустріальна революція, яка сприяла зростанню промисловості, промислових центрів, ремісничих професій, що супроводжувалося відповідно невдоволенням народу, в якого машини і промисловість масово відбирали роботу (рух луддитів). Усі ці реалії життя викликали появу в англійській літературі нових тем, конфліктів, проблем, характерів і типів.

Своєрідність літератури англійського романтизму полягала в тому, що період передромантизму у ній тривав значно довше, ніж у Німеччині і Франції – кілька десятків років. Література Англії кінця XVIII – початку XIX століття свідчила про інтерес британців до готики, яку багато хто сприймав як початок національної історії і культури. Готика – художній стиль, стиль середньовічної культури країн Західної Європи (термін введений в епоху Відродження як зневажливе позначення всього середньовічного мистецтва, яке вважалося «варварським»). У цей період з'явилося багато творів християнської релігійної тематики, а звернення до біблійних джерел стало нормою доби. Водночас, як німецькі та французькі романтики, англійські письменники збирали свій фольклор, використовували його мотиви у своїй творчості. В англійській літературі з'явилися нові теми, пов'язані із відображенням життя селянства, робітників, із їхньою боротьбою за соціальні

права, з'явилась тема подорожей і мандрів, тема далеких екзотичних країн і континентів, куди плавали кораблі Великої Британії. Ще одна риса англійського романтизму – помітна перевага лірики та ліро-епічних форм і роману над традиційними епосом і драмою. Улюбленими героями англійських романтиків стали замріяні і зосереджені на власних почуттях особистості, яким було властиве прагнення до свободи, високих морально-етичних ідеалів. Їм було притаманне гостре невдоволення дійсністю та почуття світової туги, яке традиційно робило їх самотніми, незрозумілими для сучасників. Переважно це були мандрівники-вигнанці, втікачі від суспільства, але водночас і трагічні постаті, які уболівали за долю рідного народу, батьківщини і за увесь світ взагалі.

В англійському романтизмі виділяють два етапи розвитку, яким передував період передромантизму. Найвідомішим представником цього періоду був **Вільям Блейк** (1757–1827), який за життя був маловідомий, непомічений більшістю і твори якого були надруковані вже після його смерті. Серед найвідоміших його творів – «Пісні невинності», «Пісні досвіду», «Шлюб Неба і Пекла», «Єрусалим, або Втілення Гіганта Альбіона», «Привид Авеля» тощо. Поет був глибоко віруючим і порівнював світ із церквою, до якої пробрався брудний змій, щоб спаплюжити її («Я бачив храм...»). Блейк зумів створити власний світ, де на деревах співають золоті птахи, намагався побачити у буденному небесне. Він вважав, що людське життя проходить різні періоди невинності, досвіду і мудрості, тому в своїх творах розповідав про переваги кожного з них.

У своєму розвитку англійський романтизм пройшов два етапи. *Перший етап* тривав у період розвитку поезії Вільярда Вордсворта, Семюеля Кольріджа і Роберта Сауті – представників так званої «озерної школи». *Озерна школа* англійських поетів-романтиків – напрям в англійській поезії на межі вісімнадцятого і дев'ятнадцятого століть; до поетів-лейкістів (від лайк – англійською «озеро») належали поети, які

здійснили оновлення англійської лірики. Для їх поезії характерні мрійливість, любов до природи, простої людини, ідеалізація середньовічної минувшини. У їх творах ще був відчутний дух сентименталізму, просвітительський культ природного і водночас захоплення фантастичним, сильними пристрастями, яскравими характерами і контрастами. Вони відкривали «дух часу», правду життя і водночас занурювались у надприродне. До першого покоління романтиків належав і Вальтер Скотт, автор романтичних поем на середньовічні сюжети і зачинатель жанру історичного роману в європейській літературі. Через історію письменник прагнув пізнати проблеми сучасного життя людства і окремої людини.

Другий етап розвитку англійського романтизму представляють Д. Байрон і П. Шеллі, які утвердили новий тип романтичного героя – бунтівника, борця за справедливість, виразника великих розчарувань.

Перший етап розвитку романтизму ознаменований творчістю авторів уже згадуваної «озерної школи». Улюбленим їхнім філософом був Шеллінг. Яскравим представником лейкістів був **Вільярд Вордсворт** (1770–1850), який головним предметом поезії проголосив почуття, думки і долю селянина, увів у творчість народну мову. Він виступив також проти поділу поезії на низькі та високі жанри, проголосивши гасло: «Поезія – для всіх!» Він також співець спокійного й умиротвореного англійського пейзажу. Літературне коло, яке він очолював, сповідувало пантеїзм. Пантеїзм – філософська доктрина, яка стверджує, що Всесвіт є ідентичним з Богом, ототожнення Бога з природою. У природі його прихильники вбачали не матерію, а Божественний Храм, кожний рух у якому має важливе містичне значення. Лейкісти свідомо уникали соціальних тем у часи робітничих рухів у індустріальних центрах, тому їм часто дорікали слабкістю, млявістю і спокоем. Разом із Кольріджем Вордсворт видав поетичну збірку «Ліричні балади», яку відкривала відома поема Кольріджа «Сказання про старого

мореплавця» – таємнича історія про помсту природи тим, хто її зневажає.

Відомим лейкістом був і Роберт Сауті, який зробив державну кар'єру і був призначений державним лауреатом.

9.2. Творчість англійських романтиків

Вальтер Скотт (1771–1832) також належав до авторів першого етапу розвитку англійського романтизму. Він походив зі старовинного шотландського роду, збирав історичний шотландський фольклор, колекціонував старовинні рукописи й антикваріат, мав виняткову працездатність. За понад тридцятирічну письменницьку діяльність він написав 28 романів, 9 поем, безліч повістей, літературно-критичних праць, історичних розвідок тощо. Першим твором Скотта стала романтична балада «Іванів вечір» (1800), згодом він опублікував поетичну збірку «Пісні шотландського кордону» (всього три томи), де містились народні і авторські твори. У віці сорока двох років він став відомий як автор історичних романів. Серед своїх попередників Вальтер Скотт називав багатьох творців «готичних» (страшних) і «антикварних» романів, особливо його захоплювали тексти Мері Еджоурт, яка присвятила свою творчість зображенню історії Ірландії. Проте письменник шукав власний шлях, після довгих пошуків він створив універсальну структуру історичного роману, перерозподіливши реальність і вигадку так, щоб показати не життя історичних осіб, а постійний рух історії, який і є справжнім об'єктом дослідження письменника. Погляд Скотта на розвиток суспільства називають провіденціалістським, тобто залежним від Божої волі. На відміну від все ж наслідуваного Шекспіра, який подав національну історію на рівні «історії королів», Скотт показав, що рушійною силою історії є народ, тому життя народу він обрав для свого спостереження. Скотт виявив надзвичайну точність у відображенні історичних реалій, тому вважається, що він відкрив явище історичного колориту. Історичний колорит – наявність у творі, у мові персонажів прикмет історичного

минулого: це імена героїв, описи старовинних звичаїв, описи житла, одягу, зброї тощо. Необхідно зауважити, що попередники Скотта показували історію заради самої історії, демонструючи свої ґрунтовні знання. Вальтер Скотт, знаючи детально історію, обов'язково презентував її із актуальними сучасними проблемами, показуючи, як вони вирішувались у минулому і до чого призводило те чи інше вирішення. Особливо цікавило Скотта «шотландське питання», якому він присвятив романи «Уеверлі», «Роб Рой», «Пуритани» та інші. Улюбленим персонажем роману «Квентін Дорвард» є юний і закоханий шотландський дворянин-лучник, для якого честь і відвага – головні військові клейноди.

На матеріалі англійської історії був написаний роман «Айвенго» (1819), але центральна його проблема все ж пов'язана із «шотландським питанням». Остаточо об'єднавшись із Англією у XVIII ст., Шотландія не була задоволена співіснуванням із могутнім союзником, якому не могла протистояти ні економічно, ні політично. У цьому історичному конфлікті Скотт зайняв позицію примирення і присвятив низку романів утвердженню мирного співіснування двох народів, показуючи боротьбу між Англією і Шотландією в різні епохи і традиційно закінчуючи свої романи символічним і романтичним весіллям лицаря і дами з ворожих таборів. Герої письменника втілюють авторський моральний ідеал. В. Скотт не лише сприймав народ як виконавця Божої волі, а й вірив у неминучу перемогу більш культурно розвинених націй над менш розвиненими.

Письменник ніколи не приховував своїх симпатій. Його персонаж Роб Рой із однойменного роману є шотландським варіантом Робіна Гуда, він волелюбний і відважний, але письменник разом із тим визнає, що звичаї жителів гір дикі і мало цивілізовані, тому їхні вчинки і спосіб відновлення справедливості приречені на поразку. У романі «Айвенго» Вальтер Скотт виявляє свою прихильність до саксів, які страждають під гнітом жадібних феодалів-норманів, але

національна єдність є необхідною і неминучою: через століття на місці двох ворожих таборів постане єдина англійська нація.

Інші твори Скотта – романи «Монастир», «Абат», «Квентін Дорвард», «Вудсток» тощо. Серед творів на історико-літературні теми – «Життя Наполеона Бонапарта», «Історія Шотландії», «Смерть лорда Байрона», «Життєписи романістів» та інші. Довгий час Вальтер Скотт писав поетичні твори. Після «Пісні останнього менестреля» він створив поеми «Марімон», «Діва Озера» та інші. Однак після появи твору Байрона «Паломництво Чальд Гарольда» він усвідомив, що перше місце на поетичному Парнасі належить не йому, тому й перестав писати вірші. У приватному житті Скотт був чудовим сім'янином, шляхетною людиною, закоханою в рідний край і його природу.

Як письменник історичного жанру В. Скотт був переконаний, що, відображаючи у творі конфліктні, переломні епохи, необхідно уникати буквального відтворення подій, не повторювати документи, а дивитись на історичні події з точки зору фольклорного бачення. Письменник вважав, що роман не повинен перетворюватися на життєпис видатних осіб, адже історія – це масовий рух, де основну роль відіграють і окремі представники, і народ у цілому. Також Скотт розумів, що кожна історична епоха неповторна, має особливий колорит, побут, звичаї, тому письменник, на його переконання, повинен не тільки володіти хронікальним фактажем, а й знати епоху в її романтичній речовинній і духовній деталізації. Письменник також, вважав В. Скотт, не має морального права виступати на боці однієї зі сторін конфлікту чи бути виразником ідей певної політичної сили, а натомість зобов'язаний об'єктивно підходити до минувшини, прагнути історичного примирення з колишніми ворогами. Таким чином, В. Скотт є одним із творців сучасного жанру роману і першовідкривачем художнього історизму.

Найвидатнішою постаттю англійського романтизму вважається *Джордж Гордон Байрон* (1788–1824), який сам особисто ніби втілював своїх величних, але морально пораних

героїв. Його ранні поезії склали збірку «Години дозвілля» (1807), в якій студент Кембриджського університету висловив свій погляд на сучасність і продемонстрував (можливо, тільки на словах) легковажне ставлення до поезії. Ця збірка викликала багато негативних відгуків із боку романтиків старшого покоління, особливо з боку «лейкістів». Байрон відповів критикам полемічним твором, у якому засудив споглядальницьку позицію романтиків, їх відрив від реальності і висловив свою точку зору на місце поета в суспільстві. Своїми вчителями він назвав сатириків вісімнадцятого століття Свіфта, Філдінга і задекларував власну приналежність до просвітницького культу Розуму. Сам Байрон не хотів бачити дійсність буденну, метушливу, його приваблювала дійсність романтична, тим більше, що на відміну від інших романтиків, які писали про вигадані, уявні замки і придумані подорожі, він мав власний родовий замок і насправді багато подорожував, зокрема в Португалію, Іспанію, на Мальту, в Албанію, Туреччину, Грецію та в інші країни. Успадкувавши місце в палаті лордів, поет захищав лудитів – робітників текстильних підприємств, які нищили машини, аби не бути скороченими на виробництві, від смертної кари.

У 1828 році Байрон опублікував дві перші пісні ліро-епічної поеми «Паломництво Чальд Гарольда» і став знаменитим. Твір був написаний на основі подорожнього щоденника. Розчарований у житті персонаж твору Чальд Гарольд з'являється і бентежить читача лише на початку, бо автор незабаром відсуває його вбік і починає говорити сам, від першої особи.

Із 1813 до 1818 року Байрон опублікував низку поем-фрагментів, які одержали назву «східних» («Гяур», «Абідоська наречена», «Корсар», «Облога Корінфу», «Лара», «Мазепа»). У них було помітне таке явище, яке назвали байронізмом, тобто читачі помітили світову тугу і похмуро розчарування героя у своєму призначенні, в обманутих ідеалах, мотиви помсти і печалі, прокляття і зневіри та відчаю. Байронізм, отже, це

ідейно-естетична концепція в європейському романтизмі ХІХ століття, пов'язана із творчістю Байрона. Основні риси байронізму – тираноборство, волелюбність, бунтарство, демонізм, повне заперечення недосконалого світу. Герой Байрона кидає виклик традиційній моралі, релігії і тому байронізм нерідко ототожнюється із демонізмом. Байронізм приваблює відвагою, нехтуванням небезпеками, зневагою до смерті і відштовхує егоцентризмом, крайнім індивідуалізмом. У себе на батьківщині Байрон і сьогодні не завжди шанований. Англійці бачать у його надзвичайно обдарованій особистості насамперед руйнівну, небезпечну і жорстоку силу. Байрон і його герої грають не лише власним життям, а й долями інших людей.

У 1816–1818 роках Байрон жив у Швейцарії, він був змушений покинути Англію. Там він написав «Станси до Августини», «Шильйонський в'язень», закінчив «Паломництво Чальд Гарольда». Саме у швейцарських Альпах була створена драматична поема «Манфред», історична поема «Мазепа», був розпочатий роман у віршах «Дон Жуан». Поезія пізнього Байрона природна, невимушена, має вільне вираження поетичного темпераменту. До кінця життя Байрон переїздив із країни в країну, брав участь у боротьбі греків проти турецького панування, фінансував повстанців і одночасно писав «Дон Жуана», якого не встиг закінчити.

Роман «Дон Жуан» Байрона можна вважати його духовним заповітом, а також поетичною енциклопедією Європи кінця ХVІІІ – початку ХІХ століття. Перед читачем постають історичні події і особи, які служать художнім тлом для пригод Дон Жуана (Байрон кардинально змінює традиційний образ). І сам герой (а він частково є автобіографічним), і «великі люди», яких він зустрічає на своєму шляху, не викликають в автора нічого, крім іронії. Не пошкодував насмішок поет і для своїх знаменитих земляків. Його Дон Жуан – жива людина зі своїми гріхами. Поетичний успіх Байрона мав не лише національне чи європейське, а й світове значення. Він зневажав і ненавидів «людське стадо», осуджував рабську покору, різко заперечував

традиційні святині і святощі, проте він і викликав незаперечно захоплення відвертістю, адже його ліричний герой пройшов шлях від пристрасного бунту – до спустошення душі і абсолютно байдужого ставлення до світу.

Неабияким талантом в англійській романтичній літературі був *Персі Біші Шеллі* – приятель Байрона, відторгнутий аристократичним середовищем, до якого належав, через неповагу до Бога. Навіть із університету Шеллі вигнали за його брошуру «Необхідність атеїзму». Особисте, родинне життя Шеллі виходило за моральні норми суспільства, тому він втратив право виховувати власних дітей і змушений був покинути Англію. Загадковою є також і смерть поета. Шеллі залишив по собі ліричні твори, поеми, поетичні драми, трактат про поезію, чимало листів, щоденників, політичних памфлетів, філософських етюдів. Особливо відома його поетична драма «Прометей звільнений» (1819), у якій людська історія подається як процес поступового заглушення ініціативи, згасання волі, придушення сміливості. Прометей звільнений, на думку поета, – це є нове людство, просвітлене і підняте на новий рівень розвитку. «Ода західному вітру», як і «Прометей звільнений», демонструє бунтівні тенденції, характерні для творчості Шеллі.

«Поетом краси» був лірик Джон Кітс, стиль творчості якого можна віднести до так званої «міщанської школи поезії». Твори Кітса цікаві живописністю, оригінальністю, навіть тим, що, не маючи класичної освіти і цікавлячись античністю та книжною культурою, він не уникав фактичних помилок і забавних курйозів. Приводом для створення поезії могло для нього бути будь-яке явище чи враження – читання «Іліади», відвідування дому Бернса, лист від товариша, спів солов'я тощо. Кітс був переконаний, що поезія повинна здаватися спогадами, таким чином передбачаючи подальший розвиток поезії як символістської, так і модерністської загалом.

Проза англійського романтизму представлена іменами Метьюріна, Лема, Хезлітта, Лендора, де Квінсі, Карлейля. Вона тяжіє до загадкового, наповнена середньовічним духом,

таємницями, містикою і все це на тлі простих побутових дрібниць і вмотивованого психологізму. В англійській романтичній прозі спостерігалися продовження традицій готичного роману і поява нового мистецтва – класичного реалізму.

9.3. Особливості розвитку та характеристика американського романтизму

В історії американської літератури романтизм відіграв особливу роль – роль первістка національних художніх традицій, відкрив новий етап літературного розвитку. У США романтизм охопив усе дев'ятнадцяте століття. Як єдина національна література белетристика Америки склалась у 20–30-ті роки XIX століття і тривала до закінчення Громадянської війни між Північчю і Півднем (1861–1865).

Розвитку романтизму сприяли такі вагомні події, як: війна за незалежність (1775–1783), яка була одночасно і буржуазною революцією вісімнадцятого століття і привела до утворення США; війна Америки за незалежність (1812–1814), яка зумовила визволення від британського панування, коли розпочався рух за відміну рабства – аболіціонізм (що означає *скасувати закон*); війна між Північчю і Півднем (1861–1865), що тривала через суперечності між промисловою Північчю і плантаторським Півднем. Таким чином, у літературі американського романтизму розвивалося два напрямки – аболіціоністський (Лонгфелло, Бічер-Стоу) і «плантаторська традиція» (Вільям Сіммс писав у сентиментальному стилі про життя чорних рабів на плантаціях). Для американської літератури було характерним явище регіоналізму, коли певні регіони країни мали й особливі літературні традиції. Такими літературними регіонами були Нова Англія (південно-східні штати), середні штати і Південь.

Романтичну літературу Нової Англії представляли такі письменники, як Гортон, Емерсон, Торо, Брайент та інші. Вони понад усе прагнули осмислити з філософської точки зору американський досвід, аналізували національне минуле. Вони

також підтримували сильну традицію морально-філософської прози, яка мала коріння у пуританському минулому Америки.

Середні штати презентували такі автори, як Ірвінг, Купер, Голдінг, пізніше Мелівіл. Їх творчість мала більш етнічне та релігійне розмаїття. Вони здебільшого торкалися проблеми пошуків національного героя, виявляли інтерес до соціальної тематики, прагнули зрозуміти історичні уроки та зіставити і порівняти минуле із сьогоденням.

Південь був представлений Едгаром По, творчість якого проте виходила далеко за рамки регіональної літератури. Письменники Кеннеді і Сіммс прославляли «південну демократію» та її «здобутки» і часто критикували капіталізм в Америці.

Серед особливостей розвитку американської літератури необхідно назвати такі: по-перше, американська література мала більш тісний зв'язок із Просвітництвом, ніж література європейська, тому що американські романтики продовжили боротьбу просвітників за демократію. По-друге, культура Сполучених Штатів формувалася на підставі різних джерел – національного фольклору, культури європейських країн, насамперед Англії. В американських романтиків не було старовинних фортець, пам'яток старовини, давніх легенд. Поступово у творах Ірвінга, Купера, Лонгфелло, Гортон, Мелвілла й Торо романтичного колориту набувають краєвиди Америки (прерії, каньйони, ущелини, індіанці), елементи її історії і культури. По-третє, молода країна почала розуміти власну унікальність – тому романтизм сприяв утвердженню американської культури як оригінальної, найбільша заслуга в цьому була Ірвінга і Купера. Ці письменники вірили у величезні можливості США, у їх творчості завжди підкреслювалася віра у «американську мрію» – у справедливе, демократичне, щасливе суспільство рівних можливостей. Проте згодом ця мрія перетворилася на гонитву за матеріальним успіхом, а кумиром мільйонів стали гроші.

Улюбленим героєм американської літератури став сильний, вольовий білий чоловік-одинак, іноді добрий і шляхетний, іноді – жорстокий і безжалісний – залежно від обставин. У творах американських романтиків переважали мотиви подорожей, пригод, була широко представлена історична тематика, відображення природи і народних звичаїв. Серед головних була індіанська тема. Образ шляхетного дикуна-індіанця був одним із улюблених у книгах Ірвінга і Купера, Торо і Лонгфелло. Подорожуючи зі своїми героями-ковбоями безкраїми преріями, із моряками – океанами, письменники особливу увагу приділяли почуттям героїв та їх ролі у досягненні поставленої мети. Романтики тяжіли до символіки, алегоричності, дидактизму.

Умови життя американців, гонитва за успіхом і прагнення фінансового злету породили відоме гасло «час – це гроші». Тому й письменники мимоволі підлаштовувалися до швидкого ритму, наслідком чого став жанр короткого оповідання. Такий твір можна було надрукувати в популярній газеті та отримати гонорар – заробіток. Коротке оповідання представлене у різних жанрових нюансах – фантастичне, детективне, філософське, алегоричне, психологічне тощо. Саме жанр короткого оповідання набув величезного поширення і став національним американським жанром.

Крім оповідання, були популярними епічні поеми (Г. Логфелло «Пісня про Гайавату»), романи історичні, пригодницькі, морські, соціально-утопічні, сатирично-алегоричні (Д.-Ф. Купер). У становленні американського романтизму простежуються два етапи: *ранній романтизм* (30-ті роки), представниками якого є В. Ірвінг, Д.-Ф. Купер, У. Брайент, Д. Кеннеді та інші. Другий етап – *пізній романтизм* (40-ві–60-ті роки XIX), представлений іменами Н. Гортон, Е. По, Г. Мелвілла, Г. Лонгфелло, У.-Г. Сімса, Г. Бічер-Стоу, У. Уйтмена та інших.

Із появою творчості Ірвінга і Купера американська література одержала світове визнання, тому що, описуючи

процес освоєння континенту, війни з індіанцями, боротьбу за національну незалежність, автори використовували американський фольклор, легенди і перекази індіанців, негритянської частини суспільства.

Вашінгтон Ірвінг (1783–1859) писав вірші, гуморески, театральні есе, сатиричні замальовки із життя ньюйоркців. Видавав сатиричний альманах «Сальмагунді». Письменник був автором сатиричного твору «Історія Нью-Йорка від створення світу до кінця голландської династії» – імпровізованого огляду влади, політики міста. У творі автор поділяв американців на дві категорії, на дві історичні нації. Перша – відважна порода лісорубів, китобійців, рибалок першої хвилі переселенців, які мужньо витримували всі випробування нової, часто ворожої землі. Друга категорія прийшла вслід за ними – це була, як говорить автор, «банда довгоногих, худорлявих мазуриків..., які твердо вирішили облаштувати країну незалежно від бажання її первісних власників». Про книгу прихильно відгукнулися Байрон і Скотт. Під час англо-американської війни 1812–1814 рр. Ірвінг писав біографії морських воєначальників. Сімнадцять років він прожив у Європі. Йому належать такі збірки: «Книга ескізів», «Брейсбрідж Хол», «Оповідання мандрівника» та ін. Ірвінг написав також біографію Колумба, книги «Хронікові підкорення Гренади», «Подорож у прерії», «Пригоди капітана Бонвіля». У кінці життя він написав п'ятитомну працю «Життя Вашингтона». Значення творчості Ірвінга полягало в тому, що він був першим американським романтиком, який вважав своїм завданням осмислити національну історію, писати твори на основі американського фольклору, психології, національних характерів.

Джеймс Фенімор Купер (1789–1851) був чудовим сім'янином, займався сільськогосподарськими і суспільно-політичними проблемами. Для своїх доньок він написав традиційний роман звичаїв «Обережність», інший роман «Шпигун» ґрунтувався на місцевих переказах. Переїхавши у Нью-Йорк, Купер став лідером письменників, які виступали за

національну своєрідність американської літератури. Купера називають американським Вальтером Скоттом, бо він залишив велику творчу спадщину – тридцять три романи, декілька томів публіцистики і подорожніх нотаток, памфлетів, історичних розвідок. Саме він заклав основи американського романтизму. Купер писав історичні романи («Шпигун», «Браво», «Два адмірали» та ін.), морські романи («Червоний корсар», «Лоцман», «Пірат» та ін.), сімейні хроніки («Чортів палець», «Землемір», «Червоношкірі» та ін.), романи-памфлети («Монікіни»), публіцистичні романи («Додому», «Вдома»). Купер першим в американській літературі створив пенталогію, трилогію, діалогію. Основним його твором вважається пенталогія про Шкіряну Панчоку (цикл романів про індіанців) – «Піонери», «Останній із могікан», «Прерія», «Слідопит», «Звіробій». Ці романи розповідають про колонізацію, а одним із головних героїв у них є дика природа, стихія, яка випробовує людину. Пенталогія розповідає про героя-мисливця, який дружив з індіанцями і прожив серед недоторканих лісів усе життя, а на старість став жертвою «нової Америки», для якої колись прокладав шляхи. Купер став першим американським письменником, ім'я якого стало відоме світові. Вважається, що саме він відкрив європейцям Америку.

Американський романтизм другого періоду відзначився посиленням філософської глибини, дослідженням універсальних проблем війни і миру, людини і природи на національному ґрунті. Більшість письменників, представників пізнього романтизму, були незадоволені існуванням рабства, хижацьким розграбуванням природних багатств, знищенням корінних мешканців американського континенту – індіанців, економічною кризою. Тому в їх творчості переважали драматичні мотиви, відчуття недосконалості світу й людини (Гортон), настрої туги (По), свідомість трагізму людського буття (Мелвілл), з'явився герой із роздвоєною свідомістю, нездоровою психікою. Частина письменників зверталася до відображення містичного, надприродного.

Новим етапом у розвитку романтизму була творчість **Едгара По** (1809–1849), який став основоположником детективного жанру і наукової фантастики, класиком короткого оповідання. Він писав новели, детективні оповідання, поетичні твори, статті з питань мистецтва, нариси-характеристики американських письменників, наукову фантастику тощо. У новелах Едгар По тяжів до екзотики жахливого, його твори «Жабеня», «Чорний кіт», «Серце-викривач», «Барило амонтильядо» – серед кращих «страшних оповідань» у світовій літературі. Його образи лякають неприродністю і буденністю, його герої перебувають в атмосфері жаху. Наприклад, у новелі «Маска червоної смерті» центральне місце займає естетизація смерті. Першовідкривачем детективного жанру По виступив у новелах «Убивство на вулиці Морг», «Таємниця Марі Роже», «Вкрадені листи» тощо. Їх об'єднує образ слідчого Дюпена. Згодом запропоновану Едгаром По модель інтелектуалізації і естетизації пошуку злочинців використовували інші майстри детективного жанру – Конан Дойл, Жорж Сіменон, Агата Крісті та інші.

Як поет-лірик По одним із перших прийняв канони «мистецтва для мистецтва» і прийшов до нового переконання, що душа поезії – виразність, а не зміст. Переважний мотив поезій По – смерть. Найвідоміші його поетичні твори – поема «Ворон», вірші «Улялюм», «Анабель Лі», «Ельдорадо», «Ленора», «Дзвони» та інші. Творчість Едгара По зіграла важливу роль у становленні науково-фантастичного жанру. Його твори «Історія Артура Піма», «Сходження в Мальстрім», «Рукопис, якого було знайдено в пляшці», «Історія з аеростатом» та інші вражають обґрунтованістю наукової бази, є певною мірою не так фантастичними, як пророчими. Наступниками По у цьому плані стали Герберт Уелс, Жюль Верн та інші.

Генрі Лонгфелло (1807–1882) був професором Гарвардського університету, активним учасником руху за скасування рабства, прихильником ненасильницьких шляхів

досягнення справедливості. Чи не найвідоміший твір письменника – поема «Пісня про Гайавату» (1855), яка відкрила європейцям поетичне бачення Америки. Вона була створена на основі індіанського фольклору і була фактично першою спробою всебічно показати ментальність і духовний світ індіанців. Як і інші романтики, Лонгфелло сприймав індіанський фольклор як одне із джерел розвитку американської культури. Образ Гайавати історичний, він був вождем одного з племен у п'ятнадцятому столітті, і відповідно до легенд наділений надлюдськими якостями.

Унікальною постаттю в американському романтизмі був *Герман Мелвілл* (1819–1891), який використовував свій моряцький досвід під час роботи над художніми творами. Його ранні книги були про море. Так, в автобіографічному творі «Тайпі» він розповів про життя матроса на Маркізьких островах, а в «Ому» – про його пригоди на Таїті й Муреа, де місіонери й колоніальні чиновники викриваються як поневолювачі, грабіжники й розбещувачі наївних тубільців. Особливо творчими були 50-ті роки XIX століття, коли одна за одною виходили книги Мелвілла «Марді», «Редберн», «Білий бушлат», «Мобі Дік, або Білий Кит», «П'єр», «Ізраїль Поттер», «Шарлатан», інші повісті й оповідання. Проте літературне безсмертя приніс письменникові «Мобі Дік» – складний, незвичайний у всіх сенсах роман-епопея з ознаками роману філософського, соціального, морського, фантастичного. Композиція його незвичайна, бо розповіді моряка-китобійця Ізмаїла чергуються із притчами, науковими роздумами, філософськими відступами, різними висловлюваннями про китів, інформацією про їх будову, особливості фізіології, тонкощами китобійного промислу тощо. А загалом це роман про людяність і про історичні долі американців. До читачів роман ішов досить важко, бо мало хто його відразу зрозумів і сприйняв. Хоча сюжет твору побудований як історія одного китобійного рейсу «Пеквода» в далекі простори Атлантичного і Тихого океанів, головним об'єктом авторової уваги лишається

сучасна письменникові Америка. Доля китобійного судна «Пеквод» перебуває в руках власника корабля Білдеда, капітана Ахава і його старшого помічника Старбака, кожен з яких уособлює певну епоху в моральному розвитку країни. Головна тема твору – помста, здійсненню якої одержимий Ахав присвячує все: власне життя, життя всіх членів екіпажу корабля, який символізує собою Америку.

Мужньою жінкою, яка розпочала велику війну проти рабства була *Гарріет Бічер-Стоу*, авторка відомого роману «Хатина дядька Тома» (1852), який хоч і вважається дитячою книгою, але спонукав у свій час всіх чесних людей виступити проти жорстокої системи невільництва, яка зневажала всі закони моральності і людяності. У руслі аболюціоністського руху (за скасування рабства) виник специфічний жанр – «повість раба», який набув популярності не лише у США, а й у Європі (Гюго, Меріме). У своїх романах «Хатина дядька Тома» і «Прокляте болото» авторка заперечує твердження рабовласників про відсутність у чорношкірих людей людських почуттів (начебто байдужість до власних дітей, родинних цінностей тощо), спростовує вигадки про інтелектуальну неповноцінність темношкірих народів. Проте Бічер-Стоу не ідеалізує рабів, адже серед них були й такі, які, догоджаючи білим господарям, нещадно ставилися до таких самих темношкірих, якими були самі. Звинувачена плантаторами у перебільшенні жахів рабства, письменниця в 1853 році написала книгу «Ключ до хатини дядька Тома», в якій умістила документальний матеріал на підтвердження страшної правди своїх творів.

Одним із найвідоміших поетів Америки XIX століття був *Уолт Уїтмен* (1819–1892). Написані білим віршем без розміру і рим, часто витримані в інтонаціях поетичного пророцтва, твори Уїтмена оспівували енергію життя, проголошували містичну віру в просту людину, схвалювали демократичні суспільні закони. Найвідомішою збіркою поета стала книга «Листя трави» (1857), до першого видання якої увійшло всього 12 віршів. У кожному наступному виданні (а було їх усього вісім) поет

доповнював і переробляв зміст і наповнення, так що зрештою книга налічувала близько чотирьох сотень віршів і поем. Уїтмена називали пророком Демократії, бо він глибоко вірив у людське товариство. У поезії «Пісня про себе» він поєднав себе із усім людством.

Головою романтизму Нової Англії був визнаний філософ, есеїст і поет *Р.-У. Емерсон*, який свої лекції видавав у вигляді есе, найвідоміші з них увійшли до книги «Досвіди» (1841) і «Досвіди: Частина друга» (1850). У своїх есе «Природа» і «Американський учений» Емерсон критикував відсталість і формалізм у науці. Поетичні збірки Емерсона «Вірші» і «Травневий день і інші вірші» стали знаковими в американській ліриці.

Висновки. Романтизм у літературі Великобританії та Сполучених Штатів Америки став новим кроком як у розробленні нових тем і суспільних проблем XIX століття, так і в удосконаленні проникнення письменників у внутрішній світ особистості, яка вирізнялася з-поміж загальної маси людності життєвою енергією, бунтівними настроями, критичним ставленням до дійсності і видатними інтелектуальними та емоційними якостями. Література Англії дала світовій культурі глибокі національні ідеї єдності, втілені в історичному романі, тип бунтівного героя, здатного наодинці виступити проти аморальних суспільних законів, шанобливе ставлення до природи як джерела людської сили і натхнення, різке засудження фальшивих ідеалів, тираноборчі настрої. Література американських романтиків звернула увагу на національну унікальність не лише колоністів зі Старого Світу на новому континенті, а й корінних народів Америки – індіанців, висловивши захоплення мужністю і високими моральними якостями волелюбних народів, ставши на захист людських і громадянських прав індіанців, темношкірих невольників, завезених із Африканського континенту, різко засудивши рабство і вимагаючи скасувати це ганебне явище. Американські

романтики удосконалили жанр короткого оповідання і новели, запропонували нові жанри детективних творів, творів жахливих та містичних, філософських і науково-фантастичних. Саме американські романтики звернулися до теми завоювання океанських просторів, протистояння сильної особистості природним стихіям і усвідомлення себе частиною природи й усього людства.

Список літератури

1. Давиденко Г. Й. Історія зарубіжної літератури XIX – початку XX століття : навч. посібник / Г. Й. Давиденко, О. М. Чайка. – Київ : Центр навчальної літератури, 2007. – 400 с.
2. Дудченко М. М. Література Великобританії і США : навч. посібник / М. М. Дудченко. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. – 445 с.
3. Павличко С. Д. Байрон: нарис життя і творчості / С. Д. Павличко. – Київ : Дніпро, 1989. – 198 с.
4. Павличко С. Д. Зарубіжна література: Дослідження та критичні статті / С. Д. Павличко. – Київ : Основи, 2001. – 559 с.

Тести

1. До якої групи належали англійські поети Вордсворт, Кольрідж і Сауті – представники першого етапу розвитку романтизму:
 - а) «Озерна школа»;
 - б) «Буря і натиск»;
 - в) «Молода Англія»;
 - г) Лондонська школа?
2. Зачинателем якого жанру в європейській літературі був англійський письменник-романтик Вальтер Скотт:
 - а) пригодницького роману;
 - б) історичного роману;
 - в) детективного роману;
 - г) соціально-психологічного роману?

3. Хто з англійських письменників-романтиків походив зі старовинного шотландського роду, колекціонував старовинні рукописи й антикваріат:

- а) Роберт Сауті;
- б) Вальтер Скотт;
- в) Джорж Гордон Байрон;
- г) Віктор Гюго?

4. Якому поетові-романтикові належить поема про українського гетьмана «Мазепа»:

- а) Байрону;
- б) Шеллі;
- в) Скотту;
- г) Кітсу?

5. Який роман у віршах Байрона можна вважати його духовним заповітом і поетичною енциклопедією Європи кінця XVIII – початку XIX століття:

- а) «Паломництво Чальд Гарольда»;
- б) «Мазепа»;
- в) «Дон Жуан»;
- г) «Манфред»?

6. Кого із англійських поетів-романтиків відносять до так званої «міщанської школи поезії»:

- а) Семюелі Кольріджа;
- б) Вільяма Блейка;
- в) Джона Кітса;
- г) Персі Біші Шеллі?

7. Який прозовий жанр став національним американським жанром і набув в американській літературі великого поширення:

- а) оповідання;
- б) роман;
- в) повість;

г) хроніка?

8. Кому належить відомий цикл романів про індіанців (про Шкіряну Панчоху):

- а) Едгару По;
- б) Джеймсу Фенімору Куперу;
- в) Генрі Лонгфелло;
- г) Герману Мелвілу?

9. Хто в американській літературі став основоположником детективного жанру і наукової фантастики:

- а) Купер;
- б) Лонгфелло;
- в) По;
- г) Ірвінг?

10. Який із названих творів належить Герману Мелвілу:

- а) «Мобі Дік, або Білий Кит»;
- б) «Прерія»;
- в) «Хатина дядька Тома»;
- г) «Листя трави»?

Практичне завдання до теми

Прочитайте поезію Генрі Лонгфелло «Псалом життю» у перекладі В. Мисика:

Не жалій, юначе віщий,
Що життя мине, як сон.
Сон душі – це смерть; є вищий
У житті твоїм закон.
Глянь у суть – і сам розсудиш,
Що не смерть йому вінець.
«Прах еси – і прахом будеш» –
Не про душу рік Творець.

Не для радості й печалі
Ми живем! Працюй весь час
Так, щоб кожен ранок далі
На дорозі бачив нас.

.....

В життєвій щоденній січі
На арені світовій
Будь не трусом на узбіччі,
А бійцем, що рветься в бій.

.....

Мудрий приклад в серце взявши,
Так свій шлях земний пройди,
Щоб на дюнах днів назавжди
Збереглись твої сліди.

.....

Дайте відповідь на запитання:

- Які настрої й почуття передає поет?
- Яка головна думка твору?

Завдання для дискусій і обговорень

Англійський поет-романтик Джорж Гордон Байрон стверджував: «Той, хто не любить своєї країни, нічого любити не може».

Дайте відповідь на запитання:

- Ви згодні з такою думкою? Чи може вона поєднуватись із ідеями космополітизму?

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягає своєрідність англійського романтизму і зокрема поетів так званої «озерної школи»?
2. Яке значення для світової літератури має доробок англійського романтика Вальтера Скотта, у чому новаторство письменника?

3. Які естетичні й світоглядні риси має таке явище романтизму, як байронізм?

4. У чому полягають національні особливості американського романтизму?

5. Хто і чому став улюбленим літературним героєм романів письменника Фенімора Купера?

Тема 10. Реалізм у світовій літературі

10.1. Реалізм як один із провідних напрямів у літературі XIX століття.

10.2. Реалізм у французькій літературі XIX століття.

10.3. Реалізм в англійській літературі XIX століття.

10.4. Особливості розвитку літератури другої половини XIX – початку XX століття.

10.1. Реалізм як один із провідних напрямів у літературі XIX століття

Для літератури XIX століття були характерні два напрями: романтизм і реалізм. *Реалізм* – стиль і напрям у літературі й мистецтві, які ставили за мету правдиве, реальне відтворення дійсності в її типових рисах. Ці напрями розвивалися паралельно, взаємодіяли, збагачували один одного, хоча романтизм вважається «старшим» за класичний реалізм. Термін реалізм почала використовувати французька критика у 20-х роках XIX століття. Він означав новий тип мислення і поведінки на відміну від ідеалістів-мрійників. Упродовж першої половини дев'ятнадцятого століття реалісти називали себе романтиками та лише в 50-х роках після смерті Стендаля і Бальзака цей термін набув теоретичного обґрунтування як напрям у літературі і мистецтві. Серед найвідоміших світового рівня представників реалізму – Бальзак, Діккенс, Стендаль, Флобер, Теккерей, Т. Манн, Фолкнер, Бронте, Гоголь та інші.

У літературознавстві тривалий час існувало визначення реалізму як критичного («типовий герой у типових обставинах»). Сьогодні ця формула вважається дещо спрощеною, бо письменник, схоплюючи типові риси свого часу через типових представників суспільства і показуючи цих типових представників, не завжди повно дає зрозуміти власне ставлення до них. У сучасному літературознавстві для визначення реалізму XIX століття використовують термін *класичний*. Кожний письменник класичного реалізму творив свій власний художній світ, але всіх їх об'єднує розуміння специфіки

певної історичної епохи, зображення особистості на історичному тлі, соціальний аналіз описуваних персонажів і подій, показ світу як єдності суперечностей, саморозвиток характерів, самостійна дія, автономне існування художніх образів.

Батьком класичного реалізму вважають фізіологічний нарис. *Фізіологічний нарис* – різновид художнього нарису, жанр, що виник на початку ХІХ століття у французькій і англійській прозі; цьому жанру властиве відтворення фактів життя, відсутність прикрас і вигадки. Такий нарис подавав соціальний портрет (чиновника, лихваря, каторжника та ін.), реалістично малював повну картину життя. Фізіологічний нарис був спочатку поширений в Англії, але назву свою отримав від французів. Джерелом розвитку реалізму був також соціальний роман. *Соціальний роман* – один із різновидів роману, в якому характери героїв розкриваються на тлі соціального середовища з його конфліктами і протиріччями. Він визрів у глибинах романтичного мистецтва (Гюго, Жорж Санд) і увібрав у себе досягнення В. Скотта. На розвиток реалізму вплинула також філософія позитивізму. Позитивізм – ідеалістичний напрям, представники якого все справжнє (позитивне) знання вважають результатом конкретних наук, заперечують філософію як науку. Русійною силою суспільного розвитку прихильники позитивізму вважають знання. Немалу роль відіграли також природні і суспільні науки (економіка, соціологія, психологія та інші).

Французький літературний критик Сент-Бьов дотепно сформулював різницю між романтичним і реалістичним підходом до дійсності: «Це вже не поет, – написав він про реаліста-письменника, – який делікатно стягує покрови з інтимних таємниць, це лікар, який без сорому дивиться на найінтимніші хвороби своїх пацієнтів». Тому основною проблемою для реалістів стала проблема взаємовідносин індивіда і середовища, суспільства, вплив соціально-історичних обставин на формування характеру особистості. Реалісти

розкривали психологію і мотиви поведінки звичайної, типової людини, тому література стала способом пізнання людиною самої себе і навколишнього світу, набула ідеологічного звучання. У реалістичному творі на перший план вийшло пізнавально-аналітичне начало, а універсальним способом художнього узагальнення стала типізація дійсності. На відміну від романтиків, які шукали ідеалу у фольклорі, героїчному минулому, у містиці, реалісти прагнули до об'єктивності і безпосередньої достовірності відображення життя, вони переорієнтувались із минулого на сучасність, відтворювали типові характери, надаючи їм художньої індивідуальності. Письменники-реалісти були правдивими і точними у зображенні деталей, вірили в гуманістичні ідеали, розуміли історію як поступальний рух, передавали художню правду за допомогою такого сюжетно-композиційного способу, як конфліктність (драматизація). Відтворюючи життя «у формах самого життя», реалісти надавали перевагу прозовим жанрам – повісті і роману як «епосу нового часу».

Ренесансний і просвітницький реалізм по-різному розглядали проблему стосунків особистості і суспільства, індивідуума і середовища. Просвітники перебільшували роль середовища у процесі формування особистості, бо їх взагалі цікавила не так сама особистість, як середовище – аристократичне чи буржуазне. Класичний реалізм можна вважати спадкоємцем просвітницького реалізму, але збагаченим досягненнями художньо-психологічними, які почали визрівати ще в надрах реалізму ренесансного і набули особливо продуктивного розвитку в літературі романтизму.

10.2. Реалізм у французькій літературі XIX століття

Французький реалізм XIX століття у своєму розвитку пройшов два етапи: перший етап – 20-ті–40-ві роки, коли спостерігалися становлення і розквіт реалізму як провідного напрямку в літературі (Беранже, Стендаль, Меріме, Бальзак), і другий етап – 50–70-ті роки, пов'язані з ім'ям Флобера як

спадкоємця бальзаківсько-стендалівського типу і попередника «натуралістичного реалізму» школи Золя. Найпоширенішими жанрами у французькому реалізмі були пісня (творчість Беранже), соціальний роман (Бальзак і Стендаль), новела (Меріме).

Становлення реалізму відбулось у другій половині 20-х років, коли провідну роль у літературному процесі відігравали романтики. Поруч із ними в річищі романтизму почали свій творчий шлях Меріме, Стендаль і Бальзак, які також приєднались до боротьби із класицизмом. Проте після революції 1830 року шляхи романтиків і реалістів розійшлися, що відобразилося у полеміці початку 30-х років, коли з'явилися дві критичні статті Бальзака (про драму Гюго «Ернані» і праця «Романтичні акафісти»). Цей період був особливий тим, що романтики, залишаючись на позиціях естетики романтизму, успішно засвоювали художні відкриття реалістів (особливо Бальзака), а реалісти, підтримувані романтиками, раділи кожному художньому здобутку своїх попередників (стосунки Бальзака з Гюго і Жорж Санд є цьому доказом).

Реалісти другої половини XIX століття дорікали своїм попередникам-реалістам «залишковим романтизмом» (культу екзотики, пристрастю до показу яскравих індивідуальностей і винятково сильних пристрастей тощо). Бальзакові, наприклад, дорікали схильністю до авантюрних сюжетів («Історія тринадцяти»), до використання прийомів фантастики у філософських творах («Шагренева шкіра»). Реалізм другого періоду представлений творчістю Гюстава Флобера, де відбувся остаточний розрив із романтичною традицією. І хоч головним об'єктом художнього відображення залишалася дійсність, змінилися принципи і масштаби цього відображення. На зміну яскравим індивідуальностям, героям романтичного роману 20–30-х років приходять звичайні, нічим не примітні люди, а найприкметнішою подією їх життя стає подружня зрада. Якщо Бальзак, Стендаль, Меріме цікавилися долею світу, за образним висловом Бальзака, «мацали пульс своєї доби, відчували її

хвороби, спостерігали її фізіономію», тобто почували себе художниками, залученими в життя сучасності, то Флобер, наприклад, демонстрував принципову відчуженість від неприйнятної для нього дійсності, проте завжди залишався її суворим і об'єктивним суддею-аналітиком.

Період класичного реалізму не лише у французькій, а й у європейській літературі відкрила творчість **Стендаля** (1783–1842), справжнє ім'я якого – Анрі Марі Бейль. Саме він відтворив основні принципи реалізму. Енергійний і діяльний, він багато часу віддав військовим кампаніям, брав участь у наполеонівському поході, зокрема і в битві під Бородіно. Після відречення імператора майбутній письменник переїхав на певний час в Італію, де зайнявся літературною творчістю. Книга «Рим, Неаполь і Флоренція» (1817) вийшла під псевдонімом Стендаль, а трактат «Про любов» (1822) свідчив про схильність автора до самоаналізу. Сам Стендаль вважав себе романтиком, у пафлеті «Расін і Шекспір» він виступав на захист романтизму. У 1823 році Стендаль написав біографію композитора Россіні, пізніше склав путівник «Прогулянки по Риму» і цілу серію оглядових статей. Одна із його перших «Італійських хронік» – новела «Ваніна Ваніні».

Своєрідність творчої індивідуальності Стендаля полягає у створеному ним типі соціально-психологічного роману. Першим був роман «Арманс», наступним – «Червоне і чорне», який мав підзаголовок «Хроніка XIX століття». Герой роману Жюльєн Сорель мав реального прототипа, який був засуджений і страчений за убивство коханки. Епізод карної хроніки став у Стендаля трагедією талановитої особистості, яка не знайшла свого місця в епоху Реставрації.

Стендаль видав низку «Італійських хронік» (1837–1839), написав ряд автобіографічних книг, найкраща з яких – «Життя Анрі Брюлара». Під час численних відпусток письменник подорожував Францією і згодом опублікував свої спостереження й коментарі у книзі «Записки туриста». Великим твором Стендаля вважається «Пармський монастир», де вперше

в історії світової літератури війну було показано із суто реалістичних позицій, особливе враження на читача справляли батальні сцени, зокрема битва під Ватерлоо, побачена очима майже випадкового її учасника – розгубленого юнака. Цей твір був високо оцінений і сучасниками, і наступниками – колегами письменника, які помітили в ньому нове бачення війни.

Перед талантом Стендаля схилявся його друг *Проспер Меріме* (1803–1870). Приклад Стендаля і реальні обставини життя сприяли формуванню його творчого стилю – суворо реалістичного, іронічного, з певною часткою цинізму. Творчість Меріме мала три періоди. Перший період був позначений впливом романтиків, схильністю письменника до літературної містифікації, адже перша книга «Театр Клари Гасуль» була видана Меріме за твір невідомої іспанської поетеси, а друга (збірка балад «Гузла») – теж приховувала справжнього автора.

У роки другого періоду своєї творчості Меріме звернувся до історичної тематики. Саме тоді він написав роман «Хроніка царювання Карла IX» та історичну драму «Жакерія», в якій він звертається до подій чотирнадцятого століття. Упродовж третього періоду Меріме писав реалістичні новели, пройняті глибоким песимізмом, для яких була характерна пильна увага до деталей і повна безпристрасність. У новелах Меріме прагнув через одиничну подію показати характерну закономірність історії цілих народів. Шедевром його новелістичної майстерності стала новела «Матео Фальконе», центральною подією якої стало покарання сина смертю за зраду. Корсиканські звичаї, кривава вендета, сильні характери присутні також у новелі «Коломба». Меріме як новелісту були близькими мужні, цілісні, пристрасні натури, вони діють у творах «Гаманго», «Етрусська ваза», «Взяття редути». Тонкий психолог, Меріме показав недоліки і лицемірство аристократії у новелах «Подвійна помилка» і «Арсена Гійо». Найвідомішою стала його новела «Кармен», де автор реалістично описує звичаї циган і автохтонного народу басків. Меріме належать праці з історії,

археології, мистецтвознавства, деякі з них присвячені українській історії – «Українські козаки», «Богдан Хмельницький» та інші.

Вершиною в розвитку західноєвропейського реалізму стала творчість *Оноре де Бальзака* (1799–1850). Славу і визнання письменникові після десяти років творчих пошуків приніс роман «Шуани, або Бретань у 1799 р.». Потім була серія замальовок із приватного життя під назвою «Фізіологія шлюбу», а за ним – прославлений роман «Шагренева шкіра», сюжет якого запозичений із «Тисячі й однієї ночі». Притчева історія про шматок шкіри, який виконує бажання власника і при цьому стискається і скорочує життя свого господаря, має філософський і символічний зміст. Цей роман, як і багато інших творів Бальзака, присвячений темі втрачених ілюзій, адже коли головний герой має все і все може, він втрачає всі мрії і бажання, не має сенсу жити взагалі. Темі влади грошей присвячені відомі повісті «Гобсек», «Євгенія Гранде». У романі «Батько Горіо» Бальзак створив образ Растіньяка, який пройшов через різні романи циклу «Людська комедія» і набув значення соціальної успішності і кар'єризму. Простий хлопець здобув у Парижі хорошу освіту, став багатим і успішним, членом кабінету міністрів – завоював Париж, але втратив себе самого, перетворився на бездушного егоїста, бо інші в Парижі не виживають.

Про закони жорстокої конкуренції і виснажливу фатальну боротьбу з вищим світом ідеться у романі «Втрачені ілюзії». У характерах своїх героїв Бальзак виділяє панівну манію – пристрасть. Так, Гранде накопичує гроші і коштовності, Гобсек – збільшує банківські рахунки і розоряє аристократів-марнотратників, Горіо – служить інтересам і примхам егоїстичних дочок.

У 1834–1836 роках Бальзак видав дванадцять томів творів «Етюди про звичаї ХІХ століття». У 1840–1841 роках він приймає рішення про узагальнення свого доробку під назвою «Людська комедія», яку ще називають «комедією грошей».

Свою працю Бальзак розділив на окремі частини: «Етюди про звичаї», «Фізіологічні етюди», «Аналітичні етюди». У свою чергу, «Етюди про звичаї» він поділив на «Сцени приватного життя», «Сцени провінційного життя», «Сцени політичного життя», «Сцени воєнного життя», «Сцени сільського життя». Таким чином письменник подав величезну панораму усієї Франції періоду первісного накопичення капіталу. Бальзак планував створити пам'ятку історії звичаїв свого часу, написати сто сорок три романи, але встиг закінчити лише дев'яносто п'ять.

Новий етап розвитку реалізму пов'язаний з іменем **Гюстава Флобера** (1821–1880), який вважав себе учнем Бальзака. Ранні його оповідання були написані у романтичній манері, ішлося у них про жахи, кошмари, сердечні трагедії. Його символістська філософська драма «Спокуса святого Антонія» була сповнена песимізму. Ще в юності Флобер задумав створити «Лексикон прописних істин» – збірку, над якою працював усе життя. У душі Флобера існували у постійному конфлікті реаліст і романтик. Він сподівався їх примирити у першому великому творі «Виховання почуттів», але марно. Життєвим принципом письменника була відстороненість від суспільних конфліктів, об'єктивне письмо. На його думку, час краси минув, а реальний світ забарвлений кольором плісняви.

Першим твором, у якому виявились світогляд і естетичні принципи зрілого Флобера, став роман «Пані Боварі» (1856), над яким автор працював п'ять років. «Провінційні звичаї» – такий підзаголовок мав твір, який, з одного боку, вважається високим зразком літератури, а з іншого – привів письменника на лаву підсудних нібито за аморальність. «Пані Боварі – це я», – сказав Флобер про самого себе. У постаті головної героїні Емми Боварі він втілює особисту недугу – мрію про інше життя, якого насправді немає, любовне сп'яніння. Пані Боварі – постать і нещасна, і егоїстична: провінційна дівчина, вона наміряла собі красиве, романтичне, багате і безтурботне життя, а потрапила в буденний світ, який її гнітив і від якого вона прагнула втекти в

любовні стосунки, забувши про маленьку дочку і відданого їй чоловіка.

Роман «Саламбо» – історичний твір, в основу якого покладено реальні події, що відбувались у Карфагені в епоху Пунічних війн. Флоберові належать романи «Він», «Історія солдата» (в основі яких – стосунки письменника із його коханою, Луїзою Колле), повість «Проста душа», незакінчений роман «Бувар і Пекюше» та інші.

Одним із найвизначніших майстрів французького реалізму XIX століття є наступник Бальзака і учень Флобера *Гі де Мопассан* (1850–1893) – неперевершений новеліст свого часу, засновник так званої «психологічної новели». Серед творчих принципів, яких письменник дотримувався впродовж життя, були такі: не з'ясовувати психології героя, не викладати подробиць, не коментувати і не оцінювати. Одним із ранніх творів Мопассана була п'єса у віршах «У старі роки», а успіх прийшов до молодого письменника з колективною збіркою «Меданські вечори», де була вміщена його знаменита «Пампушка». Самостійними збірками Мопассана були «Заклад Тельє» і «Мадемаузель Фіфі», а далі світ побачив його перший роман «Життя». У 1884 році з'явилися три збірки прекрасних новел Мопассана «Місячне сяйво», «Сестри Рондолі», «Міс Гаррієт», а також книга подорожніх нотаток «Під сонцем», згодом побачили світ збірки «Нетта», «Казки дня і ночі», «Туан» і, нарешті, найвідоміший твір письменника – роман «Любий друг». Багато хто небезпідставно ототожнював героя твору Жоржа Дюруа – любого друга – із самим автором, адже у них було чимало спільного – зовнішність, кар'єризм, любов до рідного краю, атеїзм, страх перед смертю, яскраво виражена сексуальність, зневага до жінок. Упродовж 1887–1888 років Мопассан надрукував романи «Монт-Оріоль», «П'єр і Жан», напіваавтобіографічний твір «На воді», збірки новел «Орля» і «Обранець пані Гюссон», закінчив роман «Сильна як смерть».

Загалом Мопассан написав шість романів і близько трьох сотень новел. В останні роки життя письменник страждав від

нервових розладів, нав'язливих ідей і галюцинацій, які закінчилися божевіллям і смертю у спеціальній паризькій клініці. Новели Мопассана різноманітні і за тематикою, і за жанрами (новела-анекдот, новела-памфлет, новела-сповідь, новела характерів тощо). Вони дають вичерпне уявлення про французьке суспільство кінця XIX століття, виявляють багато соціальних і психологічних типів і характерів.

У другій половині XIX – на початку XX століття одним із найважливіших літературних явищ став натуралізм, який виявився у творчості Е. Золя, братів Гонкурів, інших письменників.

10.3. Реалізм в англійській літературі XIX століття

Однією із провідних епох в історії Великої Британії є доба королеви Вікторії, так звана вікторіанська епоха (1837–1901), з якою збігається і література англійського класичного реалізму. Вікторіанська епоха мала свою ідеологію, напрям думок, стиль життя, духовну атмосферу, вона була націлена на християнські цінності, сімейні і народні ідеали. Найталановитіші англійські письменники Діккенс і Теккерей, Бронте й Гаскелл відкрили суспільству більше істин, ніж політики, філософи і моралісти. Національна своєрідність англійського класичного реалізму полягала: по-перше, у сатирично-викривальній спрямованості творів більшості письменників; по-друге, у яскраво вираженому дидактизмі (повчальності); по-третє, у мальовничості, тобто в описах, пейзажних замальовках, у самих принципах показу особистості й середовища.

Англійський реалізм мав і свою жанрову специфіку. У XIX столітті найвищого розквіту досягнув роман, пов'язаний із соціальним і політичним життям країни («Домбі і син», «Холодний будинок», «Різдвяні повісті», «Лихоліття» Ч. Діккенса, «Ярмарок марнославства» В.-М. Теккерей стали символами епохи). Письменники Ч. Рід, У. Коллінз працювали в жанрі «сенсаційного» (або детективного) роману, посилилась

увага до епічного роману (Е. Треллоп, Т.-С. Еліот), розвивається так звана «різдвяна філософія» – рух письменників, очолюваний Діккенсом, який, у свою чергу, породив жанр «робітничого роману» («Шерлі» Ш. Бронте, «Скрутна година» Діккенса, «Олтон Локк» Кінгслі та інші). Робітничий роман, до того ж, відіграв досить вагомий роль у процесі врегулювання соціальних проблем. Традиційно продовжувався розвиток історичного роману (Діккенс «Повість про два міста», Ш. Бронте «Шерлі», Теккерей «Генрі Есмонд» та ін.), соціального (або ньюгейтського, тобто тюремного, від назви вулиці в Лондоні) роману. Розвивалася також поезія і публіцистика.

В історико-літературному процесі Англії ХІХ століття виділяють три періоди: перший (30-ті роки); другий, названий періодом голодних сорокових років; і третій, який охоплював період 50–60-х років. Перший період характеризувався економічними успіхами, розширенням впливу Англії у світі, зростанням значення індустріального міста Манчестер. Найвідоміші постаті 30-х років ХІХ століття – Д. Бентам із його ідеями практицизму, особистої ініціативи і підприємництва, історик Т. Б. Малколей – автор «Історії Англії», статей про Байрона, Аддісона, Свіфта, а також Дизраелі – очільник організації «Молода Англія», представники якої виступали за відродження нації і зверталися до релігії як серйозної моральної зброї проти гріхів. Виразником суперечностей вікторіанської епохи був памфлетист, оратор та історик Томас Карлайл, який вплинув на багатьох літераторів свого часу. У полеміці, яка розгорілась у 20–30-х роках, письменники й філософи опоетизували сильну особистість, навіть героїзували злочин («Вівіан Грій», «Молодий герцог» Дизраелі) і романтизували кримінальний світ.

У 40-х роках спостерігалися суспільне піднесення, розмах чартистського руху, загальні страйки, економічна криза, революція 1848 року на континенті. Це були роки найбільших досягнень у розвитку англійського соціального роману. Найбільшим представником «християнського соціалізму» був

Ч. Кінгслі – священник-мораліст і письменник-оратор, який у романах «Бродіння» і «Олтон Локк» змалював жахливі своєю правдивістю умови життя сільськогосподарських і промислових робітників. У цей період до жанру історичного роману звертаються Діккенс («Барнебі Радж»), Ш. Бронте («Шерлі»), Булвер, Теккерей та інші. Вони продовжують традиції просвітительського есе й памфлету, висувають питання виховання, формування моральних та естетичних принципів людини. У цей час набуває розвитку чартистська поезія (чартизм – масовий революційний рух англійських робітників), найвідомішими представниками якої були Д. Лінтон, Д. Массі, Е. Джонс та інші.

Третій етап розвитку літератури в Англії (50–60-ті роки) виявився часом втрачених ілюзій, яким завершилися великі сподівання. Духовне життя суспільства наповнилось ідеями позитивізму, головним проповідником якого був філософ Спенсер. Він механічно переніс закони природи на суспільство. У цей час посилилась увага до епічного роману, детективного жанру. Автори детективних романів (сенсаційних) відволікали читача від реальності, наповнювали твори пригодами і таємницями (Коллінз «Жінка у білому», «Місячний камінь» та ін.).

Найвідомішим романістом XIX століття в англійській літературі є **Чарльз Діккенс** (1812–1870), чие непросте, сповнене важких вражень дитинство в майбутньому вплинуло на його письменницький стиль, дало матеріал для творчості. Як парламентський стенограф і репортер Діккенс умів дуже швидко реагувати на побачене. Він написав п'ятнадцять романів, декілька книг нарисів, повістей, оповідань, низку п'єс. У його творчості виділяють чотири періоди відповідно до написаних текстів. Кожен період становив близько десяти років. Упродовж першого з них Діккенс написав «Нотатки Боза», «Посмертні записки Піквікського клубу», «Пригоди Олівера Твіста», «Життя і пригоди Ніколаса Нікльбі» та інше. У другому періоді з'явилися «Американські нотатки», «Життя і пригоди Мартіна

Чезлвіта», «Різдвяні оповідання», «Домбі і син». Третій період – час створення «Девіда Коперфілда», «Холодного дому», «Скрутної години», «Крихітки Дорріт». Упродовж останнього періоду були написані «Великі сподівання», «Наш спільний друг», останній роман «Таємниця Едвіна Друда» автор закінчити не встиг.

Основними темами творів Діккенса були вплив цивілізації на особистість, утвердження краси працьовитої і порядної людини, родинне життя і сварливі дружини, дитячі долі і долі людей, що опустились на суспільне дно (боржники, картярі) тощо. Проте якщо на початку творчого шляху Діккенс був доброзичливим гуманістом і карикатуристом, то останніми роками його творчість була сповнена скепсису і трагізму, недовіри до змін, песимізму.

У «Посмертних записках Піквікського клубу» Діккенс продовжив кращі традиції просвітительського роману. У них автор увів цікаві характери і ситуації, продемонстрував витончений гумор, уміння створювати комічні сцени. Головний герой – Піквік (власник клубу) та його слуга чимось нагадують Дон Кіхота і його дотепного зброєносця. Цей роман відразу зробив Діккенса улюбленцем англійських читачів. Наступні романи зробили письменника європейською знаменитістю. Роман «Пригоди Олівера Твіста» розповів про хлопчика, приреченого провести своє дитинство у жахливих злиднях і експлуатації. Це була відповідь Діккенса прихильникам злодійського (ньюгейтського) роману, де романтизувався злочинний світ. У творі були сильними виховні елементи, адже Олівер Твіст, пройшовши школу кримінального мистецтва, залишився чесним і добропорядним.

У творах «Крамниця старожитностей», «Барнабі Радж» та інших письменник продовжив розвивати тему добра і зла. Подорож із родиною в Америку в 1842 році сприяла написанню «Американських нотаток», роману «Життя й пригоди Мартіна Чезлвіта», де автор багато уваги приділяє американській пресі. У «Різдвяних повістях» Діккенс використовує найпопулярніший

в Англії жанр різдвяної повісті для вираження найінтимніших сподівань і надій людей на кращу долю.

Діккенс вірив у можливість морального вдосконалення суспільства засобами літератури. Виступаючи послідовником європейських просвітників (Свіфта, Філдінга, Дідро), він протиставляє ідеалові грошей – ідеал щасливої родини. Англія для письменника – холодний дім, в якому немає ні добра, ні милосердя. Про це він розповів у романі «Домбі і син» (1848), в центрі якого поставив абсолютного прагматика, гордовитого і пихатого героя, власника фірми. Деталі, коли каміни в домі пана Домбі не гріли навіть тоді, коли в них палав вогонь, а страви здавались холодними навіть тоді, коли подавались гарячими, мають символічне значення, адже господар мав крижане серце. Упевнений, що все на світі можна купити, Домбі врешті-решт зазнає повного розорення і в муках прозріває і перероджується у справжнього турботливого батька для дочки Флоренс, яку ніколи не помічав, і в дідуся для своїх онуків. У творі письменник показав стосунки людини і матеріального світу, наголосив на можливості морального переродження людини.

Третій період творчості Діккенса відкрився романом «Девід Копперфілд» (1850) – розповіддю про становище письменника. Сторінки, присвячені дитинству і юності героя, залишаються кращими у світовій літературі, бо дають щедрю картину внутрішнього світу хлопчика і юнака. У цей час письменник цікавився реформою освіти та системою допомоги бідним, тому створив своєрідну трилогію соціальних романів – «Холодний будинок», «Лихоліття», «Крихітка Дорріт». У них він звернувся до проблеми суддівства, конфлікту між підприємцями і робітниками, злочину і покарання.

Творчість Діккенса дуже шанована не лише в Англії, а й у світі. Він вважається національним англійським романістом і похований у Вестмінстерському абатстві поруч із Шекспіром. Мова творів Діккенса – ідеальний приклад живого мовлення, національного почуття гумору.

Представником іронічної, аналітичної й суворої прози був **Вільям Мейкніс Теккерей** (1811–1863), закоханий у мистецтво журналіст, який вважав правду найціннішою в житті. Його вважають спадкоємцем тих просвітників XVIII століття, які мали різкий, суворий погляд на світ. Багато років Теккерей працював у сатиричному журналі, де знушався своїми пародіями над авторами салонних романів. Твори письменника «Записки Жовтоплюша», «У благородному сімействі» є насмішкою над читачами світської інтимної хроніки у жовтій пресі, бо герой записок – лакей, який підглядає і шпигує за господарями-аристократами, а отриману «інформацію» публікує в журналі.

Пародіями на злочинні романи є твори Теккерей «Кетрін», «Історія Семюеля Тітмарша і знаменитого діаманта Хоггарта», а кримінальний світ у них аморальний і корисливий. Як сатирик Теккерей викривав британську монархію, сучасну Англію, іронізував він і над собою, про це свідчить його твір «Книга снобів, яку було написано одним із них» (1847). Первісно слово *сноб* в англійській мові означало «учень ремісника», але в Кембриджі, де навчався Діккенс, так називали підлабунників, які прагнули дружити із значнішими і багатшими студентами. Так письменник переосмислив це явище як національну англійську рису. А через те, що від своєї нації він не відмовлявся, то вимушений був і себе зарахувати до снобів. Таким чином, сучасне значення цього слова (той, хто зневажає і з погордою ставиться до простих людей) походить із книги Теккерей «Книга снобів», де показані яскраві типи англійського суспільства у їх національному снобістському вияві. Книга є прологом до найвідомішого твору письменника – «Ярмарку суєти» (1848). Головний образ роману виступає не лише у назві твору, а й пояснюється у тексті в авторських відступах – це образ ярмарку людського марнославства, пихи і зарозумілості – світу, де панують гроші, місця розпусного, продажного і брехливого. Серед героїв роману – аристократи, члени парламенту, чиновники, поміщики, дипломати, військові,

гувернантки, економки, лакеї, вчителі тощо. Усі вони живуть за законами великого ярмарку, вони – ляльки театру маріонеток, які рухаються не з власної волі, а з волі великих грошових інтересів.

Романи «Історія Пенденніса», «Ньюкоми», «Історія Генрі Есмонда», «Вірджинці, або повість з життя минулого століття» свідчать про майстерність Теккерея як реаліста й сатирика.

Серед найзнаменитіших імен в англійській літературі – ім'я **Шарлотти Бронте** (1816–1855), тематика романів якої тісно пов'язана із особистими життєвими враженнями письменниці, яка більшу частину короткого життя (39 років) провела у домі суворого, деспотичного батька-священика. Вона мала сестру Емілію, яка, проживши тридцять років, залишила по собі вірші, кілька поем, роман «Грозовий перевал». Ще одна сестра Бронте, Анна, написала роман «Егнес Грій». Перші літературні спроби Шарлотти, Емілії і Анни Бронте увійшли до спільної збірки «Вірші Керрера, Елліса й Ектона Беллов» (псевдоніми сестер).

Найвідоміший роман Шарлотти Бронте – «Джейн Ейр». Героїня цього твору кинула виклик традиційним родинним і суспільним відносинам в Англії сорокових років, бо вона з великою гідністю й шляхетністю прагне рівності з чоловіком у коханні і шлюбі, бореться за справедливість наперекір ненависті родичів і зневазі вищого світу. Це соціально-психологічний роман виховання. Зіштовхуючи героїню із представниками різних соціальних верств Англії, письменниця простежує духовну еволюцію дівчини. У творі наявна і романтична традиція, яка виявилась у коханні Джейн Ейр і аристократа-відлюдника Рочестера – демонічного і таємничого героя. Інші відомі твори Ш. Бронте – «Віллет» і «Шерлі».

Ще одна жіноча постать – **Мері Енн Еванс**, відома в літературі як Джорж Еліот (1819–1880), яка чудово знала математику, природознавство, музику, перекладала німецьких філософів Фейербаха, Спінозу та інших. Еліот працювала в журналі «Вестмінстерський огляд», писала публіцистику, була

палкою шанувальницею В. Скотта і романтиків, які, як вона стверджувала, допомогли їй зрозуміти себе і виразити свої почуття. Упродовж першого періоду творчості (1858–1861) Еліот написала романи «Сцени провінційного життя», «Адам Від», «Млин на Флоссе», «Сайлес Марнер» тощо. Це були твори про життя провінції, а основною чеснотою героїв письменниці була простота, пересічність, яка виступала як запорука чистоти і порядності. Часто прості люди в Еліот є носіями вищої справедливості і моральності, бо вони воліють залишатись у своєму середовищі. Кращим романом Еліот цього часу вважається «Млин на Флоссе», якому передувала повість «Піднята вуаль». У цих творах авторка прийшла до визнання будь-якої віри, якщо вона сприяє моральному вдосконаленню. Письменниця однією з перших у вікторіанській Англії наблизилась до відображення процесу мислення, інтелектуальної роботи, що стало надбанням психологічного роману. Між першим і другим періодом творчості Еліот був написаний історичний роман «Ромола» про події у часи Совонароли.

Другий період творчості Еліот відкрився романом «Фелікс Холт, радикал», де осмислюються важливі політичні, соціальні і моральні питання. Особливе місце займає роман «Мідлмарч», де ретельно виписані картини побуту провінційного міста з великими і маленькими пристрастями його мешканців. У творі була реалізована естетична програма авторки передати потік життя, зупинений волею художника. До другого періоду належить також роман «Даніель Деронда» (1876).

Ще одна знакова постать у літературі вікторіанської Англії – поважний математик Чарльз Доджсон, відомий як письменник *Льюїс Керолл*, автор всесвітньовідомих творів «Аліса в країні чудес» (1865) і «Аліса поза Дзеркалом» (1872). На перший погляд вони написані у романтичній традиції літературної казки, але це не так. Фольклорна казка ґрунтується на законах буття, які ніколи не змінюються – і романтики-

казкарі не порушували такої традиції. Керолл же до своїх чудернацьких оповідей уводить нонсенс, нісенітницю, яка, набираючи змісту, стає частиною образної системи. Березневий заєць і капелюшник, які здавна живуть у англійських прислів'ях («скажений, як березневий заєць», «скажений, як капелюшник»), у романах Керолла беруть участь у традиційному англійському чаюванні.

Пригоди маленької Аліси подібні на сон, в якому порушені звичний час і простір, закони фізики, навіть мова починає «божеволіти». Але на відміну від подібних фантазій Кольріджа, Шеллі чи де Квінсі, фантастика Керолла не викликає жаху, бо автор дивиться на світ весело і доброзичливо. Природу неповторного світу Керолла дотепно охарактеризував його послідовник Г. К. Честертон, який зауважив, що в творах оксфордського математика англійський розум, який зник до порядку і респектабельності, ніби пішов на канікули.

10.4. Особливості розвитку літератури другої половини XIX – початку XX століття

Друга половина XIX століття і початок XX століття – це був якісно новий етап культурного розвитку людства, час великих відкриттів, винаходів і великих криз, про що зазначали у своїх працях філософи А. Шопенгауер («Світ як воля і уявлення»), Ф. Ніцше з його гаслом «Бог помер», творець інтуїтивізму французький філософ А. Бергсон, австрійський психіатр і теоретик психоаналізу З. Фройд та інші.

В усіх сферах громадського життя зароджувався декаданс – не як напрям, метод чи стиль, а як певне світосприймання кінця століття – туги, втоми, меланхолії, занепаду, песимізму. Стала модною так звана «втеча в богему». Крім терміна «декаданс» (занепад) у літературознавстві з'явилися терміни «модернізм» (сучасний) та «авангардизм» (передовий), особливого розділення між ними не було, а дехто навіть вважав їх синонімами. Проте на сьогодні є чимало досліджень із

вичерпними характеристиками цих термінів і явищ, які вони позначають.

Одним із найважливіших літературних явищ другої половини XIX – початку XX століття став натуралізм (від французького – природність), який проявлявся і в інші епохи (бароко, пізньому Середньовіччі), хоча теоретичне його обґрунтування з'явилося значно пізніше. Великий вплив натуралізм справив у Франції на творчість Е. Золя, братів Гонкурів, у Бельгії – на творчість К. Лемоньє, у Німеччині – А. Хольца й Г. Гауптмана, в Англії – на Дж. Еліот, Дж. Гіссінга, у США – на Ф. Норріса, С. Крейна, Х. Гарленда та інших.

Риси натуралізму проявились і в творчості великих художників на межі століть Г. Ібсена, К. Гамсуна, А. Стріндберга та інших. Велику роль у формуванні натуралізму відіграли досягнення в галузі природничих наук – біології, фізіології та ін., бо серед письменників були популярними праці Ч. Дарвіна, К. Бернара, інших науковців, зокрема філософські праці французького вченого І. Тена, особливо його «Історія англійської літератури» та «Філософія мистецтва».

Був поширеним також імпресіонізм (імпресія – враження), який походив із французького живопису і знайшов своє вираження у багатьох національних літературах. У французькій літературі це були П. Верлен, брати Гонкури, Ж.-К. Гюїсманс; в австрійській – Р. М. Рільке, Г. фон Гофмансталь, А. Шніцлер; в англійській – О. Уайльд, в українській – М. Коцюбинський, у російській – К. Бальмонт, В. Гаршин та інші. Літературному імпресіонізму були властиві уривчастість, фрагментарність оповіді «стенографування» приватного, конкретного, пильна увага до деталей, до нюансів, відтінків у явищах, предметах, почуттях, мальовничість у передачі кольорів, станів тощо. Художні принципи натуралізму й імпресіонізму згодом знайшли своє продовження у літературі «потому свідомості» (Дж. Джойс, М. Пруст та інші).

Майже одночасно з імпресіонізмом, починаючи з другої половини XIX століття, розвивався символізм (один із перших

його теоретиків – А. Рембо), який знайшов своє втілення у поезії П. Верлена, А. Рембо, С. Малларме та інших. На естетику символізму вплинуло вчення Платона про світ ідей і світ речей, а також думки філософів А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, Е. Гартмана, А. Бергсона. Об'єктивно символізм заперечував позитивізм і художньо видозмінював натуралізм. Головне завдання мистецтва символісти вбачали у вираженні думок, ідей і почуттів за допомогою символу – спеціального образу, який має багато значень. Одним із провісників символізму був Шарль Бодлер – автор книги віршів «Квіти зла» (1857). Символісти у французькій літературі – це П. Верлен, А. Рембо, Лотреамон та ін., у бельгійській – М. Матерлінк, Е. Верхарн, у норвезькій – Г. Ібсен, у німецькій – С. Георге, в українській – О. Олесь, М. Вороний, у російській – О. Блок, В. Брюсов, К. Бальмонт та інші.

На думку науковців, імпресіонізм і символізм генетично сходяться до романтизму. Ще більше з романтизмом пов'язаний неоромантизм, характерними рисами якого було несприйняття дійсності; сильна особистість, яка прагне піднімати до власного рівня своє оточення; максималізм і романтизація почуттів і пристрастей; пріоритет експресивного, виразного над описовим; звернення до фантастики, гротеску, екзотики та ін. Ці риси найповніше виявились у творчості Р. Стівенсона, Р. Кіплінга, Дж. Конрада, А. Конон-Дойля, Е. Л. Войнич, Дж. Лондона, А. Бірса, Лесі Українки та інших.

У другій половині XIX – на початку XX століття набув нового розвитку і власне романтизм. Поділ на романтиків і неоромантиків досить умовний, вони зазнали впливу естетики імпресіонізму та символізму. На межі століть в англійській літературі проявився естетизм, основоположниками якого вважаються Дж. Рескін та У. Пейтер. Їх ідеї підтримував О. Уайльд, який проголошував перевагу мистецтва над життям. Більшість письменників початку XX століття синтезували у своїх творах різні художні методи. У цей час виникли і різні

абстракціоністські художні течії – експресіонізм, футуризм, кубізм, дадаїзм тощо.

Велике місце у реалістичній прозі кінця XIX – початку XX століття займають масштабні, монументальні полотна – «Жан-Крістоф» Р. Роллана, «Сучасна історія» А. Франса, «Ругон-Маккари» Е. Золя, «Сага про Форсайтів» і «Сучасна комедія» Дж. Голсуорсі, «Будденброки» Т. Манна та інші. Вражає різноманіття романних форм: соціально-психологічний роман (Т. Манн, Г. де Мопассан, Р. Ролан), історичний роман (М. Твен, А. Франс), соціально-політичний роман (Дж. Лондон, Т. Драйзер), науково-фантастичний роман і соціально-утопічний (Г. Уеллс, А. Франс), сатиричний роман (Г. Манн) тощо. Література цього періоду помітно політизувалась, а значення публіцистики відчутно зросло (Б. Шоу, Р. Ролан, Т. Манн, Г. Манн, Е. Золя та інші).

Великих успіхів досягла драматургія початку XX століття. Творчість Г. Ібсена, А. Стріндберга, Г. Гауптмана, Б. Шоу та інших була означена поняттям «нова драма», тому що п'єси цих авторів розповідали про духовне боріння, містили філософську полеміку, актуальну соціально-моральну проблематику. У багатьох країнах на межі століть виникла так звана пролетарська література (М. Андерсен-Нексе в Англії, А. Барбюс у Франції, У. Морріс в Англії тощо).

Через історичні причини низка країн Центральної і Південно-Східної Європи, позбавлені державності і національної цілісності, дещо відставали в літературному розвитку (за винятком Польщі). Найвідомішими письменниками-реалістами Польщі були Е. Ожешко, М. Конопніцька, Г. Сенкевич, Б. Прус, С. Жеромський, В. Реймонт; у Чехії – Я. Неруда, А. Ірасек, С. Чех; у Болгарії – І. Вазов та інші.

Затвердженням реалізму характеризувався на початок XX століття літературний розвиток США, Бельгії, скандинавських країн. Зміцнилися позиції реалізму в літературах Іспанії й Італії,

посилились його тенденції в літературах Сходу і Латинської Америки.

Висновки. Реалізм у літературі європейських країн зокрема і в світовій літературі дав найталановитішим письменникам другої половини XIX – початку XX століття широкі можливості для охоплення всієї повноти життя індивіда і суспільства у матеріальному і духовному вимірі на сторінках художніх творів. Саме завдяки досягненням реалістичної літератури читач мав можливість ознайомитись із актуальними проблемами свого часу, побачити вичерпний морально-психологічний і соціальний портрет сучасника, його внутрішній світ у контексті реалій побуту й історико-політичних процесів. Твори класичного реалізму у кожній національній літературі мали свою специфіку, фаворитні жанри і теми. Досягнення французького реалізму полягало у збільшенні масштабів епічного відображення дійсності, пильному дослідженні життя пересічної особистості, у прагненні через одиничне показати закономірність, через приватні долі – типові тенденції у моралі, етиці цілого суспільства. Національною особливістю літератури англійського реалізму була сатирично-викривальна спрямованість творів, їхня виховна нотка, утвердження краси і шляхетності високоморального персонажа, нескореного обставинами пихатого аристократичного середовища чи брутальними реаліями життя простолюду. Найбільшого розвитку і розмаїття сюжетів зазнав жанр роману, нового змісту й естетичного значення набув жанр новели.

Список літератури

1. Давиденко Г. Й. Історія зарубіжної літератури XIX – початку XX століття : навч. посібник / Г. Й. Давиденко, О. М. Чайка. – Київ : Центр навчальної літератури, 2007. – 400 с.
2. Давиденко Г. Й. Історія новітньої зарубіжної літератури : навч. посібник / Г. Й. Давиденко, О. М. Чайка, Н. І. Гричаник,

М. О. Кушнерова. – Київ : Центр навчальної літератури, 2008. – 274 с.

3. Кузьменко В. І. Історія зарубіжної літератури ХХ ст. : навч. посібник / В. І. Кузьменко. – Київ : ВЦ «Академія», 2010. – 496 с.

4. 60 знаменитых писателей: судьба и творчество. – Донецк : БАО, 2006. – 336 с.

5. Гражданская З. Г. От Шекспира до Шоу: Английские писатели XVI–XX вв. / З. Г. Гражданская. – Москва : Просвещение, 1992. – 191 с.

Тести

1. Під яким літературним псевдонімом писав свої твори Анрі Марі Бейль:

- а) Меріме;
- б) Стендаль;
- в) Вольтер;
- г) Бальзак?

2. Хто автор світових шедеврів у жанрі новели «Матео Фальконе» і «Кармен»:

- а) Стендаль;
- б) Бальзак;
- в) Меріме;
- г) Гюго?

3. Сюжет якого відомого роману Бальзак запозичив із арабської збірки «Тисяча і одна ніч»:

- а) «Батько Горіо»;
- б) «Шагренева шкіра»;
- в) «Фізіологія шлюбу»;
- г) «Євгенія Гранде»?

4. Який найвідоміший роман Г. Флобера має підзаголовок «Провінційні звичаї»:

- а) «Пані Боварі»;
- б) «Виховання почуттів»;
- в) «Саламбо»;
- г) «Історія солдата»?

5. Хто із французьких письменників-реалістів вважається засновником так званої «психологічної новели»:

- а) О. Бальзак;
- б) Гі де Мопассан;
- в) Г. Флобер;
- г) П. Меріме?

6. Хто із англійських реалістів є автором роману «Домбі і син»:

- а) Ч. Кінгслі;
- б) Ш. Бронте;
- в) Ч. Діккенс;
- г) Д. Бентам?

7. Який із названих творів належить Вільяму Мейклісу Теккерейу:

- а) «Девід Коперфілд»;
- б) «Книга снобів»;
- в) «Любий друг»;
- г) «Крихітка Дорріт»?

8. Який твір Шарлотти Бронте став найвідомішим:

- а) «Джейн Ейр»;
- б) «Записки Жовтоплюша»;
- в) «Крамниця старожитностей»;
- г) «Жінка у білому»?

9. Під яким літературним псевдонімом писала свої твори Мері Енн Еванс:

- а) Жермена де Сталь;

- б) Жорж Санд;
- в) Стендаль;
- г) Джорж Еліот?

10. Хто із теоретиків і лідерів символізму був автором поетичної збірки «Квіти зла»:

- а) Шарль Бодлер;
- б) А. Рембо;
- в) С. Малларме;
- г) Г. Ібсен?

Практичне завдання до теми

Прочитайте поезію французького символіста Поля Верлена у перекладі М. Драй-Хмари:

Великий, чорний сон
мої склепляє вії,
усім бажанням – скон!
Засніть, усі надії!

Вкриває очі мла,
і забуває совість,
де грань добра і зла, –
яка сумна ця повість!

Колиска я хибка,
яку в порожній ніші
гойда чиясь рука, –
спокою, тиші, тиші!

Дайте відповідь на запитання:

- Яким настроєм пройнятий вірш?
- Що, по-вашому, стало причиною бажання спокою ліричним героєм?

Завдання для дискусій і обговорень

У новелі «Маттео Фальконе» французького письменника-реаліста Проспера Меріме описана родинна трагедія, коли батько страчує за зраду десятилітнього сина.

Прочитайте твір і дайте відповідь на запитання:

– Чи підтримуєте ви вчинок героя? Чи варте осуду його радикальне покарання хлопчика?

Запитання для самоконтролю

1. Які основні світоглядні та естетичні вимоги реалізму?
2. Які морально-етичні проблеми стали головними у творчості Оноре де Бальзака?
3. Чому Гі де Мопассана вважають засновником психологічної новели? Як це виявилось у його творчості?
4. Як у творах Чарльза Дікенса виявилися його переконання у можливості морального вдосконалення і виправлення суспільства засобами літератури?
5. Чому, на вашу думку, Гюстав Флобер символічно ототожнював себе із головною героїнею власного роману «Пані Боварі»?

Список рекомендованої літератури

1. Белаш Г. О. Історія античної літератури : навч. посібник / Г. О. Белаш. – Київ : ЦУЛ, 2002. – 236 с.
2. Султанов Ю. І. У світі античної літератури. Давньоримська література, література стародавнього Риму : посібник для вчителя / Ю. І. Султанов. – Харків : ТОВ «Веста» ; Вид-во «Ранок», 2002. – 112 с.
3. Давньоримська література : у 2 кн. – Київ : Грамота, 2005. – Кн. 1. – 472 с.
4. Давньоримська література : у 2 кн. – Київ : Грамота, 2005. – Кн. 2. – 576 с.
5. Пашенко В. І. Антична література : підручник / В. І. Пашенко, Н. І. Пашенко. – Київ : Либідь, 2001. – 718 с.
6. Підлісна І. Н. Антична література : навч. посібник / І. Н. Підлісна. – Київ : Вища школа, 1992. – 255 с.
7. Підлісна Г. І. Антична література для всіх і для кожного / Г. І. Підлісна. – Київ : Техніка, 2004. – 384 с.
8. Кун М. А. Легенди і міфи Стародавньої Греції / М. А. Кун. – Тернопіль, 1993. – 416 с.
9. Словник античної міфології. – Київ : Наук. думка, 1989. – 240 с.
10. Давиденко Г. Й. Історія зарубіжної літератури середніх віків та доби Відродження : навч. посібник / Г. Й. Давиденко, А. Л. Акулєнко. – Київ : Центр навчальної літератури, 2007. – 248 с.
11. Шаповалова М. С. Історія зарубіжної літератури / М. С. Шаповалова, Г. Л. Рубанова, В. А. Моторний. – Львів : Світ, 1993. – 311 с.
12. Давиденко Г. Й. Історія зарубіжної літератури XVII–XVIII століття : навч. посібник / Г. Й. Давиденко, М. О. Величко. – Київ : Центр навчальної літератури, 2007. – 292 с.
13. Давиденко Г. Й. Історія зарубіжної літератури XIX – початку XX століття : навч. посібник / Г. Й. Давиденко, О. М. Чайка. – Київ : Центр навчальної літератури, 2007. – 400 с.

14. Шаповалова М. С. Історія зарубіжної літератури: Середні віки та Відродження : підручник / М. С. Шаповалова, Г. Л. Рубанова, В. А. Моторний. – Київ : Знання, 2011. – 476 с.
15. Історія зарубіжної літератури ХХ ст. : навч. посібник / В. І. Кузьменко, О. О. Грачківська, М. В. Кузьменко та ін. – Київ : ВЦ «Академія», 2010. – 496 с.
16. Мізін К. І. Історія німецької літератури: від початків до сьогодення : навч. посібник для студентів-германістів / К. І. Мізін. – Вінниця : Нова книга, 2006. – 336 с.
17. Наливайко Д. С. Зарубіжна література ХІХ сторіччя. Доба романтизму / Д. С. Наливайко, К. О. Шахова. – Київ : Заповіт, 1997. – 464 с.
18. Шалагінов Б. Б. Зарубіжна література від античності до початку ХІХ сторіччя: історико-естетичний нарис / Б. Б. Шалагінов. – Київ : КМ «Академія», 2004. – 360 с.
19. Історія новітньої зарубіжної літератури : навч. посібник / Г. Й. Давиденко, О. М. Чайка, Н. І. Гречаник та ін. – Київ : Центр навчальної літератури, 2008. – 244 с.
20. Усі зарубіжні письменники / упоряд. О. Д. Міхільов та ін. – Харків : Торсінг-плюс, 2006. – 384 с.
21. Зарубіжні письменники : енциклопедичний довідник : у 2 т. Т. 1 (А – К). – Тернопіль : Богдан, 2005. – 823 с.
22. Зарубіжні письменники : енциклопедичний довідник : у 2 т. Т. 2 (Л – Я). – Тернопіль : Богдан, 2006. – 863 с.
23. Удовиченко Л. М. Енциклопедія-довідник зі світової літератури / Л. М. Удовиченко. – Київ : Видавничий дім «Освіта», 2012. – 144 с.
24. Павличко С. Д. Зарубіжна література: Дослідження та критичні статті / С. Д. Павличко. – Київ : Основи, 2001. – 559 с.

Навчальне видання

Калантаєвська Ганна Павлівна

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Курс лекцій

із дисципліни «Зарубіжна література»
для студентів спеціальності 061 «Журналістика»
денної, заочної та дистанційної форм навчання

Відповідальний за випуск О. Г. Ткаченко
Редактор Г. П. Калантаєвська
Комп'ютерне верстання Г. П. Калантаєвської

Підписано до друку 30.10.2017, поз. .
Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 13,72. Обл.-вид. арк. 11,74. Тираж 15 пр. Зам. №
Собівартість видання грн к.

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

Дозволюю на підставі
«Єдиних правил»,
п. 2.6.14
Начальник організаційно-методичного
управління

В. Б. Юскаєв

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Курс лекцій

із дисципліни «Зарубіжна література»
для студентів спеціальності 061 «Журналістика»
денної, заочної та дистанційної форм навчання

Усі цитати, цифровий та
фактичний матеріал,
бібліографічні відомості перевірені,
запис одиниць
відповідає стандартам

Укладач

Г. П. Калантаєвська

Відповідальний за випуск

О. Г. Ткаченко

Декан ІФСК

О. М. Медвідь

Суми
Сумський державний університет
2017